

OSCAR MONTELIUS.

A V H A N D L I N G A R

OSCAR MONTELIUS

AV

EUGENE LEWENHAUPT.

Föreningen för Svensk Kulturhistoria hade, när den 1918 framträdde för offentligheten, förmånen att få lägga sin ordförandeklubba i Oscar Montelius' vana hand. Föreningen har velat hugfästa minnet av sin förste ordförande genom en i denna tidskrift införd minnesteckning, ej över den fräjdade vetenskapsmannen, vilkens livsgärning och betydelse redan blivit skildrad av flera sakkunniga, utan över den storstilade personligheten, den i vida kretsar kände och avhållne människan och medborgaren, så som han uppfattats av en mångårig vän.

Vid Oscar Montelius' död den 4 nov. 1921 "steg" för att citera ett yttrande av en av hans lärjungar, "den svenska fornforskningens heroiska tidsålder i graven", men den man, som då gick bort, var ej blott den siste av de märklige män, som voro banbrytare och säningsmän på den svenska fornforskningens nu så skörderika fält, ej blott den framstående vetenskapsmannen, som kanske mer än någon av sina samtida i vårt land gjort dettas namn och sin vetenskaps re-

sultat kända och ärade i utlandet, utan ock den goda människan, den trofaste vännen, den oförliknelige kamraten och förmannen, den plikttrogne medborgaren, den varma fosterlandsvännen.

Den starka samhörighetskänsla med hem och släkt, som i hög grad utmärkte Oscar Montelius och som bl. a. tog sig uttryck i den synnerligen i vår tid sällsynta omständigheten, att han under hela sin långa levnad oavbrutet hade sitt hem i det gamla 1600-talshuset St. Paulsgatan 11 på Söder, där han föddes den 9 sept. 1843 och dog den 4 nov. 1921, trädde i dagen även i hans förhållande till föräldrar och syskon. Han var varmt fäst vid bägge föräldrarna, men liknade mera modren. Från henne hade han i arv det friska glädtiga lynnet. Så ofta det var honom möjligt besökte han dagligen det en trappa högre upp belägna föräldrahemmet och brukade modren och han då ofta gnabbas och munhuggas som jämnåriga kamrater. En nära vän till familjen, finländske arkitekten och författaren J. Ahrenberg skildrar i en skizz

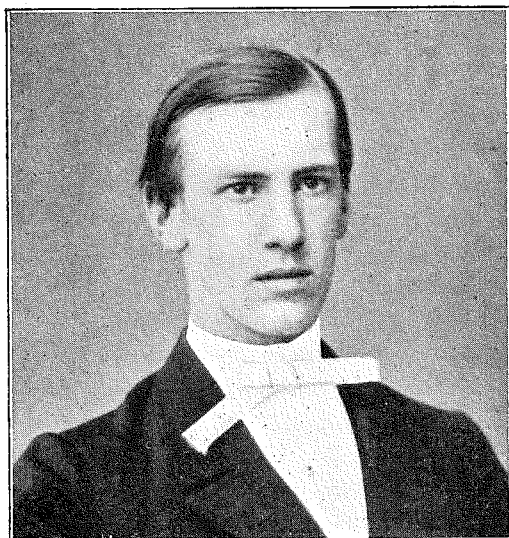

FIG. 2. OSCAR MONTELIUS 1861.

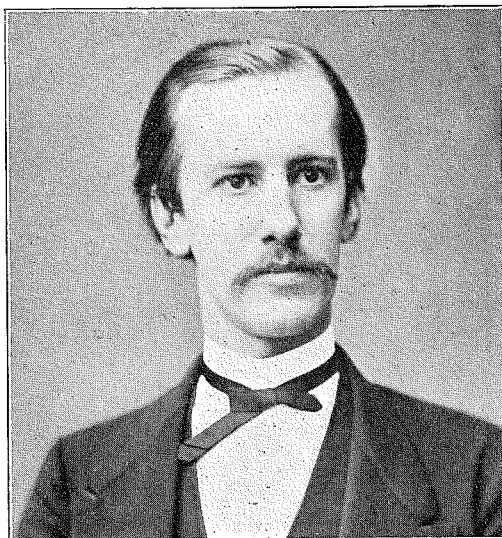

FIG. 3. OSCAR MONTELIUS 1867.

över fru Clara Montelius ett sådant besök sålunda: "När hennes och husets stolthet och glans Oscar Montelius kom in, ja då flögo vitsar och skämt, historier, lustiga muntra apropå för dagen, "tokier" kallade hon dem. Och det förefaller otroligt, men är likväl sant: ännu när hon, mer än sjuttioårig, var i sitt esse, då var det hon, som behärskade sällskapet, dirigerade samtalets gång och gentemot en spirituellt och outtröttligt skämtare, som hennes berömda son, gick av med segerpalmen".

En god son och broder glömde han sällan, även under sina många resor inom och utom Sverige, att med några kärleksfulla ord, ofta i telegram, uttala sin lyckönskan på familjemedlemmarnes ej blott födelsedagar utan även alla namnsdagar. Själv barnlös omfattade han sina och sin hustrus brorsbarn med stor tillgivenhet och spred ej blott glädje i deras krets

genom sina muntra påhitt utan även kunskap i sin älskade vetenskap genom att i sagoform skildra och genom förevisningar i museet inviga dem i arkeologien.

Han skördade ock en rik tillgivenhet från deras sida.

I sin hustru, den på huvudets och hjärtats vägnar lika rikt utrustade Agda Reuterskiöld, ägde han ej blott en hängiven maka utan ock en intresserad och kunnig kamrat så väl på de många resorna, särskilt i utlandet, som i hemarbetet. Under museibesöken avtecknade hon föremålen för hans studier och i hemmet läste hon korrektur på hans talrika arbeten och under hans frånvaro skötte hon redaktionen av Nordisk Tidskrift, ej rädd för att i mån av behov själv fylla utrymmet i ett häfte med en bokanmälan.

Under skoltiden väckte historien först hans intresse, men lämnade snart rum för naturvetenskapen tack vare hans lä-

FIG. 4. RIKSANTIKVARIEN BROR EMIL HILDEBRAND
1860-TALET.

rare K. F. Thedenius' väckande undervisning. Ahrenberg, som 1856 i Söderköping gjorde bekantskap med den då 13-årige Oscar Montelius berättar huru denne, "vid denna tid en smärt, vacker yngling i skolåren, gick tämligen ensam omkring på de gröna ängarna och vägarna kring doktor Lagbergs bostad och botaniserade. Han var den förste, som lade ut för mig det Linnéska systemet och lärde mig det första latinska blomsternamnet, det var *Dianthus deltoides*". Aldrig glömde han sin tacksamhetsskuld

till sin gamle lärare och ännu 14 dagar före sin död erinrade han i en hälsning till gymnasistförbundet Linnæa, där han i sin ungdom varit ordförande, om Thedenius' stora förtjänster som lärare.

Student i Uppsala 1861, ägnade han sig fortfarande åt naturvetenskapligt studium, var 1862 på våren bland laboranterna på Kemicum och deltog ännu i oktober 1863 i Naturvetenskapliga Sällskapets möten, men övergick snart helt och hållet till nordiska språk och historia, i vilket senare ämne han åhörde föreläsningar varje termin. I Historiska Föreningen var det ock som den sedan så framstående och flitige föreläsaren antagligen första gången uppträdde som föredragshållare. Av ett brev till systern Elin av den 20 febr. 1865 framgår att han med en viss rädsla emotsåg denna händelse. "Om fredag skall jag hålla mitt föredrag i Hist. För. Få se hur det lyckas! Jag skall väl åtminstone försöka giva det något grannt och klingande namn för att därmed knipa publiken t. ex. "Några Bilder ur Norra och Mellersta Europas Kulturhistoria". Det är ju schangtilt". I sina i Aftonbladet 1919 offentliggjorda minnen nämner han med tacksamhet som sina egentliga lärare C. G. Malmström och C. Säve. I likhet med många den tidens mer andligt vakna stu-

FIG. 5. DOMBRONATIONEN I UPPSALA 1866. ÖVERST FRÅN VÄNSTER: MAJOR JANNE AF GEJÉRSTAM; RIKSANTIKVARIEN BROR EMIL HILDEBRAND, FÖRMYNDARE FÖR BRORSBARNEN HUGO OCH EBBA HILDEBRANDSSON. DE FEM DAMERNA FRÅN VÄNSTER: FÖRFATTARINNAN AMANDA LINDGREN, OMGIFT KERFSTEDT; EBBA HILDEBRANDSSON; FRU EBBA HILDEBRANDSSON F. AF WIRSEN; FRÖKEN CAROLINA WIMMERSTEDT FOSTERDOTTER TILL FRU H.; FÖRFATTARINNAN THEKLA KNÖS; DE TRE I ÖVRE RADEN: RIKSANTIKVARIEN HANS HILDEBRAND; PROFESSOR HUGO HILDEBRANDSSON; SEKRETERAREN I SVENSKA AKADEMIEN C. D. AF WIRSEN; TILL VÄNSTER OM VYN: LÄROVERKSADJUNKTEN PASTOR ALBIN HILDEBRAND; TILL HÖGER OM DENNA PROSTEN I VINBERG, HALLAND, LUDVIG BJÖRK; I NEDERSTA RADEN FRÅN VÄNSTER: OSCAR MONTELIUS; RÅDMANNEN I UPPSALA SVEN BRING OCH PROFESSORN I LUND ARON ALEXANDERSSON. HÖRNNUMMET 1TR. UPP MOT BRON VAR SALONG OCH SÄLLSKAPSRUM. HUSET SENARE DELVIS ÄNDRAT FÖR AKADEMISKA BOKHANDELN.

FIG. 5. DOMBRONATIONEN I UPPSALA 1866.

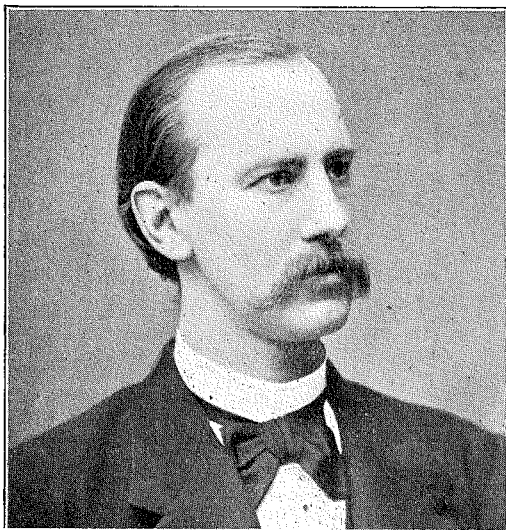

FIG. 6. OSCAR MONTELIUS O. 1880.

denter inskränkte han dock ej sina studier till examensämnen utan åhörde bl. a. föreläsningar i sanskrit.

Från sin Uppsalatid bevarade han städse i tacksamt minne det hem, där den fint bildade Ebba Hildebrandsson, född av Wirsén, var värdinna och där han intog sina middagar. Här sammanträffade han dagligen med den krets av unga begåvade jämnåriga, som där hade sitt hem, och ofta nog även med äldre Uppsalabor med bildning och intressen. Över detta hem strålade ett skimmer från "Solnedgångens" dagar och traditionen från Malla Silfverstolpes och de "små Knösarnes" tid överfördes till den unga generationen av major J. av Geijerstam, änklings efter den beundrade Ava Wrangel, och Tekla Knös, vilka voro flitiga gäster där. Då och då lät även Geijers dotter, grevinnan Agnes Hamilton där höra sin vackra röst. Med anledning av hemmets belägenhet vid Dombron i det

FIG. 7. HANS HILDEBRAND O. 1880.

hörnhus vid Ö. Ågatan, där Akademiska bokhandeln har sin lokal, antogo hemmets medlemmar namnet Dombrotationen och firade då och då nationsfester. En sådan, som firades med anledning av "inspektors" fru Hildebrandssons födelsedag den 16 nov. 1865, skildras med ungdomligt intresse av Montelius i ett brev till systemen Elin. Några utdrag därur torde förtjäna anföras, då de dels ge en bild av en sällan beaktad sida av det dåvarande studentlivet dels är ett påtagligt bevis på den ovan nämnda traditionens bevarande. "På morgonen kl. 8 samlades Dombrotationen i Tants förmak. Sedan det rapporterats, att personen i fråga utkommit i salen, tågade hela nationen dit ut under ljudligt avsjungande av "Dåne liksom åskan bröder". Främst marscherade Majoren och Ridd. av Geijerstam bärande Nationens nya fana (med "D. 11 Nov." i gyldene guld); vid hans sida gick nationens kurator (tyd-

FIG. 8. OSCAR MONTELIUS' ARBETSNUM, S:T PAULSGATAN 11, STOCKHOLM.

ligen sed. professor A. Alexandersson). Efter dem kom Sånganförelaren = Bring (Sven, sedan rådman i Uppsala), så Nationssången = mamsell Knös och Ludvig Björk (sedan kyrkoherde i Vinberg), varefter följde Nationens övriga medlemmar, nämligen Hugo (Hildebrandsson, nu f. d. professor), Hans (Hildebrand), Wendla och Ebba av Wirsén (sedan fruarna Hildebrandsson och av Geijerstam), Ebba Hildebrandsson, Carolina Wimmerstedt, fru Lindgren (sedan fru Amanda Kerfstedt), hennes lille son Hellen (sedan skriftställare), Carl av Wirsén, Albin (Hildebrand, läroverksadjunkt) och jag, ordnade 2 man i ledet

eller egentligen en riddare och en dam. Efter sångens slut stannade nationen inför sin Inspektor = tant Ebba, och Kurator uppläste av T. K. författade lyckade verser, ett leve höjdes för inspektor, åtföljt av 4 dånande hurrarop." Efter intagen kaffefrukost och senare på dagen middag samlades nationen åter. "Vid pass kl. 5 e. m. behagade Fru Ebba, Herr Major m. m., Grefven och Grefvinnan Hamilton, fru Lindgren m. fl. åskåda följ. tablå: 1) Brage (+ en verklig harpa) och Idun = fröken Anna Hamilton [sedan fru Geete] (+ verkligen charmanta äpplen), 2) Sedan Iduns äpplen föryngtrat sällskapet och försatt det i en ljuv

FIG. 9. KLINTEN VID SKURUSUND. MONTELIUS' SOMMARNÖJE.

svärmiskt ungdomlig sinnesstämning, Werther och Lotte, då Lotte ger mat åt en hop små barn (efter Goethe) = Ebba Wirsén. Barnen anmärktes se alltför litet hungriga ut. 3) Heimer (+ den verkliga harpan) och Aslög en liten Eva Hamilton (sedan överstinna von Krusenstierna) en mycket täck tavla. Aslög charmant. 4) Korsaren i fängelse och hans unga brud = Ebba Wirsén, 5) David spelande på den verkliga harpan för kung Saul. Michaël-fröken Wendla, skyddande David och rädd å Davids vägnar för Sauls spjut, kanske den bästa tavlan. De flesta tablåerna inleddes av för tillfället författade verser av T. K. och C. D. av Wirsén. Det hela arrangerat av Tekla Knös."

Den unge brevskrivaren skildras i ett brev till undertecknad från professor H.

Hildebrandsson, som jämte sin syster, rådman Bring och professor Alexandersson äro de enda nu levande av nationens medlemmar, sålunda: "I Dombrotationen var Oscar mycket avhållen för sitt städse hurtiga och glada sätt, sina ständiga muntra upptåg och aldrig svikande vänskap. Ofta voro hans tilltag tämligen bryska, men den glada vänlighet han samtidigt visade gjorde att ingen blev stött och alla roade. Ofta förbryllade han den snälla och hyperestetiska Tekla Knös med sina frågor, sitt skämt och sina tokerier. Förekom åter allvarliga diskussioner i allmänna eller vetenskapliga frågor, så visade han redan prov på den reda klarhet och saklighet, som alltid sedan var för honom betecknande."

Redan 1863 började han som biträde åt sin fars vän, riksantikvarien B. E.

Hildebrand det arbete i Statens Historiska Museum, som ej skulle avslutas förr än med hans sista sjukdom och död 1921. Från och med 1868, då han förordnades till extra ordinarie amanuens, var han dagligen, så vida han ej var hindrad av sjukdom eller resor, även efter sitt avskedstagande i sitt arbetsrum på museet. De föreläsningar han där började under naturforskarmötet 1863 avslutades först samma dag han nedlades på sin dödsbädd. Hans brinnande intresse för sin vetenskap och hans iver att sprida kännedom om dess resultat i så vida kretsar som möjligt bidrog i förening med hans stora godhjärtighet till att dessa föreläsningar togo en mycket stor utsträckning. För alla, fursten eller skolungdomen, vetenskapsmannen eller den olärde, vänner eller obekanta, gamla eller unga, var han städse samma intressanta livfulle outtröttlige föreläsare.

Efter nära fyrtio års tjänstgöring med en lön av 4,000 kr. erhöll han först 1907 utnämning till riksantikvarie. Vad han var som kamrat och förman, därom vittna de många samstämmiga omdömen, som fälldes vid hans bortgång. "God vän, kamrat, sällan häftig, aldrig långsint. Hans rika vetande stod öppet för alla och hans hjälpsamhet även på det ekonomiska området var makalös, när han var övertygad om att hans kamraters arbete och välgång skulle lända hans älskade vetenskap tillgodo" (T. I. Arne). "Få ämbetsvärk ha väl ägt en på en gång så överlägsen och så kamratlik chef som Statens Historiska Museum hade i honom" (S. Lindqvist). "Hans trofasta välvilja var så stor att hans lärjungar snarast måste värja sig mot att av honom

bli alltför mycket uppskattade och bortskämda... De kända också starkt att de i honom förlorat ej blott den oförlikneliga läraren och ledaren utan också den faderlige vännen" (O. Almgren). Hans efterträdare B. Salin har påpekat, huru han, i sitt förhållande till den under honom arbetande personalen vid Statens historiska museum, alltid "sökte befrämja ett gott kamratskap dem emellan och även gent emot honom själv. — — — Ofta samlade han dem till samkväm i sitt hem, och visst är, att aldrig har samhörighetskänslan hos de arbetande vid museet varit större än under den tid M. var riksantikvarie."

Oaktat hans arbetsbörda betydligt ökats vid tillträddandet av riksantikvarieämbetet, upphörde han ej att ägna sig åt den dubbla verksamhet, på vilken han under hela sin museitid offrat så mycken tid och intresse, nämligen resorna i arkeologiskt syfte och föreläsningarna. Nästan årligen från 1869 företog han sådana resor och få torde de landskap i vårt land vara, som han ej besökt, en del upprepade gånger. Isynnerhet i yngre år utvecklade han under dessa den utomordentliga arbetsförmåga och den stora andliga och fysiska kraft, som han för övrigt delvis förfogade över ända till det sista. Det var t. ex. ej för honom ovanligt, att efter en sömnlös natt under en lång järnvägsresa och ett par mils landsvägsfärd i ofta obekvämt åkdon företaga en långvarig gravundersökning för att sedan på kvällen i familjen, där han var gäst, oftast i en prästgård, föra ordet antingen berättande muntra historier eller hållande ett improviserat arkeologiskt föredrag. Efteråt hände det ofta

nog att han under natten läste korrektur eller skrev ett av de brev, som han under sina resor dagligen sände sin hustru och i vilka han ofta lämnade redovisning för dagens arbete. Ännu vid 60 år började han 1903 sin dag kl. 4,30 f. m. i Wärnamo, åkte bl. a. 5 mil landsväg, "åt sittande på kyrkogårdsmuren ett par ägg och några smörgåsar, den enda mat på hela dagen utom morgonkaffet" samt anlände till Varberg kl. halv 11 på kvällen.

En karaktäristisk skildring från en av hans resor förekommer i ett brev till hans hustru om en dag i Ronneby i aug. 1895. Efter att ha bjudit en skollärare och en bonde, fornsakssamlare, på middag, tillbragte han aftonen hos badintendenten på följande vis. "Jag höll ett par timmars föredrag i arkeologi, spec. typologi, vilket syntes intressera dem. Därefter höllos åtskilliga andra mindre vetenskapliga föredrag så att sammanträdet räckte till kl. 2 på "aftonen". Mat hade vi glömt att äta i rätt tid, men det gjorde mindre." Var helst han kom, i stad eller ute i bygderna, till slott eller prästgård, över allt spred han ljus och glädje, över allt var han "den rika, varma personligheten med öppen hand, den givmilde slösaren med andens hävor". Från dessa hans resor kan man säkerligen i många fall härleda det nu så starka intresset för vårt lands forntid och hembygdens fornminnen.

Härtill har ock hans mångåriga föreläsningsverksamhet över allt i vårt land i hög grad bidragit. F. o. m. 1888 höll han på uppdrag av W. H. och A. Akademien varje termin på museet så länge han levde offentliga avgiftsfria mycket besökta föreläsningar. Under årens lopp blev han allt mer anlitad som föreläsare

ej blott i Stockholm utan över allt i landet. Hans plikt känsla, stora tillmötesgående och livliga intresse bidrog till att han säkerligen aldrig sade nej till en anmodan om att hålla föreläsning, om det var honom möjligt. I ett brev till sin hustru skriver han i sept. 1906 från Malung: "Sådana här resor gör man varken för förtjänstens eller nöjets skull, ty på 25 kr. blir man inte rik och inte är det något nöje att sitta ensam på en gästgivargård, men man gör det, därför att det bör göras." Samma känsla av plikt dikterade det svar han några år före sin död gav på en anmodan att i Värmland hålla ett föredrag under en pågående valstrid. På uppmaningen att komma och genom att vädja till värmlänningarnas hembygds känsla väcka dem till försvarsvilja svarade han att hans tid visserligen var strängt upptagen, "men är det som ni skriver en fosterländsk plikt att komma så kommer jag". Betäckande för hans lätthet att hålla föredrag är följande episod vid detta tillfälle. Arangören av mötet, som ej lyckats att åter komma i förbindelse med Montelius, företog sig att på eget bevåg annonsera som ämne för föredraget: "Livet kring Glavsfjorden under vikingatiden". När han vid Montelius' ankomst bekände sin djärva åtgärd, svarade denne blott: "var lugn, jag skall klara det", och höll så över detta ämne ett intresseväckande och gripande föredrag inför 2,000 hänförda åhörare.

Mycket skiftande i avseende på arten av sin verksamhet och medlemmarnas bildningsgrad voro ock de olika sällskaper och föreningar, i vilka han höll föredrag. Var han uppträdde, i huvudsta-

dens och universitetsstädernas vetenskapliga samfund, på vänster-socialistklubben eller K. F. U. M. i Stockholm, inför bruksarbetare eller en landsortsstads innevånare, överallt hade han talrika intresserade åhörare.¹ Den sista almanacksanteckningen av hans hand lyder "Föredrag i Svenska Kontoristföreningen. Souper där". Det var den 8 okt., den 17 i samma månad nedlades han på den sjukbädd, som blev hans sista. Hans föreläsningsverksamhet var ej inskränkt till vårt land. Ej blott i våra grannländer, Norge, Danmark, Finland och Tyskland utan även i England, Holland, Österrike, ja även i N. Amerika var han anlitad och beundrad som populär föredragshållare. Som rent vetenskaplig föreläsare uppträdde han ofta på kongresser utom i ovannämnda länder även i Frankrike och Italien. Hans föredrag, som höllos fritt utan papper och tungande detaljer vunno genom hans medryckande framställningskonst, hans malmfulla stämma och hela hans eloqueutia corporis en stor framgång, till vilken på de i utlandet hållna även bidrog det överlägsna sätt, på vilket han begagnade sig av de utländska språken.

Samma inre och yttre egenskaper, som bidrogo till hans framgång som föreläsare, gjorde sig ock gällande, när han framträdde som en ofta anlitad och gärna hörd talare. Många äro de festliga samkväm för framstående främmande vetenskapsmän, vid vilka han hyllat dessa på deras modersmål; många de fosterländska

fester på Skansen och annorstädes, där han talat varmhjärtade ord om och för vårt land och dess minnen. Under det i vår senaste historia betydelsefulla året 1914 framträdde han, som annars höll sig borta från det politiska livet, även som politisk talare. Uppsatt som kandidat till andra kammaren av huvudstadens frisinnade försvarsvänner "ställde han", som alltid plikttrogen, "med sin ännu ungdomliga energis hela glöd, uppfylld av stark känsla för Sveriges försvar sin i så många värv prövade kraft till förfogande", för att använda valmanifestets ord, och höll på många orter i vårt land väckande tal för försvaret, prisande det stora bondetåget och skarpt brännmärkande "fattigauktionen" 1911 och upphävandet av beslutet om F-båten, men ock påpekande "den omätliga vikten av att motarbeta den fruktansvärda egoism, som nu behärskar individer och folk,, och som gör det till en sorglig nödvändighet för varje folk att ständigt vara rustad för självförsvar.

Ehuru det, till lycka för honom själv och vetenskapen, ej blev honom förunnat att som riksdagsman uttala sina åsikter i politiska och sociala frågor, begagnade han sig dock av de tillfällen, som erbjödos, att i tal och skrift framlägga dessa. Så t. ex. prisade han i ett tal på Skansen på Svenska flaggans dag 1916 vårt land som ett bland de mest demokratiska i detta ords bästa mening, då "likheten inför lagen ej är en död bokstav i vårt land. Den fattiges son och dotter ha samma rätt till bildningens goda som den rikes" och uttalade sitt hopp om att flaggan, "tecknet på vårt älskade fosterlands frihet" en dag skulle bli "lika kär för alla

¹ Bland dem, som kommo för att se honom på dödsbädden, märktes en till det yttre oansenlig gammal man, som kom med några blommor. Han igenkändes som en mångårig åhörare på föreläsningarna.

Sveriges söner och döttrar som för de nu församlade och att alla, som bygga och bo i vårt land också skola inse att detta härliga land är värt vår kärlek." För Sveriges flagga hade han redan en gång förut hållit tal, nämligen den 1 nov. 1905, "den dag, vars minne länge skall leva i vårt land. Den dagen fingo vi åter vår gamla svenska blågula flagga". Med hänsyftning på Sveriges fredliga uppträdande efter unionsbrottet yttrade han: "Det är på andra fält än stridens, som vi vilja göra vår vackra flagga till symbol av ett bragdrikt folk. Vi vilja var i sin stad sätta in hela vår kraft därpå att vårt land värdigt skall fylla sin plats i folkens stora brödraring. På arbetets många olika områden vilja vi visa, vad svensk flit och omtanke kunna uträtta. Då den flagga, som vi alltid med kärlek och stolthet betrakta, vajar över den byggnad, där svensk konst och svensk konstflit deltagar i en mellanfolklig tävlan, skola vi ha det medvetandet, att de svenska verken med heder utvärda jämförelsen med andra folk. Då forskare från olika länder komma samman för att främja vetenskapen, skola vi vara vissa om att ej svensk vetenskap vansläktats sedan Carl von Linnés dagar. Vid sådana tillfällen väger det svenska ordet lika tungt som något annat."

När han höll detta tal hade endast några månader förflutit sedan Norge bröt sig ut ur unionen, en händelse, som grep honom djupt och verkade förlamande på honom för lång tid. Tack vare de många besök han gjort i Danmark, Finland och Norge, och den beröring med dess vetenskapsmän och andra han kommit i genom dessa och i sin egenskap av redaktör för Nordisk Tidskrift, var han en varm

vän till våra grannland, ej minst Norge. Redan 1900 i dec. hade han i sitt tack-sägelsetal vid en middag, given av Norska Videnskabsselekskabet, vidrört den ömtåliga unionsfrågan i det han, efter att ha påpekat, att de skandinaviska folken kunde fylla sin uppgift att vara väst-europeiska kulturens förpost "endast i det fall att deras egen kultur är hög och att de äro eniga", slutade med dessa ord: "Jag vågar hoppas att våra båda folk, vilka som två stammar sprungna från samma rot vuxit sig starka i frihetens luft och bildningens solsken, städse måtte ha sin världshistoriska mission i sikte och att endräkten mellan dem ej måtte av något missförstånd störas." Ännu så sent som i januari 1905 hoppades han på unionens bestånd, att döma av ett av honom den 31 jan. nedskrivet utkast till en tidningsartikel, "aldrig färdig eller tryckt", vari han förklarar sig vara unionsvän, då han som historiker och fosterlandsvän är viss om och fruktar för att "unionens upplösning skulle medföra vådor, som ingen kan beräkna och som kunna bli ödesdigra." Han anser därför att "varje unionsvän bör sträva att underlätta lösningen av de problem som föreligga, så att ingen anledning till missnöje finnes, ty unionens bestånd är i längden möjligt endast, om båda folken känna sig väl tillfreds och inse att unionen är till bådads gagn. Det står nämligen klart för mig att en union mellan två suveräna folk måste vara frivillig."

Ehuru han alltid sörjde över unionsupplösningen, avbröt han ej det vetenskapliga och personliga förbindelsen med Norges vetenskapsmän, då han städse ansåg, att vetenskapen skulle stå över de

politiska skiljaktigheterna. Under världskriget, över vilket han sörjde djupt, särskilt över de germanska folkens inbördes krig, underhöll han förbindelse med de bägge sidornas män och bekämpade i ovannämnda anda i svenska vetenskapsakademien ett från ententehåll utgående förslag om tyskars utestängande från det internationella vetenskapliga samarbetet.

Bland de sociala frågorna ägnade han stort intresse åt kvinnorörelsen, bland vilkas anhängare hans hustru genom sin begåvning och verksamhet intog en bland de främsta platserna. Vad hon härvidlag betytt för honom har han själv i ett brev till henne 1906 uttalat: "att jag blivit kvinnosaksman beror till stor del på att jag sett dig på nära håll. Vål har jag vetat att ej alla kvinnor äro som du, men du och mamma och andra ha givit mig en tro på kvinnan, som många av dem, som se på kvinnofrågan med andra ögon, ej hava."

Bland de få kommunala uppdrag han åtog sig intresserade han sig särskilt för inspektoratet vid de bägge högre lärovärvärken på Söder. Det manliga läroverkets rektor har ock prisat honom som "icke blott den kloka ständigt hjälpvilliga förmannen och rådgivaren utan ock den goda alltid arbetsglada vännen."

Under några år tjänstgjorde han som censor vid studentexamina och fick rykte om sig att som sådan vara för sträng. Den skräck, som underrättelsen om hans närvaro vid examen in jagade hos examinand, förbyttes efter dennas lyckade slut i beundran och hängivenhet, när han, som ibland hände, deltog i examensfesten och under växlande allvar och skämt visade att hos den stränge censorn fanns ett

ungdomligt sinnelag och ett för ungdomen varmt hjärta.

Målmedvetet och konsekvent koncentrerade han sig från början på sin vetenskapliga verksamhet och sitt ämbetes plikter. Själv har i sina förut omnämnda "Minnen" omtalat sitt avslag av en erbjuden chefsplats i en större tryckeriaffär och av det ännu mer lockande anbudet av direktörsplatsen i Museum für Völkerkunde i Berlin. Anbudet var frestande, då han ehuru nära 64 år ännu blott var amanuens och utsikten till befordran var avlägsen, och smickrande, då han sålunda fick i uppdrag att ordna detta stora museum efter sitt då nyligen i Tyskland ännu bestridda system och dessutom skulle som professor i Præhistoria få tillfälle att ytterligare sprida kunskap om detta. Några utdrag ur hans brev till hans hustru torde som belysande denna sak förtjäna anföras. Den 20 maj 1907, samma dag, som han både vid personligt besök och skriftligen hos excellensen Bode avböjt anbudet, skrev han bl. a.: "Det är ju rätt lustigt, då man samtidigt tvekat, huruvida jag kunnat användas hemma i ett museum, som jag känner tämligen bra till. Hade inte den nya pensionslagen gjort en lycklig lösning hemma möjlig, så hade jag nog — sagt nej ändå." Först långt senare erhöi han kännedom om frågans förhistoria. I oktober 1913 gästade han på inbjudan av hertiginnan Marie av Mecklenburg, född prinsessa Windisch-Grätz, hennes slott Wageusberg för att företaga gravundersökningar i sällskap med den av honom högt skattade franska arkeologen Déchelette. Hertiginnan, som var mycket arkeologiskt intresserad, berättade då utan att känna

till detaljerna av underhandlingarna att hon efter direktör Voss död, således före dessa skrivit till kejsar Wilhelm följande: "Försök att få Montelius till Berlin. Jag tror att det är svårt, kanske omöjligt, men för dig är det kanske möjligt." Något svar härför kom ej, vilket sårade henne. "Nu", skriver Montelius från Wagensberg, "fick hon höra att hennes förslag ej gjorts förgäves. Hon är nämligen övertygad om att Bodes förslag var en följd av hennes brev, men att kejsaren icke ville att någon skulle tro att han får sina idéer från någon annan. Hon har gjort liknande iakttagelser i ett par andra fall. Så låter *det* kapitlet av historien om mitt kallande till Berlin! Hon hade rätt. Det var ej ens för hennes kusin eller syssling kejsaren möjligt att förmå Montelius att lämna Sverige."

I vetenskapligt syfte företogs med ytterst få undantag alla de många utlandsresor han gjorde 1871—1921, under vilka han besökte alla Europas länder, somliga upprepade gånger, samt dessutom Mindre Asien, Tunis och N. Amerika. En bättre reskamrat torde vara svårt att finna, aldrig trött, alltid vid gott humör, även vid obehagliga överraskningar och missöden, alltid lärorik utan att vara tröttande, gärna tagande på sig alla praktiska bestyr, som han skötte med vana och skicklighet.

Som vetenskapligt arbete torde med allt skäl kunna räknas hans deltagande som ämbetsman och föredragshållare i några lärda sällskaper som Svenska Sällskapet för antropologi och geografi samt Svenska Fornminnesföreningen m. fl. I det förra av dessa höll han under de fem första åren ej mindre än 23 föredrag. B.

Salin har påpekat huru hans bästa personliga egenskaper "hans stora arbetsförmåga, hans orädda uppträdande, hans okuvliga rättskänsla i förening med ett synnerligen älskvärt uppträdande" gjorde sig gällande därstädes.

I Svenska Fornminnesföreningen var han som sekreterare under 33 år "den sammanhållande kraften, förgrundsgestalten vid alla föreningens möten, den outtröttlige talaren". Ännu vid det sista mötet i Örebro 1920 höll han under tre dagar tre föredrag. Vid alla dessa möten och sammankomster var det ej blott under de allvarliga förhandlingarna utan även under det mer sällskapliga umgänget som han höll målron vid makt och var den sammanhållande kraften. Att så var förhållandet berodde ej blott på att han var den framstående vetenskapsmannen utan i kanske lika hög grad på att han var den goda människan, ty godhet var hans kanske mest framträdande karaktärsdrag, som tog sig uttryck på många sätt, ej minst i hans förhållande till sina vetenskapliga motståndare. I sin polemik mot dessa var han alltid rent saklig. Huru missnöjd han än helt naturligt kunde bli över motståndet mot sitt system och vetenskapliga meningar, gjorde han alltid rättvisa åt sina motståndare och lade aldrig i dagen något småsinne. På gamla dagar kunde det väl framskymta en viss otålighet över motstånd men han visade det aldrig offentligt och lät det aldrig komma till synes i sina arbeten.

I det enskilda umgänget tog sig godheten uttryck i hans älskvärda sätt att taga hand om ej blott intima vänner utan mer eller mindre nära bekanta, ja, t. o. m. förut okända främlingar vid deras

besök i Stockholm. Många äro ock de, som med djup tacksamhet erinra sig de många prov härpå de erfarit. Hans gästfrihet inskränkte sig ej till en middagsbjudning, helst i hemmet, där tiden förflöt på det angenämaste i det intelligenta och hjärtegodas värdfolkets sällskap, utan ock till upplåtande av bostad under Stockholmsvistelsen.

Många äro de av hans svenska och skandinaviska vänner, som från det lilla bokuppfyllda rummet innanför hans skrivrum, bevara minnet av en annars numer sällsynt gammalsvensk gästfrihet. Men ej blott hemma utan även under sina resor lade han i dagen sin godhet och tacksamhet mot sitt tillfälliga värdfolk genom anordnandet av utfärder o. d. Frikostig mot andra hade han mycket små fordringar för sin egen person. Hans utgifter gällde till aldra största delen hans resor, bibliotek och tryckning av hans arbeten. Oaktat han för bestridande av dessa, som uppgingo till betydande belopp, vilket blott delvis betäcktes genom bidrag från staten och enskilda mecenater, använde större delen av sina jämförelsevis obetydliga löneinkomster och av makarnas ej så stora enskilda förmögenhet, kunde han dock redan under sin livstid till K. V. H. och A. Akademien överlämna som gåva 50,000 kronor, och genom testamente att utfalla efter hans död, större delen av biblioteket, klichéer o. d. samt förlagsrätten till och återstående lager av hans vetenskapliga arbeten.

Trofast var han i sin vänskap och tillgivenhet. Till den landsflyktige kejsar Wilhelm, som vid flera tillfällen visat honom stor personlig välvilja, sände han på dennes första födelsedag efter revolu-

tionen en vördsam lyckönskan, något, som han aldrig skulle ha gjort, i fall kejsaren innehåft sin förra höga värdighet.

Mild var han i allmänhet i sina omdömen om andra. Rätlinig, enkel och rättfram, fri från allt intrigmakeri, som han var, reagerade han städse mot översitteri, snobberi och intrigerande och kunde då skarpt uttala sin ovilja.

Många och stora voro de utmärkelser, som kommo honom till del, men, ehuru det naturligt nog glädde honom att se sina vetenskapliga förtjänster erkända, förhävde han sig aldrig häröver och talade aldrig härom. Njugg på ord var han ock, annars så talför, när det gällde att ge uttryck åt mera djupa känslor. Även i familjekretsen och bland sina intimare vänner bar det honom emot att uttala dessa. I allmänhet förorsakade honom ett tal mycket mera arbete än ett föredrag. Om sin ställning i religiöst avseende talade han därför aldrig. I ett par av hans offentliga tal förekomma dock ytt- randen, som äro i viss mån belysande. I sitt tal till Uppsala-studenterna vid jubelpromotionen 1919 yttrade han bl. a.: "Vår jord är ett stoftkorn svävande kring en av de otaliga solarna. Detta borde göra jordens barn ödmjuka, men ödmjukheten har ej blivit stor. Många hava sagt, att det finnes intet annat än det vi se med våra ögon, med våra teleskop, med våra mikroskop. Detta är dock ett misstag. Då edra teologer och filosofer tala om en Gud, är detta ej ett tomt tal. Det finnes något annat, något högre än det som vi med ögonen skåda. Kommen ihåg vad en av jubeldoktorerna i dag säger eder: Vetande är ej det enda som eder Alma mater bjuder er. Hon viskar ock i edert öra ett

ord om tro. Hon manar er också: Glömmen ej edra fäders Gud.”

Ehuru Oscar Montelius lika litet som någon annan undgick sin del av jordelivets sorger, var han dock i stort sett en ovanligt lycklig människa. I unga år fick han bilda eget hem med en hustru, som även på det vetenskapliga området delade hans intressen, i unga år fick han också börja den vetenskapliga verksamhet, var till håg och begåvning kallade honom och som det förunnades honom att ostörd av ekonomiska bekymmer och ohälsa få under ett långt liv fullfölja på ett sätt, som berätt honom en bland de främsta platserna

i svenska vetenskapens historia, där han, den arkeologiska vetenskapens snillrike systematiker, redan ställts i jämbredd med en Carl von Linné, en Jakob Berzelius. Med obrutna själs- och kroppskrafter fick han ända till det sista utöva sin livsgärning och, när han lämnade denna och livet, förde han med sig i graven ej blott talrika lärjungars och vänners tacksamhet och tillgivenhet, så väl i Sverige som över allt i Europa, utan ock minnet av en i många fall storstilad sin vetenskap osjälviskt hängiven personlighet och en god människa och vän.

SVENSKARNA I ESTLAND.

AV

GIDEON DANELL.

Den svenska befolkningen i Balticum har spelat en mycket obetydligare roll i vår nordiska historia än t. ex. Finlands svenskar. Dessa "baltiska svenskar" ha framlevat sitt liv i stor obemärkthet på sina öar och kuster. Fåtaliga som de varit och genom ett större öppet vatten jämförelsevis isolerade från både Finland och Sverige, ha de helt naturligt ej kunnat bli ett medel till att svensk politik eller kultur blev härskande söder om Finska viken. Historien har föga att förtälja om dem, och rörande deras ursprung kunna arkeologien och språkvetenskapen, inklusive ortnamnsforskningen, ej heller säga mycket för närvarande.

Att det språk, som talas inom ifrågasvarande orter i Balticum, är svenska dialekter, ej "gotiska" eller andra icke-svenska germanska munarter, det är dock säkert. Och att denna svenska befolkning funnits i Östersjöprovinserna långt innan svenskarna under vår stormaktstid blevo herrar i Östersjöprovinserna, det är också säkert.

Den svenska tjänstemanna- och godsägareadel, som slår sig ned i särskilt

Estland under den tid, som ännu av esterna kallas "den goda gamla svensk-tiden", har tydligen känt vida större samhörighet med sina tyska ståndsbroder därute än med de fattiga svenska bönderna och fiskarna, vilkas språk väl för övrigt kanske redan då var nog så svårbegripligt för en fastlandssvensk. De svenskar av högre stånd, som blivit bofasta i Östersjöprovinserna, ha ock mycket snart blivit fullständigt förtyskade. Och detsamma har säkerligen alltjämt varit fallet med de enstaka individer eller familjer ur de gamla svenska kolonierna därute, som möjligen under tidernas lopp kunnat höja sig på den sociala rangskalan något över den egentliga bondeklassen, t. ex. genom inflyttning i städerna. Att bli "tysk" har i Östersjöprovinserna överhuvudtaget snarast betydtt att bli herreman; språkförändringen har därvid blott följt med som något självskrivet. Det är först på de senare decennierna, sedan esterna och letterna vaknat till ett mera nationellt liv, som en förändring häri inträtt.

Att de svenskspråkiga kolonierna i Balticum härstamma från en tid, som ligger långt bakom den svenska stormaktstiden,

det är som sagt otvivelaktigt, även om man ej kan fastslå, hur gamla de överhuvudtaget äro. Rörande deras äldre historia är man f. n. huvudsakligen hänvisad till det i sitt slag storartade arbetet "Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö", av skolinspektören i Hapsal C. Russwurm (Reval 1855). Framför allt ha vi denne flitige baltiskt-tyske forskares intresse för våra landsmän i förskingringen att tacka för noggranna avtryck av en hel del svåråtkomliga gamla privilegiebrev och andra dokument rörande "Eibofolke".¹

Det äldsta kända dokument, där svenskar i Östersjöprovinserna omnämnas, är Hapsals stadslag, bekräftad av biskop Jakob på Ösel år 1294. Här tillförsäkras borgerskapet i Hapsal full arvsrätt efter anförvanter bland "svenskarna, var det vara må i vårt stift Ösel" (vilket då även omfattade kretsen Wiek i Estland). Likaså skulle en svensk å andra sidan ärva den egendom i staden, vartill han var närmast. Däremot bestämmes i en annan paragraf, att vad en est utan barn lämnar efter sig finge indragas av rådet.

Även av andra urkunder framgår det tydligt, att svenskarna av ålder intagit en privilegierad ställning i landet i motsats mot esterna. De förklaras för fria svenska bönder, och för en del bland dem

¹ Detta namn, "öbofolket", varmed Russwurm och en del författare efter honom betecknat samtliga svenskar i Balticum, användes av estlandssvenskarna själva som beteckning blott för inbyggarna på Stora och Lilla Rågö (ajana, äjana, "öarna"). Då ordet även ur rent formell synpunkt är obekvämt, såsom knappast erbjudande någon möjlighet att av samma stam bilda ett adjektiv eller någon beteckning för individerna eller språket, synes "baltiska svenskar", bildat i analogi med "baltiska tyskar", vara ett lämpligare namn.

finnes noga bestämt, huru stora utskylder de hade att erlægga.

I varje fall ha svenskarna alltså fast fot i Estland redan på 1200-talet, och det ligger under sådana förhållanden nära till hands att antaga den egentliga bebyggelsen ha skett under vikingatiden i samband med nordbornas bekanta färder i Österväg — om den nu icke är ännu äldre.

Ett visst intresse i detta avseende erbjuder ett ställe i det sagohistoriska tillägget till Gotlands-lagen, den s. k. Gutasagan, där det omtalas, hurusom en gång under Gotlands hednatid (d. v. s. åtminstone före 1030) en del av landets inbyggare utvandrade och därvid kommo till Dagö ("aina oy vithr Aistland, sum haitir Dagaithi") och slog sig ned där samt byggde en borg, "som ännu synes". Det tillägges dock, att de ej kunde stanna där, utan fortsatte inåt Ryssland och till slut kommo till Grekland. Denna berättelse är ju tydligen i varje fall ett minne av en gammal gotländsk utflyttning österut.

Något närmare om svenskarnas bosättning i Östersjöprovinserna vet man f. ö. ej. Själva berätta de en hel del sägner, enligt vilka t. ex. Nuckö — såväl som Röicksborna (på Dagö) skulle härstamma från Dalarne, Odensholmsborna från Sandhamn, Wichterpalborna från Uppsala(!) o. s. v., men dessa föreställningar kunna vara av sent, möjligen quasi-lärt ursprung. Att av rent språkliga skäl draga några bestämda slutsatser angående bebyggelsen utöver vad man redan vet av historiska skäl är nog, åtminstone på den svenska dialektvetenskapens nuvarande ståndpunkt, ej möjligt. Kanske skulle en fullständig och metodisk undersökning av de

svenska ortnamnen i Östersjöprovinserna också ur denna synpunkt lämna utbyte. Men den undersökningen är ännu icke gjord. Redan nu kunde dock påpekas, att namn sådana som Odensholm (numera ej använt av befolkningen, men rätt väl styrkt från äldre tider), Torsgrundet (Torsgronne, ett grund utanför Ormsö), Harga (två byar på Nuckö: Stor- och Lill-Harga) tyda på bosättning i hednisk tid.

Av de förut nämnda historiska urkunderna framgår tydligen, att svenskarna av ålder intagit en privilegierad ställning i Östersjöprovinserna, vad nu än detta kan ha haft sin grund i. Det kunde kanske bero helt enkelt därpå, att Sverige var en jämförelsevis mäktig stat, med vilken Tyska Orden fann det lämpligt att stå på god fot — kanske fortlevde ock gamla traditioner från en tid, då svenska erövrare slagit under sig öarna och delar av kusten. Huru som helst, att en bestämd skillnad existerat mellan svenskarna och esterna, är ofrånkomligt, och de förra ha ock tiderna igenom bevarat denna känsla av att de stode över landets egentliga inbyggare. Även när de av sina egendomsherrar blivit förvandlade till livegna trälar, fullt jämställda med esterna, har denna känsla fortlevat och tagit sig uttryck i klagomål hos myndigheterna med hänvisning till de gamla privilegiepapperen.

Och ännu i den nuvarande generationen spela dessa privilegier — trots att de ej gälla och trots svårigheten att mången gång tolka dem på kritiska punkter — dock en stor roll för deras nationella känsla. När t. ex. Odensholmsborna unna främlingen, därför att han är från "Svenskland" och alltså egentligen icke

alls är någon främling, att se och läsa deras gulnade gamla kopior av svenska kungabrev, — då känner man, att det är ett stort ögonblick på "Holmen"; och "svenskherrn" ombedes högtidligen att "i Stockholm" söka skaffa förklaring på otydliga uttryck i de gamla papperen.

Om det också skulle ligga någon smula sanning i, vad man fått höra från godsägarehåll i Estland, att svenskarna äro ett högmodigt och bråkigt släkte, som söker krängla sig ifrån att arbeta och envist håller på sina gamla, otidsenliga privilegiers giltighet, så får det dock icke glömmas, att just denna nationella "ärekärhet och uthållighet" — för att använda Selma Lagerlöfs uttryck om östgötabönderna — varit av allra största betydelse för deras bevarande av sin gamla nationalitet.

De baltiska svenskarna äro emellertid och ha nog alltid varit en bondebefolkning, till stor del även fiskare och sjömän, i det stora hela i små eller rent av torftiga omständigheter. Inför landets tyska — och ryska — över- och medelklass ha de stått på samma låga nivå som ester, letter och de andra bondefolken i Östersjöprovinserna; och deras språk har med estniskan och lettiskan delat lotten att vara ett föraktat underklass-språk.

Vilken stor roll språkförhållandena spelat därute i rent socialt avseende, därpå kunde man åtminstone under den ryska tiden få bevis av för en svenskanska pikant, att ej säga irriterande art. Man kunde t. ex. få iakttaga, hurusom en gammal baltiskt-tysk prost tilltalade sin svenske klockare på en högst bedrövlig svenska, ett mischmasch av den svenska dialekten i socknen och svenskt skrift-

språk med fullt självständigt uttal, detta i trots av att hans interlokutör fullt behärskade hans modersmål tyskan (och ett par andra språk dessutom); prostens sociala ambition tillät honom ej att tala tyska, det "fina" språket, med en person, som man duade och f. ö. behandlade som en dräng, det vill här säga icke alltför hövligt eller vänligt. Eller man kunde t. o. m. någon gång råka ut för att själv bli tagen för "tisk" och vid tilltal på svenska få svar på tyska av någon sin landsman, som varit i staden och lärt sig fina seder.

Det är i närheten av den nämnda staden Hapsal, på Nuckö-Ormsö-området, som vi ännu i dag påträffa de flesta svenskarna, och det har givetvis varit denna koloni, som i främsta rummet åsyftats i de omnämnda bestämmelserna uti Hapsals gamla stadslag. Här bo på ett tämligen, enhetligt område 5,700 av de tillsammans omkring 7,500 svenskarna i Estland.²

Nuckö socken innefattar dels det egentliga Nuckö, som förr varit en ö, men under det sistförflutna århundradet i följd av landhöjningen blivit förbundet med fastlandet, dels ock två kommuner på den gamla kuststräckan, Rickholtz (Rickul) och Suttlep, samt dessutom den lilla ön Odensholm.

På det egentliga Nuckö (kommunen Pasklep) bo 862 svenskar och något flera ester. De flesta av de 10 byarna och många gårdar inrymma såväl estniska som svenska familjer eller blandfamiljer. Ön har av ålder tillhört fem gods: Birkas (med by av samma namn), Bisholm (med

byn Lill-Harga), Lyckholm (med byarna Kullanas och Österby), Pasklep (med byarna Pasklep, Hosby, Storharga och Enby) samt Skotanäs. Till prästgården, "pastoratet", har byn Gutanäs hört. Bland godsens ägare under äldre tider finner man medlemmar av familjerna de la Gardie, Banér, Wrangel, Königsmarck, Ungern-Sternberg, von Knorring.

RICKHOLTZ kommun på den gamla kuststräckan är den enda ort på det estländska fastlandet, där svenskan bibehållit sig fullt livskraftig intill våra dagar. Här bo 1,665 svenskar och ett fåtal ester i 14 byar: Rickholtz (Rickul), Bergsby, Gamby, Gräsved, Haversved, Haubrink (Höbring), Källskog, Lukks, Ölbäck, Poy (Paj), Prosta, Rosta, Roslep och Spitham, alla utom Rosta (under Lyckholm) av ålder tillhörande Rickholtz-godset, vilket sedan år 1704 varit i friherrliga familjen von Taubes ägo.

I den söder om Rickholtz liggande kommunen SUTTLEP, som till större delen är estniserad, uppehålls svenska språket ännu i två stora byar, Suttlep och Klottorp, med 414 svensktalande inbyggare. Båda byarna ha i äldre tider tillhört ståthållaren på Hapsals slott, men kommo under första hälften av 1800-talet i den rickholtzska Taube-familjens ägo.

Till Nuckö socken hör slutligen också den lilla ön ODENSHOLM, liggande ett par mil norr om det egentliga Nuckö och en knapp mil från Estlands nordvästra udde Spitham. Här bor en rent svensk befolkning, 110 personer (år 1855 enligt Russwurm 63 personer), alla tillsammans i en by med sju gårdar (Erkors, Brus, Grajs, Nibondas, Marks, Nigårds och Stavvas). Ön har i gamla tider lytt under

² De i det följande angivna befolkningsstatistiska uppgifterna, som meddelats förf. i april 1922 av herr Hans Pöhl i Reval, avse år 1920.

Hapsals slott och följde därför med, när Gustaf II Adolf år 1628 sålde staden och slottet jämte alla tillhörande gods till Jacob de la Gardie. Genom Karl XI:s reduktion återkom ön sedermera (1691) direkt under svenska kronan. Redan under den de la Gardieska tiden betalade Odensholmsborna sina arrenden till Hapsal-godset Neuenhof, och sedan detta gods år 1729 tillerkänts en familj Richter, har ön alltjämt hört till detta gods. Enligt ett av Karl IX år 1600 för Nuckö- och Ormsö-svenskarna utfärdat privilegiebrev skola Odensholmsfiskarna årligen erlagga 4 tunnor saltad fisk och 4 "Nooss" (enligt Russwurm = 800 styck) torkade fiskar. "Sedan skole the med inge yttermera pålagor betungade och beswärade bliffwa".

ORMSÖ (tyska Worms), som bildar en socken för sig, är övervägande svensk med 2,650 svenskar mot 3 à 400 ester. Hela ön har sedan år 1753 tillhört — och sammanfallit med — godset Magnushof, uppriktat av en Magnus Brümmer i den nu indragna byn Bussy (omnämd 1604). Hela ön eller större delen av densamma har i äldre tider tillhört medlemmar av familjerna de la Gardie och Königsmarek (bl. a. den bekanta Aurora K.). Sedan 1748 var godset Magnushof i den friherrliga ätten von Stackelbergs ägo, intill dess det i slutet av förra århundradet indrogs till ryska kronan. På ön finnas följande 12 byar: Ravelby (Rälby), Diby, Fällana, Sviby (väl = Sveaby), Holo, Rompo, Förby (Ferbi), Saxby, Kyrkslätt (Kerslätt), Borrby (= Borgby?), Söderby (Serbi; förr ett särskilt gods, omfattande även följande by), Norrby.

Utom Nuckö- Ormsö-området, där som sagt huvudstommen av den baltiskt svenska befolkningen finnes och väl alltjämt har funnits, påträffas mindre svenska kolonier ytterligare på några håll i det nuvarande Estland: på STORA och LILLA RÅGÖ utanför staden Baltischport, i några byar på kusten söder om Rågöarna inom socknen Kreutz — WICHTERPAL- och KORKIS-svenskarna —, på NARGÖ norr om Reval, på den lilla för sig liggande ön RUNÖ i Rigaviken, i städerna REVAL, HAPSAL och DORPAT samt möjligen ännu på DAGÖ.

På de båda RÅGÖARNA bor, liksom på Odensholm och Runö, en rent svensk befolkning, f. n. 360 personer. Denna koloni kan sägas första gången vara omnämnd år 1345, i ty att abboten Nicolaus i Padis kloster nämnda år enligt svensk rätt (iure Svevico) säljer "insulam nostram Ragoë" för 34 mark silver till fem namngivna personer. Öarna tillhöra godset Padis på fastlandet (det gamla cistercienserklostret), sedan år 1622 i släkten von Ramms ägo, men ett i Estland enastående förhållande av frihet och självständighet från böndernas sida har här ägt rum mellan godsägare och underlydande. På Lilla Rågö, den östligare, finnas två byar, Storeby och Lillby, och på Stora Rågö tre: Storeby, Bisaby och Strandby.

På fastlandet söder om Rågöarna, i WICHTERPAL och KORKIS, är den gamla svenska bebyggelsen, i motsats mot förhållandet på öarna, starkt decimerad och har i själva verket under flera decennier varit direkt hotad till sitt bestånd. Russwurm beräknar för år 1850, att av de 1,205 personer, som då hörde till godset

Wichterpal — vilket då för tiden omfattade såväl kommunerna Wichterpal som Kurckus (Korkis) jämte ytterligare två helt estniska kommuner — endast omkring 350 kunde kallas för svenskar samt att blott i omkring 20 familjer barnen undervisades i svenska läroböcker och katekeser. Han förespår ock det svenska elementets snara undergång i denna trakt. Vid ett kort besök, som författaren till denna uppsats år 1908 hade tillfälle att göra bland dessa våra glömda landsmän, beräknade jag emellertid, att omkring 250 personer ännu kunde kallas svenskar, i den mening att de kunde ortens gamla svenska dialekt, men blott en enda gård ägde då uteslutande svenskt gårdsfolk. Då de ej på flera årtionden fått höra vare sig gudstjänst, konfirmationsundervisning eller folkskolundervisning förrättad på modersmålet, utan på estniska, var det ej att undra på, att svenskan här låg i själåtåget. Genom ingripande från Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och dess avdelning i Reval, Svenska Odlingens Vänner i Estland (upprättad 1908), har nu svensk skolundervisning kunnat igångsättas för såväl Wichterpal som Korkis-barnen. Skolan ledes av en ung Wichterpal-svensk, Alexander Samberg, och är f. n. inrymd som internat på den gamla herrgården, som i samband med den nu pågående socialiseringen av Estlands jord måst utrymmas av sin gamle ägare, en baron von Rosen.

År 1620 tillhörde godset Wichterpal Gabriel Oxenstierna, sedermera från 1624 intill senare hälften av 1800-talet familjen von Ramm. De byar, där svenskar ännu kunna påträffas, äro: inom Wichterpals kommun Kålviks, Ugglas, Brask, Näse,

Aklep, Muse(-by), Brännmusa, Kivra och Keip — tillsammans (enligt Pöhl) 224 personer — samt inom Korkis kommun i byn av samma namn 117 personer.

Svenskarna på NARGÖ, en liten ö norr om Reval, ungefär 9 km. lång och 3 km. bred, synas ha ett tämligen sent ursprung. Några bestämda uppgifter om svensk befolkning på ön finnas ej förrän från 1844, då enligt Russwurm av öns 139 inbyggare ungefär hälften voro svenskar. År 1816 bodde 97 personer på ön. Nargö torde under medeltiden ha tillhört staden Reval, men synes i samband med svenskarnas besittningstagande av Estland ha kommit under den svenska kronan och har i varje fall i senare tider tillhört ryska kronan. År 1908 voro öns samtliga inbyggare, 330 st., inskrivna i den svenska församlingen — lydande under Revals svensk-finska kyrka —, men åtminstone ett hundratal voro ester, som själva anhållit att få övergå till den svenska gudstjänsten och därmed till svensk språknationalitet. Ej långt före världskrigets utbrott lät ryska kronan utrymma ön i och för befästningars anläggande. Befolkningen splittrades då till olika orter inom Estland, Finland och även Sverige (Norrtälje-trakten), men en del av densamma har efter krigets slut återvänt till sin gamla ö, och f. n. uppgives Nargösvenskarnas antal till 138.

RUNÖ, den lilla ön ungefär mitt i Riga-viken, med sina närmare 300 svenskar, har blivit den mest uppmärksammade av de baltiskt-svenska kolonierna. En lätt-tillgänglig framställning av det egendommiga folklivet på ön, med dess starkt genomförda kommunism, har bl. a. nyligen (1921) utgivits av den nuvarande sven-

skē prästen på ön, pastor E. Gordon, och redan 1847 gjordes ön till föremål för en utförlig skildring, även då av en därstädes tjänstgörande präst, fil. d:r F. J. Ekman från Finland.

Runösvenskarna omtalas först i ett brev av biskop Johannes av Kurland från år 1341, där de bl. a. förklaras skola besitta sina ägodelar efter svensk rätt och deras skyldigheter noga angivas. Under den ryska tiden lydde ön, liksom Nargö, direkt under kronan, och när Estland och Lettland efter världskriget såsom självständiga stater övertogo de ryska Östersjöprovinserna, kom Runö, som ligger ungefär rakt västerut från den nya riksgränsen, att följa med Ösel — och de övriga svenska orterna — till Estland. Lettland gör visserligen alltjämt anspråk på ön, men enligt ett uttryck i brev från Estland, ser Estland frågan löst, "ävenså vi estlandssvenskar och runöborna själva — Runö tillhör Estland". Det är uppenbart, att det skulle vara synnerligen olyckligt för den lilla svenska kolonien, om den genom att föras till Lettland skildes från sina stamförvanter i Balticum och även från Ösel, dit runöborna ha sin mesta trafik.

De f. n. 283 Runö-svenskarna bo alla i en by, belägen ungefär mitt på den drygt 5 km. långa och c:a 3 km. breda ön.

I REVAL finnes en svensk-finländsk församling, som f. n. torde omfatta omkring 600 medlemmar av baltiskt-svensk börd. Sedan svenskarna i den nyinrättade republiken Estland, i likhet med de andra folkminoriteterna, tyskarna och ryssarna, erhållit s. k. kulturell autonomi, är det naturligtvis av stor betydelse, att det svenska elementet i republikens huvud-

stad ej är alldeles obefintligt. De främsta baltiska svenskarna i Reval äro f. n. gymnasieläraren Hans Pöhl, som i egenskap av svensk minister tillhörde det nya Estlands första regering, samt herr Nikolaus Blees, som är chef för det s. k. svenska folksekretariatet, vilket numera ersätter den svenske ministern. Pastor i Revals svensk-finländska församling är f. n. prosten Nils Linderstam (från Sverige), som tillika är kontraktsprost i Estlands nyupprättade svenska kontrakt, vilket emellertid tyvärr icke kommit att omfatta Nuckö församling.

I HAPSAL beräknas svenskarna vara omkring 60³. Även i DORPAT torde ett 20-tal baltiska svenskar vara bosatta, och förstörd på andra orter i Estland beräknas slutligen några tiotal svenskar finnas.

Att svenskarna längre tillbaka i tiden varit talrikare i Östersjöprovinserna eller åtminstone innehåft betydligt större områden än nu, är alldeles otvivelaktigt. Russwurm, i sitt förutnämnda, förtjänstfulla arbete, Eibofolke, har trots sig kunna beräkna svenskarnas antal mot slutet av 1600-talet till 12,000, varav dock ej mindre än 5,000 skulle varit bosatta i Reval och Narva. Såsom gamla svenska orter nämnas hos Russwurm: öarna Wulff (förr Ulfsö), Wrangö (Gr. och Kl. Wrangelsholm) och Ramö (Rammosaar) vid Estlands norra kust; på kuststräckan mellan Reval och Rickholtz bodde vidare svenskar, utom under Wichterpal, även i Laysby (Laitz) under Merremois, i Kir-

³ År 1852 uppgiver A. Sohlman, att staden "har bland sina 2,000 invånare omkring 80 svenskar av tjänstehjons- och arbetsklassen". Russwurm beräknar Hapsalsvenskarna till omkring 35 män och 40 kvinnor.

sal och Bootsî under Kegel, och godset Newe, närmast intill Rickholtz, var enligt äldre kyrkoböcker till hälften bebott av svenskar; Ormsö och Nuckö socken ha förr h. o. h. innehafts av svenskarna, och även på kuststräckan söder om Suttlep, förbi staden Hapsal, finnas spår av dem; på Ösel innehade svenskarna bl. a. hela halvön Sworben (i sv.); och från de små öarna Moon (mellan Ösel och fastlandet) och Kühno (mellan Runö och Pernau) känner man ock svenska bebyggelser. Enstaka svenska gårdar torde ha funnits på olika håll inom Balticum, även i Ingermanland och Kurland.

Bland de sålunda helt eller nästan helt utdöda svenska bebyggelserna knyter sig emellertid det största intresset till DAGÖ-svenskarna. Ännu 1850 räknade man nära 300 svenskar på Dagö, 169 i Kertell i den nordöstra delen av ön, 118 i Röicks på nordvästra stranden. Men vid ett besök, som Hans Pöhl år 1902 gjorde på Dagö, befanns svenskan vara fullständigt utdöd i Kertell; och i Röicks var det ej mycket bättre beställt. Mellan 40 och 50 personer kunde här ännu nödtorfteligen sitt gamla språk, men endast i en enda gård, Mikkasgården, användes svenskan som hemmets dagliga språk. Där fanns då i den gården en treårig flicka, som ej kunde något annat språk än den gamla svenska Dagödialekten — i detta nu är väl även hon estniserad.

Den påtagliga historiska anledningen till den förr så livskraftiga Dagö-svenskans utdöende är den bekanta utvandringen från Röicks på Dagö år 1781, varigenom den lilla svenska kolonien i Syd-Ryssland, i GAMMELSVENSKBY, grundlades.

De närmare omständigheterna vid denna märkliga emigration voro i korthet följande.

Svenskarna i Röicks, vid tiden i fråga uppgående till 1,000 personer, hade, liksom deras fäder flera gånger dessförinnan, framställt klagomål hos myndigheterna mot sin egendomsherre, vid detta tillfälle en greve Stenbock, och därvid åberopat sina gamla privilegier⁴. Innan dessa klagomål hunnit avgöras, visade sig emellertid greven böjd för förlikning, ett kontrakt mellan honom och bönderna uppsattes, förelästes för bönderna på svenska av deras präst och vann deras godkännande.

Greven erkänner i detta kontrakt, som är undertecknat den 27 februari 1780, de svenska bönderna, "ohne ihre Privilegien zu untersuchen", för fria och förpliktigar sig att utlösa och ställa på fri fot alla av honom sålda svenskar, emot företeende av köpebrevet; ävenså skulle de bortskänkta ("die verschenkten") vara fria a dato. Bönderna å sin sida förklara sig återtaga sina klagomål hos riksjustitiekollegiet. Kontraktet var emellertid endast uppgjort för ett år, och det förklaras uttryckligen, att det kan uppsägas sex månader i förväg från båda sidor,

⁴ Dessa privilegier återgå, för Dagö-svenskarnas vidkommande, på ett av härmästaren Johan Wolthusen år 1470 utfärdat privilegiebrev, enligt vilket desamma skulle för eviga tider vara fria från allt arbete, vartill de dessförinnan voro förpliktade ("dat se nu vnd in thokamenden tyden ewiglichen van aller Arbeide, dar se den tho vore tho verpflichtet weren, fry wesen vnd dar gentslichen van solden enthausen syn") och i stället årligen betala 20 gamla Riga-mark (enl. Russwurm = ungef. 25 rubel silver) per "Wacken", d. v. s. socken. Detta privilegiebrev hade sedermera bekräftats av flera bland de svenska konungarna, senast Karl XI (Russwurm I. 231 ff.).

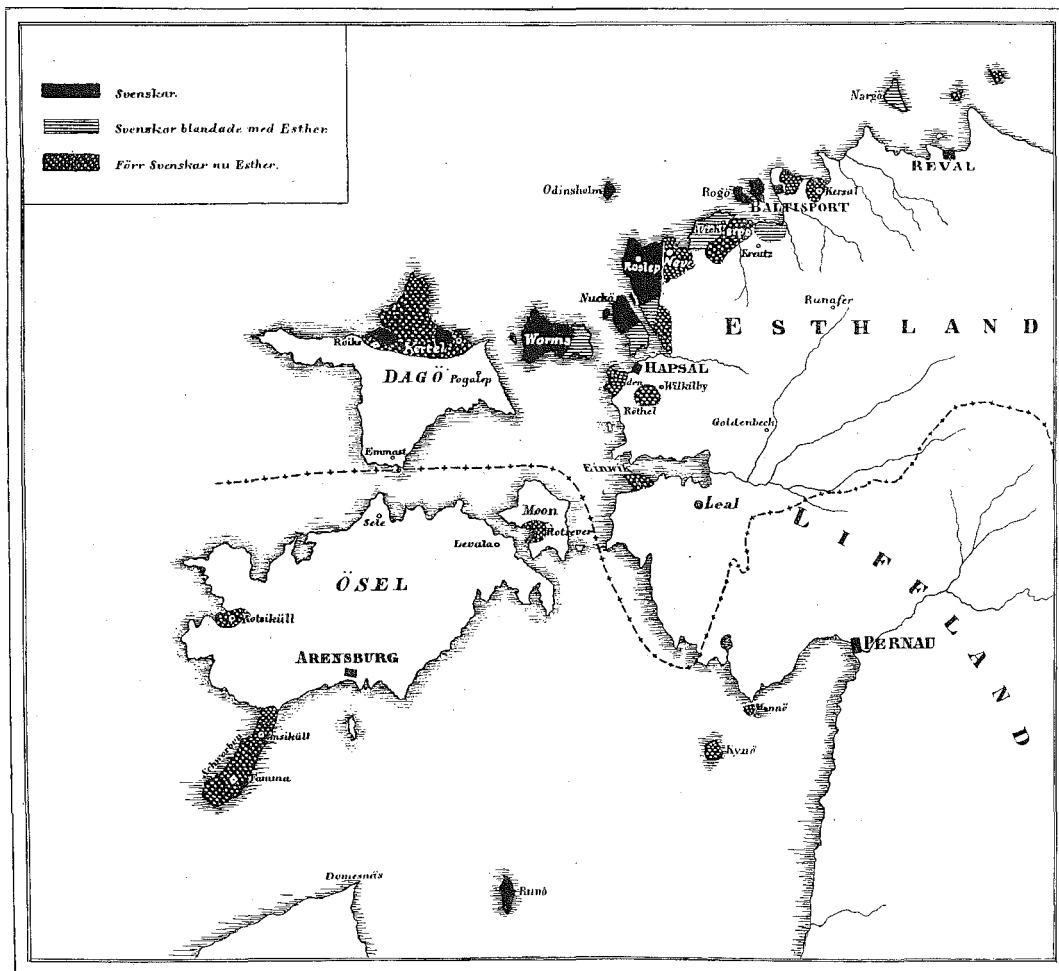

FIG. 1. KARTA ÖVER DEN SVENSKTALANDE BEFOLKNINGENS UTREDNING. EFTER SOHLMAN 1852.

och att i så fall bönderna måste lämna hus och hägnader i gott stånd o. s. v. Det var denna punkt, som kom att stå bönderna så dyrt. Greven förnyade nämligen ej kontraktet, utan förklarade bönderna skyldiga att avflytta den 1 mars 1781. Den 27 februari, således ett par dagar före den stipulerade flyttningsdagen, sålde han godset, okänt av vilken anledning, till en baron Ungern-Sternberg;

men denne vidhöll uppsägningen. Bönderna hade emellertid någon tid dessförinnan till Petersburg inskickat en ansökan om sex månaders uppskov med flyttningen, för att de måtte slippa att bli utkastade på bara marken mitt i vintern och för att få tillfälle att planera något bättre för framtiden. Innan detta ärende hann att bli expedierat i Petersburg, synes den nye ägaren ha ångrat sig och för-

FIG. 2. STRANDPARTI. NARGÖ, 1908.

nyat kontraktet med bönderna på ett år. Så kommer emellertid kejsarinnans utslag av den 8 mars: de svenska bönderna under godset Hohenholm på Dagö skola omedelbart överflyttas till Chersonska distriktet vid Berislaw i Syd-Ryssland; furst Potemkin skall övervaka, att kejsarinnans befallning utföres.

Mot kejsarinnans ord fanns intet vad, det nya kontraktet med Ungern-Sternberg hade endast till följd, att denne utkrävde en dryg skadeersättning för kontraktsbrottet, och efter att i hast ha måst för underpris realisera det av sitt lösöre, som de ej kunde medföra, anträdde sålunda Röicks-svenskarna den långa färden till Syd-Ryssland. Denna beskrives som ytterst mödosam — av de 1,000 utvandrar-

na⁵ lära omkring 400 ha omkommit under vägen. I maj 1782 anlände de återstående till sin nya bestämmelseort, men hade även här den första tiden att kämpa mot stora svårigheter, i följd av det ovana klimatet m. m.; pest utbröt ibland dem ett av de första åren, många sågo sig nödsakade att slå sig ned i staden Cherson såsom hantverkare och uppgåvo där naturligtvis snart nog sin nationalitet. En liten svensk församling har emellertid som bekant bibehållit sig i Gammelsvenskby ända intill våra dagar. Efter att i början av 1800-talet ha varit starkt decimerad och även, som det synes, rätt så förvildad, har den under förra århund-

⁵ Enligt andra uppgifter skola de ha varit 1,200; möjligen ha en del svenskar från andra orter i Estland slutit sig till Röicks-bornä.

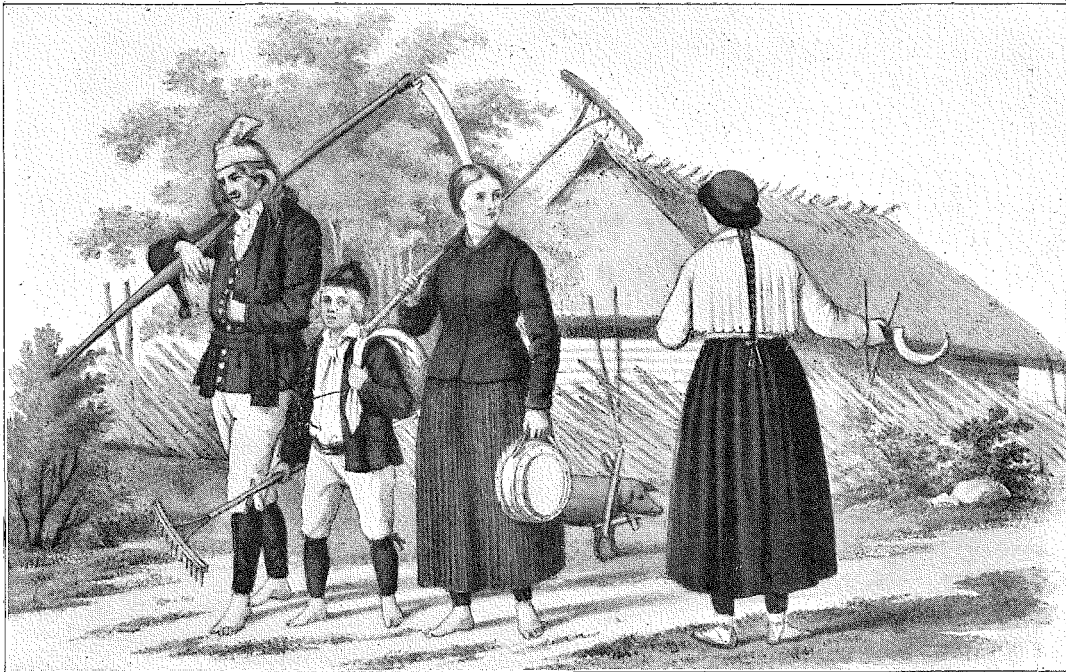

FIG. 3. NUCKÖBÖNDER. EFTER FÄRGLITOGRAFI AV E. H. SCHLICHTING, 1854.

radets senare decennier betydligt tillvuxit — från en befolkningssiffra 304 år 1850 till 735 år 1907 och omkring 800 f. n. Kolonien har ju, icke minst under den senaste vintern, varit föremål för starkt intresse här hemma, och nyligen har svenska pressen kunnat meddela, att de välbehövliga undsättningsexpeditionerna härifrån lyckligt nått fram till den av hungersnöd svårt hotade byn⁶.

På tal om Gammelsvenskby må ock nämnas, att denna lilla svenska koloni i förskingringen i sin tur givit upphov till ett par nya dotterkolonier. En del

⁶ En utförlig avhandling om Gammelsvenskby av redaktören d:r Anton Karlgren, med historik, skildring av land och folk samt den intressanta dialekten väntas snart utkomma i tidskriften Svenska Landsmål.

Gammelsvenskbybor utvandrade nämligen 1890 till västra Kanada; och där fortleva ett par små Gammelsvenskby-kolonier, tillsammans omkr. 90 personer, vid VERNON och i WETASKIVIN, och bevara sin nationalitet. Licentiat Carl Sundbeck och d:r Hugo Wickström voro de, som först fäste uppmärksamheten på dessa utvandrare och skildrade sina intryck av dem i resebrev till svenska tidningar.

I Röicks på Dagö hölls år 1641 en biskopsvisitation, därvid visitator bl. a. skall ha yttrat, att hälften av socknen var svensk, samt tillika bestämt, att svenskar, som alla kunde estniska språket, skulle tillhållas att också besöka den estniska gudstjänsten. Det är eget, att detta äldsta bevis på det baltiskt-tyska prä-

FIG. 4. ORMSÖ. BRÖLLOP. EFTER FÄRGLITOGRAFI AV E. H. SCHLICHTING, 1854.

sterskapets nitälskan för att få de baltiska svenskarna över till estnisk nationalitet, skall stamma just från Estlands svenska tid, från Sveriges stormaktstid! Men med detta yttrande, att alla svenskarna i Röicks redan i första hälften av 1600-talet kunde estniska språket, bör också sammanhållas det faktum, att det var från denna socken, som, 140 år senare, ej mindre än 1,000 svenskar utvandrade och grundlade den nyss omtalade, ännu i dag livskraftiga kolonien Gammelvenskby, som nu i nya 140 år framgångsrikt fört kampen för svenskt språk och nationalitet, mot rysk och tysk omgivning. Vill man så göra kedjan fullständig genom att tillika erinra sig de små nya utvandrargrupperna borta i Kanada, vilka likaså, samtidigt med att de

naturligtvis tillägna sig sina nya grannspråk, bevara sitt gamla svenska språk — då må man väl känna en smula stoltthet över både den seghet och den förmåga av anpassning, varav den svenska stammen här visat sig mäktig. Men den i stort sett mycket passiva roll, som det gamla hemlandet tiderna igenom fullföljt emot dessa sina barn i förskingringen, inbjuder icke till fullt lika självbelättna reflexioner.

Det anförda yttrandet av den gamle tyske biskopen är som sagt det äldsta beviset på att de tyska prästerna i de baltiska provinserna gärna gjort vad de kunnat för att utrota det svenska språket därute. Det näraliggande skälet här till har tydligen varit önskan att slippa

FIG. 5. RÅGÖ BÖNDER PÅ SLÄTTERGÅNGE ("TALKO") PÅ EN HOLME, KAPPAN, MELLAN STORA OCH LILLA RÅGÖ.

undan det besvär, som ännu ett främmande språk vållat i deras prästerliga kall; men nog kan det synas eget, att de baltiska svenskarna just från det hållet måst se en fara för sin nationalitet, att de känt, huru de skulle göra tyskarna, det närmast befryndade folket, en behaglig gärning genom att övergå till — estnisk nationalitet och dymedelst utestänga sig från förbindelsen med svensk och germansk kultur.⁷

⁷ Jag vill här särskilt framhålla, att omdömet härovan ej kan tillämpas på de nuvarande innehavarna av de prästerliga befattningarna i Estlands svenska bygder, av vilka

Som ett gemensamt karaktäristikum för den baltiskt-svenska dialektgruppen brukar framhållas dess stora ålderdomlighet: den har t. ex. bevarat de gamla fornnordiska diftongerna ei, ey, au, bekanta från isländskan och svenska runstenar, men redan i den äldsta litterära fornsvenskan monoftongiserade; även är

f. ö. ett par äro rikssvenskar. Mitt allmänna omdöme grundar sig på trovärdiga personers berättelser om åtskilliga prästers uppträdande i denna fråga och bestyrktes f. ö. fullständigt av det intryck jag själv år 1900 erhöi av den dåvarande Nuckö-pastorn. Jfr f. ö. H. Vendell i Odal mannen, svensk folkkalender för Finl. 1880, s. 163 f., 173.

FIG. 6. STORA RÅGÖ, 1908. (MÄRK DEN FRI-STÅENDE SKORSTENEN!)

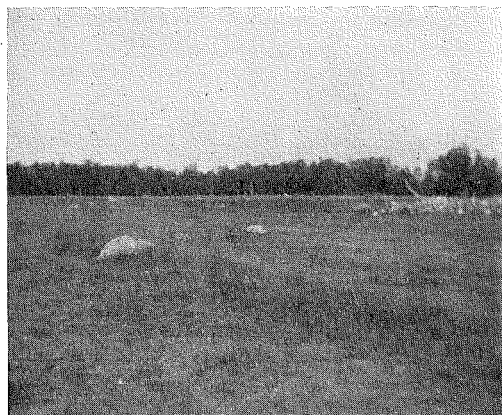

FIG. 7. STORA RÅGÖ. TEG I EN ENSKIFTAD BY 1908.

böjningssystemet, särskilt vad adjektiven och verben beträffar, särdeles rikt och forntroget.

Det är ju också vad man kan vänta, att dessa baltiska svenskars konservativa läggning skall framträda i deras språk. Framför allt har den ju på det språkliga området visat sig i det faktum, att en så betydande rest av den gamla svenska befolkningen därute överhuvud ännu i dag använder svenskt språk, — trots de påtagliga, nära liggande fördelarna i att uppgiva ett modersmål med så ringa område som den baltiska svenskan och så fjärrmat från det skriftspråk, som skulle utgjort dess stöd.

Detta är i själva verket så mycket mer anmärkningsvärt, som de baltiska svenskarna tydligen i allmänhet ha god praktisk språkbegåvning; det är ej förmågan att lära sig andra språk som fattats dem, såsom däremot tycks i vida högre grad vara fallet med esterna.

De allra flesta män bland estlands-svenskarna tala också utom sitt moders-

mål estniska, många även tyska hjälpligt, och en del ha dessutom av förhållandena tvingats att öka sina skolkunskaper i ryska, vadan det ej är alldeles ovanligt att träffa s. k. obildade svenskar därute, som tala fyra språk (oberäknat högsvenska). Tvåspråkiga måste ju emellertid svenskarna vara, för så vitt de skola kunna reda sig utom den egna sockengränsen, framför allt i staden; och de äro det också som sagt i regeln. Och att samma förhållande, åtminstone på vissa håll, ägt rum i åtskilliga generationer, framgår av den nyssnämnda notisen från biskopsvisitationen i Röicks år 1641.

Att svenskan kunnat föra striden mot estniskan så pass segerrikt som skett, föreställer jag mig till stor del beror därpå, att kvinnorna åtminstone i de rent svenska trakterna i regeln ej behövt lära sig estniska och svenskan därigenom bevarats såsom hemmets språk.

Den baltiska svenskans ålderdomlighet är, som sagt, ovedersäglig, men har emellertid något överdrivits av de äldre for-

FIG. 8. LILLA RÅGÖ, 1908.

skarna — det var ju helt naturligt, att de arkaiska dragen skulle tilldraga sig intresset först, och man kom därvid att till god del förbise, att dessa dialekter också förete en mycket säregen utveckling och i åtskilliga fall stå på ett ganska ursprungligt språkstadium. De ha upp-givit skillnaden mellan akut och grav accent och endast bibehållit den förra. En "oskyddad" ändelsevokal efter lång eller svagtonig stavelse har bortfallit, t. ex. bakk backe, kast kasta. De "rundade" vokalerna y, ö och diftongen öy ha blivit icke rundade: i, e, ä, äi eller ai. Det är ju dessutom naturligt, att estniska språket skall ha utövat ett ytterst mång-sidigt inflytande på dessa dialekter; lika-så har fallet varit med tyskan, både den s. k. baltiska tyskan och förr även låg-tyskan.⁸ Däremot har ryskan haft jäm-

⁸ Den förra uppvisar en hel del skiljaktigheter från rikstyskan; så t. ex. uttalas diftongerna ei, ai som ej; eu, äu som öj; många för rikstyskan främmande lånord äro upptagna från östersjöprovinsernas andra språk. Låg-

FIG. 9. LILLA RÅGÖ. BRUD, 1908.

förelsevis litet att göra med dessa dialekters utveckling, om också en del ryska ord inkommit, mest genom förmedling av estniskan och tyskan. Högsvenskans inverkan har nog varit rätt avsevärd, sedan långt tillbaka i tiden, men är i denna generation vida större än någonsin. I själva verket torde man kunna säga, att de flesta baltisk-svenska dialekterna i närvarande stund hotas av samma omgestaltning, som vi se för våra ögon på

tyskan fortlevde ganska långt ned i tiden i östersjöprovinserna såsom ett självständigt talat språk. A. W. Hupel meddelar i Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland (Riga 1774, I, s. 147): "Die platdeutsche (sprache) ist zwar seit 20 jahren sehr aus der mode gekommen, doch wird sie noch in den seestädten häufig, auch auf dem lande in vielen häusern gesprochen. Wer mit seinen bekannten recht vertraut reden will, pflegt sich derselben nicht selten zu bedienen. Bey dem auswärtigen handel ist sie unentbehrlich."

FIG. 10. LILLA RÅGÖ. EN FAMILJ, 1905.

många håll här hemma i Sverige, där en ny, vad man skulle kunna kalla "riksspråks-dialekt" håller på att ersätta den gamla, verkliga dialekten, den som trots alla sidoinflytelser i det stora hela kunde sägas vara en ättling i rakt nedstigande led från det gamla fornnordiska språket, en självständig, lokal utveckling av detta, som haft föga att skaffa med det i sinom tid uppkomna svenska rikspråket.

Ännu så länge talas emellertid i Estlands svenska bygder, liksom i Gammalsvenskby, den gamla dialekten eller rättare: de gamla dialekterna, ty den självständiga utveckling, som även estlandsvenskan under århundradenas lopp genomgått, har ej avlupit utan en rätt avsevärd dialektsplittring. Runösvenskan intar en plats för sig. Även om det ligger någon överdrift i ett yttrande av en gammal superintendent från 1700-talet, att ingen människa, hon måtte vara från vilket land som helst, kan begripa ett ord av runöspråket, då det talas, så uppges det med anspråk på tro-

värdighet, att när en runöbo träffar en nucköbo, alltså en av sina närmaste grannar i språkavseende, de hellre tala högsvenska med varandra än sina dialekter — så olika klinga dessa två baltisk-svenska munarter. Nuckömålet (i hela Nuckö socken, ej utan vissa mindre skiftningar inom sig) är i det hela mycket likt Ormsösvenskan och kan sägas tillsammans med denna bilda en grupp; närmast denna kommer Dagö-Gammalsvenskby-målet, vidare Rågö-Korkis-Wichterpal-målet och slutligen den föga kända gamla Nargö-dialekten.

Det enda område, som hittills gjorts till föremål för jämförelsevis grundliga språkliga undersökningar, är Nuckö-Ormsö-området. Russwurms allmänna uppgifter om dialekten (76 sidor) och Freudenthal-Vendells Ordbok över Estländsk-svenska dialekterna (1886) meddela särskilt mycket från detta område. Och redan på 1850-talet gjorde P. A. Säve, den kände gottländske folklivsforskaren, efter uppgifter av några till Gottland överresta Nuckö-bönder en ordsamling på omkr. 2,500 ord. Finländaren H. Vendell gjorde vidare Nuckö- och Ormsö-dialekten till föremål för en akademisk avhandling i Hälsingfors 1881 samt behandlade både språk och folklivstraditioner i ett par uppsatser (se litteraturförteckningen i slutet!). Då det emellertid visade sig, att en ny undersökning av denna dialekt var nödvändig, begagnade författaren till denna uppsats ett tillfälle, som omkring sekelskiftet erbjöd sig att i Uppsala göra första-hands-undersökningar rörande Nuckömålet med an-

FIG. 11. RUNÖ. G. HALLSTRÖM F. 1911.

litande av en därstädes studerande Nucköbo, numera skriftställaren Jacob Blees. Resultatet av dessa undersökningar samt fortsatta dylika utförda på ort och ställe somrarna 1900 och 1901 föreligger tillsvi vidare i en avhandling om Nuckömålet (inledning och ljudlära, varjämte formlära, texter och delvis ordbok äro utarbetade som i det närmaste tryckfärdigt manuskript). Texterna äro till största delen av folkloristiskt innehåll eller på annat sätt betydande för Nuckösvenskarnas kulturförhållanden. Med biträde av författaren ha även — år 1903 — experimentalfonetiska undersökningar verkställts rörande Nuckömålet av lektor Ernst A.

Meyer; försöksperson var den förut omnämnde herr. Hans Pöhl. D:r Otto Andersson har under åren 1903, 1904 och 1921 gjort folkmusikaliska undersökningar på Nuckö-Ormsö-området. I Nordisk Tidskrift 1921 finnes en kort studie av J. Blees över hans modersmål, "rikullveldsmålet", i Nuckö.

Några prov på Nuckö- och Ormsö-språk må i detta sammanhang meddelas. Det säger sig självt att beteckningen måste bli tämligen grov och ej alls kan pretendera att ge en fullt adekvat bild av språket. (Språkproven äro valda så, att estniska lånord och andra svårbegripligare ord undvikits).

GÅTOR FRÅN RICKHOLTZ, NUCKÖ:

Hålla⁹ gär¹⁰ kråka, tå a blior fämm år gammol? Hänn bärjar he sjat¹¹.

Hankfärre ränd hasn ivi bakkan? — Färre he, än en änt hlapp¹² unde gärn¹⁰.

Sittor⁹ som barron⁹, kerar¹⁰ som graff, barra⁹ trampas som än gamlan hund. — Rokken.¹³

Ajn rätt mä får rompar. — Skuen.

Äitt gänn-nista mä sju¹¹ gat. — Hue.

Fämm kämmar⁹ mä ajn dånn. — Hankle.

Svartn dräor Reen ur bouse. — Grohloka⁹ dräor ajldn ur un.

Hällikan⁹ udd är hoissor, som tu änt får si? — Deens uddn.

VISOR FRÅN ORMSÖ:

Hitt hänn är trippedansen,
som lokkar me framm.

Såss som ja kåmm framm,
så fick ja stor skamm.

Hitt är skimlingsarbete:
rajp opp å kast oppa⁹!

Ajt skäpp kåmm ur estre
å for ute västre,
gull tåjar, silkes sjuler,
bort to e mina ro.

Vad gör kråkan, då hon blir fem år gammal? — Hon börjar det sjätte.

Varför sprang haren över backen? — För det att han inte slapp genom under (den).

Sitter som baron, kör (åker) som greve, men trampas som en gammal hund. — Spinnrocken.

En rätta med två svansar. — Skon.¹⁴

Ett garnnystan med sju hål. — Huvudet.

Fem kammare med en dörr. — Vanten.

Svarten drager Röden ur båset. — Glödrakan drager elden ur ugnen.

Vilken udd är så vass, att du ej kan se den? — Dödens udd.

Detta här är trippdansen,
som lockar mig fram.

Som jag kom fram,
så fick jag stor skam.

Detta är skymningsarbete:
repa upp och kasta på!¹⁵

Ett skepp kom ur öster
och for uti väster,
guld-vanter, silkes-segel,
bort tog det min ro.

⁹ Säväl första stavelsens vokal som den därpå följande konsonanten uttalas korta.

¹⁰ g och k uttalas aldrig "lent".

¹¹ I sj, tj, stj, skj uttalas varje konsonant med sitt eget ljud.

¹² hl betecknar ett s. k. tonlöst l-ljud, som förekommer även i vissa dialekter inom Sverige i samma ställning som här, motsvarande sl.

¹³ o har sitt slutna ljud.

¹⁴ Estlandssvenskarnas, såväl som esternas,

skor äro gjorda av ett skinnstycke, som är upp-vikt och i övre kanten genomlöpes av en snodd. Skon fästes vid foten, genom att snoddens båda ändar bakifrån knyts omkring vristen. När skon ej begagnas, släpa alltså dessa båda ändar bakom densamma, därav gätan härövan.

¹⁵ Denna visa sjunges på bröllop av "plaggdansarn" vid "plaggdansen", d. v. s. den dans på "annandagen" (i brudgumsgården), varvid de av bruden förfärdigade "plaggen" utdelas åt bröllopsfolket.

Runömålet ("runskan") har även varit föremål för rätt ingående studium. Utom kortare, mera diletantmässiga notiser i Ekmans, Gordons och andra mera allmänna framställningar om öns befolkning samt vad som ingår i Russwurms Eibofolke och Freudenthal-Vendells ordbok finnes en i Svenska Landsmål 1887 intagen avhandling om detta mål av docenten H. Vendell, baserad på några vecors studium på ön i juli 1879. Under tecknad har även, år 1908, under en månad gjort undersökningar rörande Runömålet — hittills endast tillgodogjorda i en kort uppsats i Nordisk Familjebok, 2:dra uppl.

Den gamla Dagö-dialekten är ytterst litet känd — Vendell har emellertid besökt även denna ö, och ord ur dagömålet finnas upptagna i den estländsk-svenska ordboken. Nu torde väl tiden vara försuten att fylla denna lucka i vår kännedom om Estlands svenska munarter.¹⁶ Så mycket viktigare är det, att dagömålets dotterspråk i Gammelsvenskby genom en under åren 1905 och 1906 av redaktören d:r Anton Karlgren utförd grundlig undersökning blivit bättre studerat och vetenskapligt behandlat än säkerligen någon av de andra här ifrågasvarande dialekterna. D:r Karlgrens arbete föreligger tillsvidare blott i korrektur och manuskript, men torde snart bli tillgängligt. Även Vendell besökte Gammelsvenskby och studerade dess dia-

lekt ("Om och från Gammelsvenskby" i Finsk Tidskrift 1882.) Och omkr. år 1850 hade dessförinnan kolonien besökts av docenten W. Lagus, likaså finländare, vars reseberättelse finnes i utdrag tryckt i A. Sohlmans uppsats "Om lemningarne af Svensk nationalitet uti Estland och Liffland".

Den enda åt dialekten på Rågöarna och i Kreutz särskilt ägnade tryckta framställning, som efter Russwurms bok utkommit, utgöres av en uppsats på 40 sidor av professor A. O. Freudenthal i Hälsingfors: "Några upplysningar om Rågö- och Wichterpalsmålet" (i Finska Vetenskaps societetens förhandlingar 1875). Denna studie grundar sig dock ej på besök på ort och ställe, utan på vad som inhämtats av bönder från de nämnda orterna under några dagar, då de med sina båtar legat i Hälsingfors hamn. Professor Carl Säve i Uppsala antecknade redan på 1850-talet efter Wichterpal-svenskar, som besökte Stockholm, ej mindre än omkring 2,300 ord, vilken samling sedermera av brodern P. A. Säve överlämnats till Freudenthal och använts i den förutnämnda estländsk-svenska ordboken. Finländaren fil. mag. S. Perklén besökte bl. a. Rågöarna år 1895, och docenten Vendell både Wichterpal och Rågöarna i slutet av 1870-talet. Korkis-byn, som ligger en halv mil österut från Wichterpal, synes där emot ej i mannaminne ha haft något besök från vare sig Finland eller Sverige förrän min utflykt dit från Lilla Rågö i augusti 1908. Mina anteckningar från Rågö-Wichterpal-Korkis-området utgöra endast en första orientering i dialekten,

¹⁶ I Riksföreningens för Svenskhetens bevarande i utlandet årsbok för 1922, som kommer mig tillhanda, medan detta skrives, uppgiver J. Blees (sid. 33 f.), att en gammal kvinna från det svenska Dagö finnes på ett ålderdomshem i Reval och ännu lär kunna sin gamla dialekt.

med några smärre notiser av folkloristiskt intresse (t. ex. om Martins-firande).

Rörande Nargö-dialekten slutligen finnes en numera Uppsala Landsmålsarkiv tillhörig framställning i manuskript av docenten Vendell (100 kvartsidor). Det torde numera bereda mycket stora svårigheter att studera detta mål, som synes

så gott som fullständigt ha utträngts av en finländskt färgad högsvenska, liksom Nargö även i andra avseenden, byggnadsskick och folkseder, gör ett vida modärnera intryck än de övriga baltiskt-svenska orterna.

Några språkprov från Runö- och Rågö-målen må här följa.

ORDSPRÅK FRÅN RUNÖ:

Oksn foar follar¹⁷ i fjuken.

Groda er å sprontit opa tua; hiss ätte¹⁷ rompa så häuft!

Konnos¹⁷ ilska er som estnorda; fårr bli däm ätte¹⁷ go, fårr däm skri.

Stillo¹⁸-armen er stobbor, å itta¹⁷-armen er loangär.

Oxen får väl (fatt) i haren.

Grodan har också hoppat upp på tuvan; hissa inte rumpan så högt!

Kvinnornas ilska är som nordosten; förr bli de inte goda, förrän de gråta.

Stjäl-armen är kort, och ät-armen är lång.

SÄGEN FRÅN LILLA RÅGÖ:

Ain gangg i gartin ha varri¹⁷ äit bruläp¹⁷, å ain tiggjar ha å gae ti itti¹⁷ bruläpi¹⁷. Å så ha fåmm itt gåvve¹⁷ itta¹⁷ ätt ann. Tå ha hann bäddi¹⁷ häila bruläpskarran¹⁷ bli till vargar.

En gång i gammeltiden har varit ett bröllop, och en tiggare har också gått dit i bröllopet. Och så ha de inte givit mat åt honom. Då har han bett hela bröllopskaran bli till vargar.

Som av denna översikt lätt framgår, är det ett icke obetydligt arbete, i främsta rummet undersökningar på ort och ställe, som återstår, innan vi äga den kännedom om det estlandssvenska dialektområdet i dess helhet, som är nödvändig, för att språkvetenskapen skall kunna säga sitt ord om dessa munarters förhållande till de rikssvenska och finlandssvenska dialekterna. Vad de för bebyggelsehistorien så viktiga ortnamnen beträffar, bör för övrigt denna undersökning ej in-

skränkas till de ännu i denna generation svenskspråkiga orterna, utan även omfatta sådana trakter, som bevisligen eller sannolikt i gångna tider varit bebodda av svenskar. Sådana estniska ortnamn som Rootsiküll, "Svenskby", o. dyl. böra naturligtvis i detta sammanhang uppsåras, även utanför det nämnda området.

Folkloristiska och folkmusikundersökningar ha, som nämndes, utom av Russwurm gjorts av ett par finländska forskare, men även här återstår säkerligen mycket material att insamla, även om den religiösa rörelse, som med ledning från Evangeliska Fosterlandsstiftelsen i Stock-

¹⁷ Kort vokal och kort konsonant i stamstavelsen.

¹⁸ Dito med s. k. tjockt l.

holm under 1870- och 80-talen gick över de baltiskt svenska orterna och på många sätt höjde befolkningen, i ovisligt nit bortsopt mycket av det svenska arvegodset i dessa hänseenden, liksom i fråga om folksed, folkdräkter m. m. Överhuvudtaget kan man om såväl den andliga som den materiella folkliga kulturen i dessa trakter, om man frånräknar språket, säga, att de ännu alls icke gjorts till föremål för sådan systematisk utforskning, som vår tids metoder för dessa vetenskapsgrenar kräva¹⁹. Ett särskilt påträngande önskemål är att byundersökningar i stil med de av Nordiska Museet under ledning av amanuensen Sigurd Erixon här i Sverige utförda snarast komma till stånd för de estlandssvenska byarnas räkning. Här är, om någonsin, fara i dröjsmål, då i vissa av de baltiskt svenska orterna just under de sista åren det gamla byväsendet redan upplösts.

Rent antropologiska undersökningar ha påbörjats av professor Kaarlo Hildén från Hälsingfors, i det denne under sommaren 1921 i ifrågavarande hänseende undersökt Runöbefolkningen.²⁰

Även arkeologiska och allmänt historiska forskningsuppgifter erbjuda de gamla Östersjöprovinserna just våra svenska forskare i stor utsträckning. Detta är ju ett arbetsfält, som ingalunda är obruttet, men en bestämdare inriktning på både den gamla svenska befolkningen där-

ute och storhetstidens svenska högreståndskultur, kyrklig och världslig, skulle säkerligen giva ett rikt utbyte²¹. Man behöver endast erinra om, vilket värdefullt, till större delen ännu outnyttjat stoff offentliga och privata arkiv i Balticum i detta hänseende måste erbjuda²².

Vilka utsikter kan den baltiskt svenska befolkningen f. n. sägas ha att fortleva i framtiden? Situationen måste i detta avseende just nu anses vara rätt så komplicerad. Flera omständigheter synas ingiva de bästa förhoppningar om en lyckligare framtid för denna folkspilla, som under så många århundraden trots vidriga förhållanden på nära håll och stark isolering från det gamla moderlandet dock bibehållit sig på en betydande del av det gamla området. Oförnekligt är, att trots tillbakagång på vissa punkter den baltiskt svenska befolkningen icke så obetydligt ökats under de senare decennierna. Russwurm uppger (år 1855) befolkningssiffran till 5,519 — oavsett de 304 Gammelsvenskbyborna —; år 1909 beräknade jag antalet till 6,500 jämte drygt 800 Gammelsvenskbybor (med dotterkolonierna i Kanada inberäknade), och nu uppgives som nämnt deras antal till 7,500 förutom c:a 900 Gammelsvenskbybor. Av kriget torde det svenska folkelementet i Balticum ha decimerats jämförelsevis föga, då krigstjänsten i rätt stor utsträckning lär ha fått fullgöras i

¹⁹ Av ett icke obetydligt intresse blir säkerligen den estlandssvenska avdelningen vid den stora utlandssvenska utställning i Göteborg, som av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet planeras till år 1923; jfr. J. Blees' ovan omnämnda uppsats i Riksföreningens årsbok 1922.

²⁰ K. Hildén, Runö, land och folk (se litteraturförteckningen), sid. 8 noten.

²¹ I ett stort baltiskt-tyskt historiskt arbete rörande Balticum, E. Seraphims *Livländische Geschichte* (i 3 band), har jag icke funnit de svenska kolonierna med ett enda ord omnämnda!

²² Jfr Reseberättelse av J. A. Almquist (i *Meddelanden från Svenska Riksarkivet*, ny följd, 1:2) 1902.

hemorten med befästrings- och bevakningsarbete. Den nya självständiga republiken Estland har även, som bekant, ställt sig välvillig mot folkminoriteterna, och svenskarna åtnjuta därför, lika väl som tyskarna och ryssarna, s. k. kulturell autonomi, med skolundervisning på modersmålet och erkännande av svenskan som ett av Estlands officiella språk. Svenskarnas intressen tillvaratagas genom det omnämnda, i anslutning till regeringen stående svenska folksekretariatet och den svenske representanten i riksdagen, f. n. herr Hans Pöhl.

Men särskilt måste man, när det gäller svenska språkets och nationalitetens framtidsutsikter i Estland, peka därpå, att under de sista decennierna ett medvetet arbete för språkets bevarande utförts av estlandssvenskarna själva. Här må erinras om sådana bevis härpå som den alltsedan år 1903 på initiativ av klockaren på Nuckö Johan Nymann och Hans Pöhl årligen utgivna "Kalender eller almanack" för svenskarna i Estland samt den från år 1918 utkommande tidningen Kustbon, numera veckotidning (redigerad av Nikolaus Blees). Vad dessa publikationer betyda för svenskhetens sak i Estland kan näppeligen överskattas. De ha säkerligen även på det sättet varit viktiga, att de personliga förbindelser mellan det svenska Estland och dess gamla hemland, som småningom under de senaste decennierna något utökats, genom dem blivit betydligt livligare. Så fattiga och efterblivna som estlandssvenskarna i det hela varit och ännu måste sägas vara — framför allt naturligtvis i de trakter, där de lytt direkt under godsens —, har en hjälpsam hand från moderlandet

varit oumbärlig för dem. Genom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och genom enskilda hemmasvenskars — Zorns och andras — mecenatskap har också skolundervisningen därute kunnat åtminstone i någon mån förbättras; små sockenbibliotek ha inrättats och uppskattas. Senast har, år 1920, genom Riksföreningens hjälp en svensk folkhögskola upprättats på Nuckö, med sina lokaler i herrgårdsbyggnaden på Birkas. Visserligen kämpar denna skola ännu alltjämt med stora svårigheter, men där undervisas dock på svenskt språk i teoretiska och praktiska ämnen och med en energi, vars valspråk synes vara, att svårigheter äro till för att övervinnas. Skolans föreståndare är seminarieläraren Kaleb Andersson från Uppsala, och bland de övriga lärarna äro konsulenten Erik Green och lärarinnan i huslig ekonomi Dicken Axell likaså i Sverige utexaminerade. Skolan har, om den kan för ekonomiska hänsyn fortsätta sin verksamhet, alla förutsättningar att bli en bildningshärd av ofantligt stor betydelse för den estlandssvenska befolkningen.

Om allt detta synes tala ett hoppfullt språk i fråga om de baltiska svenskarnas framtid, så kan det å andra sidan icke förnekas, att anledningar till oro förefinnas. Den moderna tiden, som nu på allvar bryter in även över dessa ö- och kustsvenskars så länge avskilda lilla värld, är ju i och för sig sådan, att i varje fall den säregna gammalsvenska prägel, som legat över livet därute, främst på de små öarna Runö, Odensholm och Rågöarna, väl snart nog är dömd till att så grundligt omvandlas, att frågan blott blir, om något av det bästa i detta gam-

malsvenska skall kunna räddas över och leva kvar i en väsentligen ny kulturmiljö.

Den nya tiden i den, som det tyckes, ungdomsfriska estniska republiken betecknas bland annat av en stark iver att höja folkbildningen i landet, närmast alltså av folkskolornas uppräckande och en väsentligt förbättrad utbildning för folkskolläraernas vidkommande. Frågan om de estlandssvenska folkskolläraernas utbildning har under sådana förhållanden blivit aktuell. "Jag personligen fruktar", skriver ordföranden i Estlands svenska lärarförening Joel Nyman till mig i april 1922, "att med denna fråga är förknippad svenskhetens vara eller icke vara härute. Esterna öppna nya seminarier, nu senast i Hapsal. Inom en kort tid ha de fullgoda lärarekrafter i överflöd. Estlands största tidning skriver, att om fem år komma t. o. m. akademiskt utbildat folk att söka anställning som folkskollärare. Det befaras nämligen stark överproduktion av folk med högsta utbildning, och som en folkskollärares lön nu är något så när tillfredsställande, är denna eventualitet ej utesluten. Esterna bli alltså i en snar framtid mer än väl försedda på detta område. Men vi svenskar? Vi ha ingenting att vänta. Vi äro för få att få svenska klasser vid estniskt seminarium, vi äro med nuvarande valutaförhållanden för fattiga att skaffa oss utbildning i utlandet." De nuvarande svenska lärarna kunna i allmänhet ej upptaga konkurrensen med fullt kompetenta estniska lärare. "Kan man tänka sig, att esterna i längden komma att tolerera dylika inkompetenta lärare och efterblivna skolor? Inte vore det heller mycket att hoppas på vår kulturella autonomi, att

vi i dess skydd kunde få sköta oss hur dåligt som helst. Och i alla fall bleve det vår olycka, om vi bleve så efter — vi komme att bliva en föraktad underklass... Ha vi ej själva kompetent folk, sätta esterna in sina, kanske med en viss fordring i svenska språket. Hur går det då med svenskheten?.... Vilket vore räddningen? Antingen svenskt seminarium här eller lärare med svensk utbildning — sak samma om från Finland eller Sverige. Den första möjligheten är otänkbar, den andra kan realiseras, om stamfränderna vilja vidkännas oss. Det finns formella hinder, det vet jag, men skola vi dö för formaliteternas skull? Har Sverige ingen möjlighet att underhålla och utbilda t. ex. ett par elever härifrån vid något av sina seminarier? Finge vi bara en lärare varje år färdig, vore vi snart på det torra... Få vi ej känna denna stödjande brodershand nu, då kanske är den överflödig om några år."

Jag har ej kunnat bättre avsluta min uppsats om svenskarna i Estland än med denna varma vädjan från en av deras ledande män.

Tvåfaldig är i detta ögonblick hemmasvenskarnas förpliktelse mot dessa landsmän utanför Sveriges tröskel: att så fullständigt, som vår egen självkänedom kräver det, skriva deras i all torftighet så stolta historia, och för det andra det rent praktiska kravet, ett handtag för att hjälpa dem att bevara sin svenskhet. Den som sett och blivit gripen av svenskheten på Estlands öar och kuster, vill ej gerum för den tanken, att denna historias avslutning skall utspelas i vår generation, inför våra ögon.

LITTERATURFÖRTECKNING.

- Schreiben aus Arensburg von dem dortigen Superintendenten Hrn. Swahn (av den 13 juli 1767, tillika med) Etliche Runsche Worte, i M. Johann Joseph Haigold's (= A. L. Schlözer) Beylagen zum neuveränderten Russland, II, sid. 360—362. Riga o. Leipzig 1770.
- Ekman, F. J.: Beskrifning om Runö i Liffland. Tavastehus 1847. VIII+326+X sid.
- Sohlman, Aug.: Svenskar i Estland, Liffland och det inre af Ryssland, i Nordisk Tidskrift 1852—53; även separat under titeln Om lemningarne af svensk nationalitet uti Estland och Liffland, Stockholm 1852; 32 sid. + 1 karta.
- Trachten der Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö, gezeichnet von H. Schlichting. Leipzig 1854, 10 st. färglitografier, utförda hos Winkelmann & Söhne, Berlin.
- Russwurm, C.: Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö. Eine historisch-ethnographische von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg mit einem demidowschen Preise gekrönte Untersuchung. Mit Urkunden, Tabellen und lithographirten Beilagen. Reval 1855. In Commission bei Fr. Fleischer in Leipzig. I: XX+254 sid.; II: 424 sid.
- Freudenthal, A. O.: Upplýsningar om Rågö- och Wichterpalmålet i Estland, i Bidrag till kannedom af Finlands natur och folk, utg. af Finska Vetenskaps-Societeten, h. 24, sid. 151—195. Hälsingfors 1875.
- Vendell, H.: Om Saga, Sång och Språk hos Svenskarne i Estland, i Album utgifvet af Nyländingar VII, sid. 98—129. Hälsingfors 1875.
- Vendell, H.: Basjkirerna, i Svenska Landsmål III:2, sid. 26, 27. Stockholm 1881. Uppteckning av P. A. Säve, översättning till Nuckömål av Vendell.
- Vendell, H.: Laut- und Formlehre der schwedischen Mundarten in den Kirchspielen Ormsö und Nukkö in Ehstland. Hälsingfors 1881, 222 sid. Jfr A. Noreens recension i Svenska Landsmål II, Smärre meddelanden I—V.
- Vendell, H.: I Est- och Lifflands svenska bygder, i Odal mannen, Svensk Folkkalender för Finland, sid. 156—177. Hälsingfors 1881.
- Vendell, H.: Rumömålet. Ljud- och formlära samt ordbok, i Svenska Landsmål II. 3. Stockholm 1882—87. 154 sid.; å sid. 76 några korta språkprov även från andra baltiskt svenska mål.
- Vendell, H.: Om och från Gammal-Svenskby, i Finsk Tidskrift XII, sid. 81—94. Hälsingfors 1882.
- Freudenthal, A. O., och Vendell, H. A.: Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna, i Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland VII. Hälsingfors 1886—87. 328 sid.
- Vendell, H.: Bidrag till svensk folketyologi, i Svenska Literatursällskapet i Finland Förhandlingar o. Uppsatser 2, sid. 154—179. Hälsingfors 1887.
- Vendell, H.: Sydöstsvenska etymologier, i Svenska Literatursällskapet i Finland Förhandlingar och uppsatser 2, sid. 180—185 och 4, sid. 123—130. Hälsingfors 1887, 1889.
- Vendell, H.: U-omljud af a i de sydöstsvenska dialekterna, i Svenska Literatursällskapet i Finland Förhandlingar o. uppsatser 2, sid. 186—189. Hälsingfors 1887.
- Österblom, L. J.: Svenskarne i Östersjöprovinserna och missionen på estländska öarna. Minnen från min 13-åriga verksamhet som missionär på Wormsö. Omarbetad och illustrerad upplaga. Stockholm 1894. 117 sid.
- Hultman, O. F.: De östsvenska dialekterna, i Finländska bidrag till svensk språk- och folkklifsforskning, utg. af Svenska Landsmålsföreningen i Hel-

- singfors, sid. 113—303. Hälsingfors 1894.
- Lundström, Vilh.: Från Söder och Öster, sid. 106—117: Bland glömde landsmän. Stockholm 1895.
- Lundborg, Herman: Strödda intryck från en resa i gamla svenska länder, i Illustrerad svensk tidskrift 1900, sid. 155—160, 287—293, 321—326, med 7 illustrationer från Runö. Stockholm 1900.
- Kalender eller Almanack för svenskarna i Estland (Ryssland). Reval 1903 och följande år.
- Noreen, A.: Vårt språk. Nysvensk Grammatik i utförlig framställning, särsk. I, sid. 124—128, 179 f., 324 f. Lund 1903 ff.
- Vendell, H.: Ordbok över de östsvenska dialekterna, i Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland LXIV. Hälsingfors 1904—07. XLII+1215+6 sid.
- Andersson, Otto: Bland Estlands svenskar, i Svenska Literatursällskapets i Finland Förhandlingar och uppsatser 18, sid. 155—177, med 12 ill. Hälsingfors 1904.
- Danell, G.: Nuckömålet I. Inledning och ljudlära. Akad. avhandling. Stockholm 1905. II+224 sid.; i Svenska Landsmål 1906 ingå sid. 5—180.
- Engström, Albert: Från Odensholm, i Strix 1905, n:r 33, 34 med 8 teckningar. Omtryckt i Mitt lif och lefverne, sid. 79—87. Stockholm 1907.
- Mettig, C.: Illustrierter Führer durch Riga mit Umgebung und Runö. 6:te Aufl. Riga 1906.
- Rönberg, Hanna: Gamla svenskar, i Nylänningen, Hälsning till hembygden från Nylands studenter II, sid. 7—9. Hälsingfors 1906.
- Nordisk Familjebok, 2:dra uppl.: artiklarna Dagö, Estsvenskar, Gammel-svenskby, Nargö, Nuckö, Odensholm, Rickholtz, Runö, Rågö, Suttlep. Gammel-svenskby av A. Karlgren, de övriga av G. Danell. Stockholm 1906 ff.
- Danell, G.: Om svenskarna i Östersjö-provinserna, i Nordisk Tidskrift 1907, sid. 175—196, med 2 illustrationer. Stockholm 1907.
- Hemmendorff, E.: Runö. Anteckningar från ett sommarbesök, i Ymer 1909, sid. 197—217, med 20 illustrationer. Stockholm 1909.
- Blees, Nikolaus: Om gammal svensk sed och kultur i Estland, i Nordisk Tidskrift 1909, sid. 252—256. Stockholm 1909.
- Danell, G.: Baltiska svenskar, i Riksföreningens för svenskhetens bevarande i utlandet Årsbok 1909, sid. 13—34 med 5 ill. Göteborg 1909.
- Gustafsson, J. W.: Kyrkliga förhållanden bland svenskarne i Reval vid slutet af 1600-talet. S:t Michel 1912. 48 sid.
- Wikman, K. R. V.: Katalog över Svenska Literatursällskapets i Finland folkloristiska arkiv, i Sv. lit.-sällskapets i Finl. Folkloristiska och Etnografiska studier II, sid. 198—223: n:r 49, 181, 182, 184, 242. Hälsingfors 1917.
- Kustbon, (vecko-)tidning för svenskarna i Estland. Reval 1918 ff.
- Blees, Jakob: Några karakteristiska drag i Rikullveldsmålet i Nuckö socken i Estland, i Nordisk Tidskrift 1921, sid. 313—327. Stockholm 1921.
- Gordon, E.: Runö. Svenskön i Riga-viken; 95 sid., 18 illustr. Sthlm 1921.
- Hildén, Ilmari: Något om faunan och floran på Runö, i Fauna och Flora 1921, sid. 216—226, med 2 illustrationer och 1 karta. Stockholm 1921.
- Hildén, Kaarlo: Runö. Land och folk, i Terra, Geografiska sällskapets i Finland tidskrift. Hälsingfors 1922. 23 sid., med karta, avbildning av bomärken och 10 illustrationer.
- Blees, Jakob: Min resa till Estland, i Riksföreningens för Svenskhetens bevarande i utlandet Årsbok 1922, sid. 29—44, med 3 illustrationer. Göteborg 1922.

VETENSKAPSAKADEMIENS I WIEN FONOGRAMARKIV.

AV

HANS W. POLLACK.

Vid slutet av förra århundradet väcktes i lärda kretsar i Paris och Wien tanken att upplägga en systematisk samling av fonografiska urkunder, att grunda ett slags museum för ljud, ett fonogramarkiv. I Wien upptogs planen av fysiologen *Sigmund Exner*. Tillsammans med fysikerna *Franz Exner* och *von Lang*, filologerna *von Hartel*, *Heinzel* och *von Jagic* framhöll han på våren 1899 i Wiens Vetenskapsakademi betydelsen av den Edisonska fonografen för bevarandet av språk- och musikprov, och föreslog i och för förberedandet av denna fråga tillsättandet av en kommission med medlemmar av de filosofisk-historiska och matematisk-naturvetenskapliga klasserna.

Efter förslaget antagande tillsattes kommissionen och till ordförande valdes *Sigmund Exner*, som fortfarande bekläder denna post. Han är sålunda ledare av fonogramarkivet i Wien.

I början var det naturligtvis nödvändigt att företaga experiment, vilkas utförande anförtroddes åt *Fritz Hauser*. Först sedan de tekniska förarbetena gi-

vit goda resultat, grundades arkivet. Detta har sedan år 1904 haft sina lokaler i det nya fysiologiska institutet vid Wiens universitet, på klassisk mark ej långt ifrån den plats, där Beethoven slöt sina ögon till den eviga vilan. Arkivet står i tacksamhetsskuld till Hauser framförallt för utarbetandet av de grundläggande tekniska metoderna. Allt för snart rycktes han bort av döden år 1910.

Efter Hausers anvisningar utfördes under vintern 1899—1900 av Wiener-universitetets mekaniker, *L. Castagna*, en fonograf, som hade en viss likhet med Grammofonaktiebolagets upptagarapparat, fig. 1. Liksom vid grammofonen utför vid arkivfonografen — så benämndes denna apparat — "recordern", d. v. s. det med mottagarmembranen förbundna stiftet, en spirallinje på skivan.

Men medan på grammofonens skrift enligt "berlinsystemet" stiftet alltid sjunker lika djupt i vaxmassan och frambringar ljudvågorna genom utslag i sidled, medan alltså där vågornas ordinatorer liksom liggå i skivans yta, försiggår vid Edison-

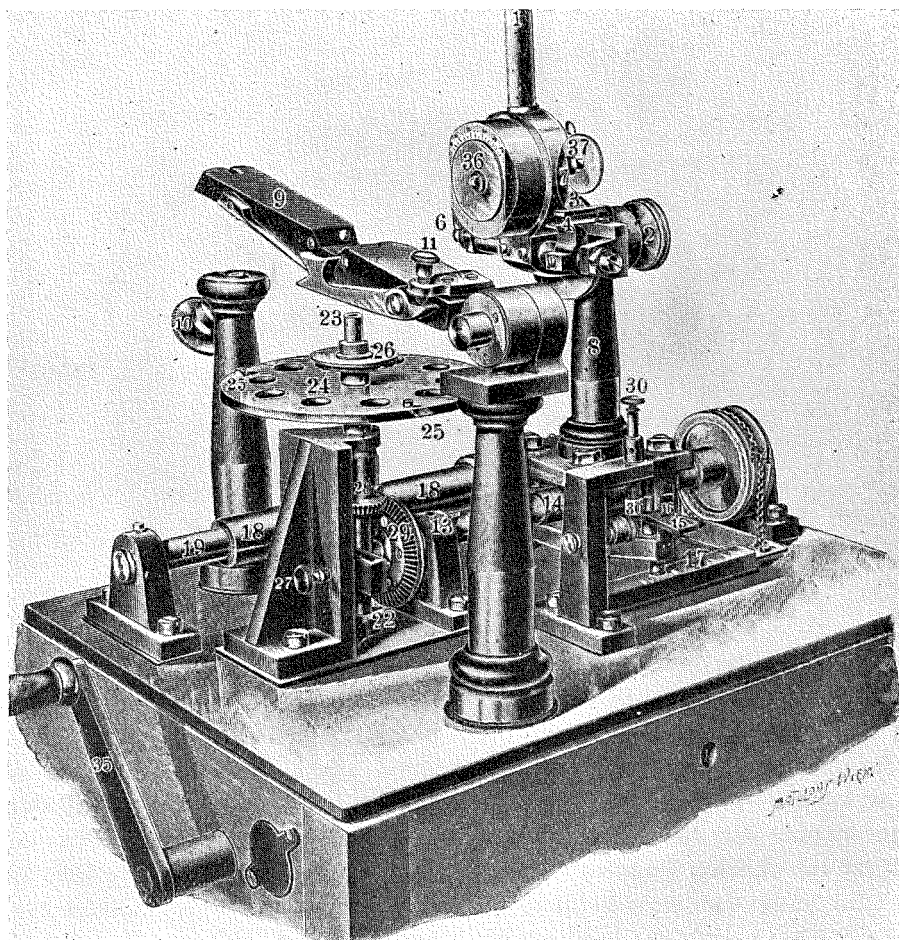

FIG. 1. ARKIVFONOGRAF, ÄLDSTA TYPEN.

skriften ingen förskjutning av stiftet i sidled genom de ljudvågor, som träffa membranen. Däremot grävas här ljudvågorna in på djupet, höjder och dalar omväxla med varandra inom den inskrivna spiralen, och vågornas ordinatorer stå sålunda normalt på skivans yta. Upptagningsskivorna hade Hauser gjort av "edisonmassa". Efter upptagandet gjordes plattorna elektriskt ledande genom att överdragas med ett tunt lager grafit. Där-

efter togos på galvanoplastisk väg negativ i koppar (fontyper), och för att ytterligare skydda dessa, överdrogos de genom ett elektrolytiskt förfarande med ett tunt lager av nickel. Av dessa negativ, som äro det värdefulla arkivmaterialet, kan man så ofta det behövs ta en avgjutning i "vaxmassa", varigenom man får ett för dagligt bruk användbart positiv. Liksom i fråga om fotografier måste huvuduppgifterna alltså vara dels att er-

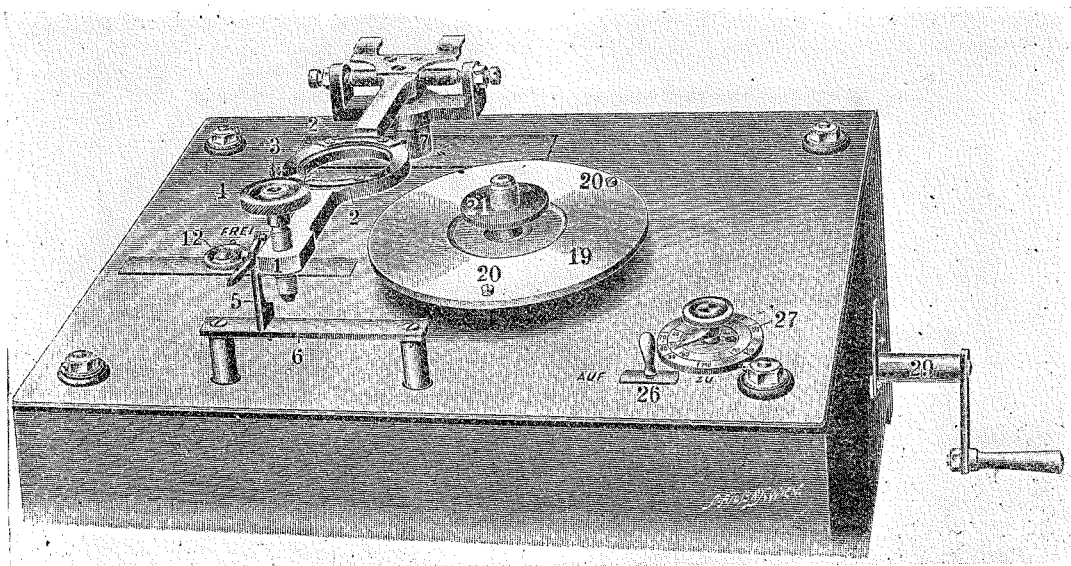

FIG. 2. ARKIVFONOGRAF, TYP IV UPPIFRÅN.

hålla ett felfritt negativ och dels dettas omsorgsfulla skydd.

Detta förfaringssätt är i huvudsak det ännu i dag brukade. Det förnicklade negativet av koppar — ”typen” — förvaras noggrant, under det den första plattan i regel förstöres när den lösgöres från negativet. En gång var man betänkt på att göra det första positivet hållbart för all framtid och lät följaktligen göra detta av metall. Efter några år fann man emellertid detta vara opraktiskt och upphörde därmed. — De i vax gjorda avgjutningarna kan man använda cirka ett hundratal gånger innan de utnötts och blivit obrukbara.

Omkring sekelskiftet gjordes redan talrika upptagningar ej blott i laboratoriet, utan även genom forskare, som fingo medtaga arkivfonografer på sina resor. Så tog *M. von Resetar* en apparat med sig till Kroatien och Slavonien, *Kretschmer*

till Lesbos, *v. Wettstein* och *v. Kerner* till Brasilien för studier bland Guarani-indianerna. Vid dessa försök fann man emellertid snart, att apparaten var för stor och för tung; man försökte sig därför genast på att ansenligt minska dess omfång och tyngd. Redan år 1903 lyckades Hauser göra detta till en viss grad, men förbättringar vidtogos alltjämt i detta syfte, och den sista av Hauser utexperimenterade typen är en rätt hanterlig apparat, som man bekvämt kan använda på resor. Denna brukas ännu i våra dagar, fig. 2, 3. Vid alla hittills godkända typer för arkivfonografen drives hjulverket med en fjäder.

Då det emellertid i laboratoriet är besvärligt att ständigt dra upp fjädern har efter anvisningar av *R. Pösch*, vilken efter Hausers död under tre år var assistent vid arkivet, en med elektricitet driven fonograf konstruerats. Denna apparat är

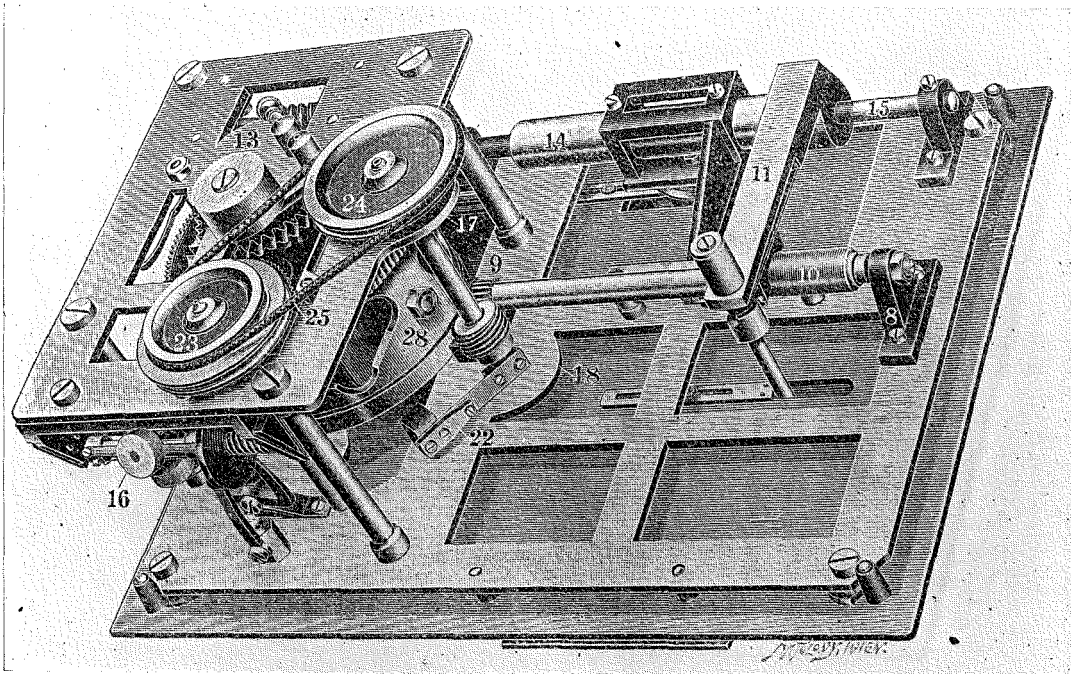

FIG. 3. ARKIVFONOGRAF, TYP IV. URVERKET SYNLIGT.

samtidigt försedd med en synnerligen praktisk repeterinrättning, som gör, att man, utan att skada vaxet, så ofta man behöver, kan få tillbaka samma ställe, fig. 4.

Då det goda resultatet av en upptagning till största delen beror på beskaffenheten och materialet hos recorderns membran, har man ägnat denna tekniska detalj den största uppmärksamhet. De i arkivet använda diafragmorna likna i det väsentliga den i handeln förekommande ljuddosan hos Edisonapparaterna. Ursprungligen användes vid upptagning av tal membran av glas, vid upptagning av särskilt högljutt tal eller sång membran av elfenben. Under sista årtiondet har man emellertid fått särdeles goda resultat genom upptagning av tal på mem-

braner av ebenholts och ett slags ek (Traubeneiche). Dessa tunna träskivor äro även särdeles lämpade för upptagande av frikativorna, vilka eljest äro talmaskinernas styvbarn.

Fonogramarkivets material är uteslutande avsett för vetenskapliga ändamål. Härvid kommer det ju i första hand an på upptagningens naturtrohet och återgivandets noggrannhet. Men då de upptagna ljuden icke alltid äro särdeles starka, avlyssnas skivorna, liksom på de i handeln förekommande dikteringsmaskinerna med hörslangar. Återgivandet med tratt, varvid ofta finare detaljer gå förlorade, fordrar vanligen, att intalandet sker mycket kraftigt.

Arkivet har för övrigt icke helt och hållet försvurit sig åt sina egna metoder,

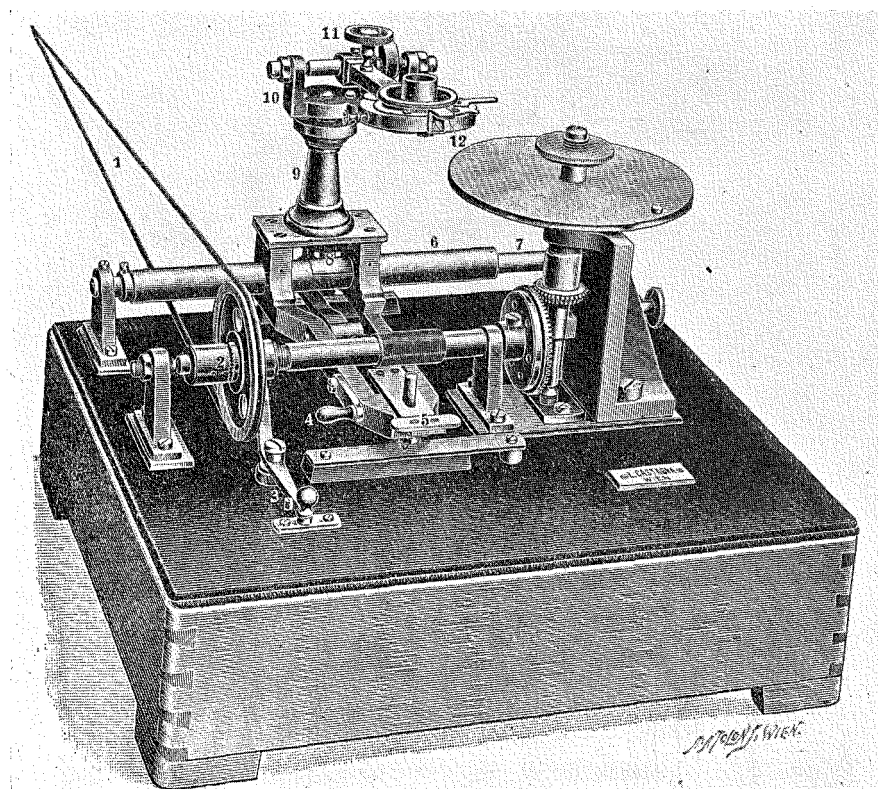

FIG. 4. ARKIVFONOGRAF MED REPETERINRÄTTNING.

utan äger också några Edisonfonografer och upptagningar på Edinsonvalsar. Dessutom har arkivet även apparater för mekaniskt överförande av fonografisk skrift från valsar till skivor och tvärtom. Ett sådant förfarande lyckas emellertid blott med tekniskt fullkomliga upptagningar.

Men arkivet vill ej blott tjäna upptagning, återgivande och bevarande av alla slags ljud, utan också dessas vetenskapliga studium. Framför allt har man också ägnat sig åt att förstora och undersöka de i "vaxet" inristade vågorna (kurvorna). Förstoringsglas och mikroskop

ha tagits i anspråk. Men i synnerhet förtjänar en av Hauser konstruerad apparat att uppmärksammas, genom vilken fonografiska vågor kunna upptecknas. Metoder för ett förstorat återgivande av dylika vågor ha redan sedan lång tid tillbaka uttänkts t. ex. av *Hensing*, *Pipping*, *L. Hermann*, *Scripture*. Den i vårt arkiv använda apparaten går till väga på följande sätt: på en med elektricitet driven arkivfonograf sättes en skiva, vilken under hela den följande processen förblir sittande på apparaten. Sedan denna skiva hyvlats med särskild noggrannhet, sker upptagningen på vanligt sätt. Där-

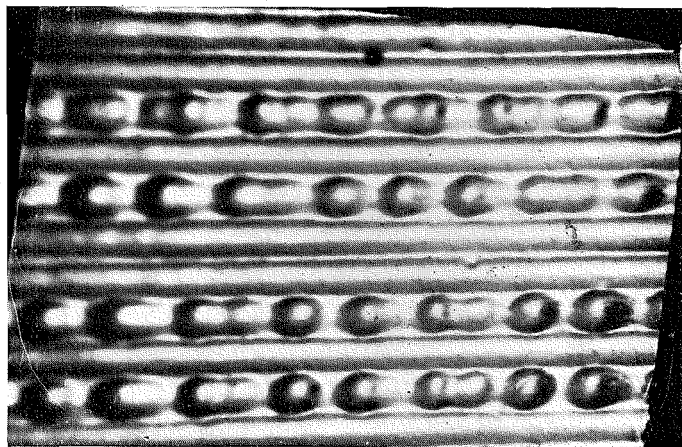

FIG. 5. MIKROFOTOGRAFI AV ETT R PÅ EN EDISON-VALS.

efter avlyssnas den. Detta bör särskilt framhållas, emedan det icke vid alla metoder för vågförstoring är möjligt att avlyssna skivan, ehuru detta utgör en ytterst viktig kontroll. När sedan upptagningen befunnits riktig, ristats med hjälp av en särskild apparat fina radiella linjer med jämna mellanrum på skivan, vanligen tio linjer med ett mellanrum av 36° mellan varje. Därpå monteras den egentliga "skrivapparaten" på fonografen. Denna består i huvudsak av en återgivningssafir, som är förbunden med ett system av hävstänger. När nu skivan vrider sig med ytterst ringa hastighet, — den behöver en timme för varje varv, — glider safiren fram över vågorna och låter en lättrorlig hävstång avteckna dessa vågor i förstörd skala på en med sotat papper överdragen metallvals. Ordinaterna förstoras 1,300 gånger, värdet för abscissernas förstoring ligger mellan 4 och 7,8. Abscissernas förstoring måste ju variera, då på en rund skiva abscisser av fullkomligt lika vågor allt efter cirkelbågens av-

stånd från centrum äro olika stora. Vid förstoringen är naturligtvis vinkelns storlek, icke bågens längd, avgörande. Inom de upptecknade vågorna framträda nu de radiella, i skivan inristade linjerna som hakformiga märken. De tjäna till att möjliggöra tidsbestämningar. Genom en särskild, vid upptagningen använd apparat låter sig nämligen skivans vridningshastighet bestämmas intill bråkdelen av en sekund; då nu märkena inristats på bestämda avstånd, kan man härigenom bestämma, huru lång tid som åtgått för intalandet av det mellan två märken liggande stycket.

Toner — även vokaler — åstadkomma kurvor, hos vilka samma vågformer flera gånger upprepas. Fig. 5 visar fonografiska vågor av ett *r*-ljud, sedda uppifrån genom mikroskop. De över varandra liggande raderna tillhöra olika ringar av spirallinjen. Fig. 6 visar en med fonogramarkivets skrivapparat frambragt *a*-kurva ur den tyska satsen "*Ich hab's*" uttalat som det affektlösa svaret på frågan

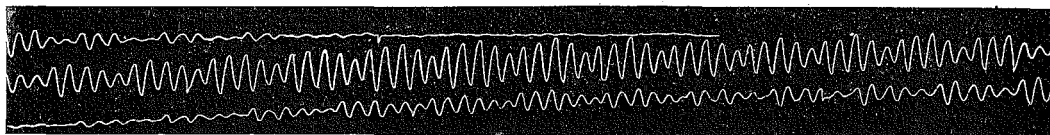

FIG. 6. KURVA FÖR A UTI "ICH HAB'S" SOM OBETONAT SVAR PÅ EN FRÅGA. EFTER POLLACK.

"*hast du das Buch*". Kurvan börjar nerderst till vänster i det svarta fältet, löper sedan åt höger, fortsätter vidare till vänster mitt på bilden, går ånyo åt höger och fortsätter sedan till vänster upptill på bilden. Fig. 7 visar kurvan av ett lingvalt, tonlöst *r*, fig. 8 kurvan av ett uvulart *r*.

Innan vi övergå till att tala om de vetenskapliga undersökningar, som utförts i fonogramarkivet, skola vi sysselsätta oss

över numren 1—2000 kommer emellertid att utgivas redan i sommar. I denna katalog äro skivorna ordnade ur olika synpunkter. Varje nummer förekommer i flera olika sammanhang, så att det blir mycket lätt för forskare på alla ifrågakommande forskningsområden att konstatera, vilka upptagningar, som kunna intressera honom.

I avdelning I, som vi i första hand skola kasta en blick på, intaga de tyska dia-

FIG. 7. KURVA FÖR ETT TONLÖST LINGUALT R. EFTER L. RETHI.

med arkivets huvuduppgift, som redan framgår av dess namn: Samlandet och bevarandet för eftervärlden av språk- och musikprov samt andra på något sätt intressanta ljudföreteelser. Arkivets materiel uppdelas i fyra avdelningar. Till den första höra språkprov, som upptagas för lingvistiska ändamål, till den andra musikupptagningar, till den tredje röstporträtt av framstående personer. Den fjärde avdelningen, som har rubriken "Varia", omfattar alla övriga fonogram.

Jag kan naturligtvis här icke ingå på innehållet i alla skivor, då deras antal nu nästan uppgår till 3,000. En katalog

lekterna en stor plats: bäst äro de bajersk-österrikiska och svabisk-alemaniska språkområdena representerade. Dessa upptagningar ha först utförts av *Schatz*, *Lessiak* och *Scheirl*. Sedan år 1906 ha härvid enhetliga principer följts. Vid denna tid togs ledningen i arbetet av den för två år sedan avlidne germanisten *Joseph Seemüller*, och de flesta senare utförda upptagningar av denna art ha skett på hans initiativ. Också de upptagningar av dialekter, som icke direkt föranletts av honom, ha, så långt det varit möjligt, utförts i hans anda. Seemüller lade som gemensam text till grund för upptagnin-

FIG. 8. KURVA FÖR ETT UVULART R. EFTER L. RETHI.

garna den Wenkerska språkatlasens fyrtio satser, för att åstadkomma en gemensam linje för det österrikiska och rikstyska dialektforskningsarbetet. Innehållet i dessa satser är mycket enkelt och hämtat ur den tyska bondens föreställningsvärld. De tre första skola som prov här meddelas i översättning: *Om vintern flyga de torra bladen omkring i luften. Det slutar strax att snöa, då blir vädret bättre. Lagg kol i spisen så att mjölken snart börjar koka.*

Naturligvis lämnas varje person, som skall uttala dessa satser, full frihet att översätta dem på sin dialekt. Men för att utöka språkmaterialet och möjliggöra en ännu större rörelsefrihet för det dialektala uttryckssättet, lät Seemüller dessutom varje talande berätta något ur egen fatatur framför fonografen "varvid den enda gällande föreskriften var största möjliga dialektala äkthet i ämne och framställning". Seemüller vände sig i första hand till bildat folk. Hans sagesmän voro medlemmar av det germanistiska seminariet i Wien "vilka sedan barn domen talat dialekt och även under studieåren bevarat den levande samt genom förnyade vistelser i hemorten ständigt friskat upp den". En stor fördel har detta arbetssätt däri, att ordagranna protokoll relativt lätt kunna framställas, då ju texten alltid kan nedskrivas före upptagandet, och det sedan endast blir fråga om att anteckna eventuella avvikelser från manuskriptet. Men denna procedur har ännu en fördel: en bildad människa kan lättare fås att tala i fonografen på sådant sätt, att en tekniskt god upptagning kommer till stånd. Likväl var Seemüller övertygad om, att upptagningar

efter personer av allmogestånd giva en trognare bild av språket. Skola dylika företag lyckas, fordra de visserligen noggranna förberedelser. Emellertid gjordes mönstergilla upptagningar på landet av lärjungar till Seemüller, framför allt av *A. Pfalz*, som bland annat arbetade i Marchfeld i Nedre Österrike och tillsammans med *Lessiak* i de "sju kommunerna" (Sette comuni Vicentini, som under världskriget voro föremål för så heta strider mellan österrikare och italienare), samt språkön Zarz i Övre Krain. Andra upptagningar har gjorts av *W. Steinhäuser* och av *P. J. Reimer* i västra delen av Nedre Österrike, av *Helene Pfalz-Benz* i Kärnten. I Burgenland (det förr tyska Västungern) hava *I. I. Bünker* och *Fritz Häuser* verkat som upptagare, i Bukovina har *E. Herzog* upptagit tyska dialekter, i Siebenbürgen framför allt *A. Eichler*. En stor mängd tyska dialektupptagningar har arkivet erhållit av sitt dotterinstitut i Zürich, som grundades vid därvarande universitet år 1909 av *A. Bachmann*. Teknisk ledare därstädes är f. n. *O. Gröger*. Schweizarna ersatte för några år sedan de Wenkerska satserna med en berättelse om Vilhelm Tell, som nu finnes upptagen på många alemanniska munarter i Wiens och Zürichs arkiv. Innehållet i de fritt valda styckena är mycket växlande. En mängd olika upplevelser återgivas. Den ene kommer med en jakthistoria, den andre skildrar bruk och seder i hembygden, den tredje berättar en anekdot, den fjärde en spökhistoria eller en gammal lokalsägen. Fonoqramarkivet omfattar redan många hundra skivor tyska dialekter.

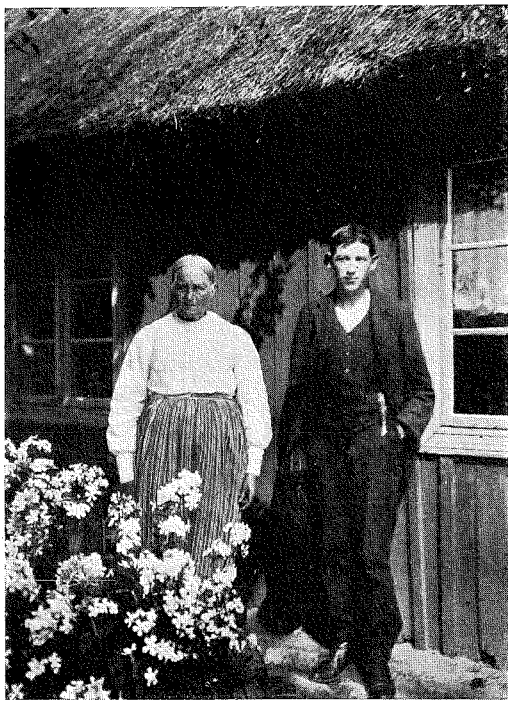

FIG. 9. SKEPPARSLÖV, SKÅNE.

Av övriga germanska språk är svenskan bäst representerad. Bildade svenskar ha, delvis även i Wien, talat in språkprov, men de flesta svenska skivor ha upptagits av författaren till dessa rader i Sverige år 1910, och samlingen har kompletterats på senhösten 1917. Den skulle aldrig ha kunnat komma till stånd, om icke svenska språkforskare på det oegennyttigaste sätt bistått mig. Dem har jag att tacka för allt. År 1910 understöddes jag i första hand av *G. Danell* och *E. Tuneld*, 1917 av *Lundell*, som också möjliggjort tryckningen av texten. Men även många andra svenska forskare gävo mig sitt stöd. Bland många kända namn vill jag här blott nämna *Lampa*, *Lindroth*, *A. Noreen* och *Fr. Wulff*. Samlingen innehåller prov

på riksspråk i olika stilarter, vidare prov på talrika dialekter, bland vilka de södra gränsprovinsernas (Skåne) och de västliga landskapens (Bohuslän) äro bäst representerade. Upptagningarna hava omfattat såväl manliga som kvinnliga röster.

Det förefaller som om riksspråket i största delen av Sverige skulle utöva ett starkare inflytande än t. ex. de bildades, skriftspråket närstående högtyska gör i de tyska Alporna. Håller man sig inom dylika områden av Sverige till de bildade kan man visserligen med deras hjälp undvika, att riksspråksord komma in i texten, men man riskerar, att artikulation och accent i vidaste bemärkelse blir oäkta. Ställer man sig däremot på den ståndpunkten, att den fonografiska skivan framför allt har att fasthålla, vad som på annat sätt icke alls eller åtminstone endast bristfälligt kan upptecknas, nämligen talets rytmiskt-melodiska element, håller man sig hellre till allmogen, hur många lån den än har gjort ur riksspråket. Det gäller då visserligen framför allt att övervinna folks blyghet, ty föreställningen, att fonografen är ett trolltyg, ett djävulens redskap, anträffas t. o. m. bland upplysta svenskar. Fiskare på Tjörn och gammalt folk i Göinge voro år 1910 i detta hänseende delvis ängsligare än de vildar, med vilka R. Pösch hade att göra på Nya Guinea och i Sydafrika. Likväl fick fonografen även i Sverige motaga mången berättelse ur livet. Fig. 9 visar en 80-årig gumma från Skepparslöv vid Kristianstad, som talade in i fonografen 1910. Hon står med ett av sina barnbarn framför sin stuga. Det kan måhända vara av intresse att höra några delar av två biografier, som fonografen

år 1910 upptecknade i Valla på Tjörn. Helt lågmält och svår att förstå är M. Kristiansson på skivan 1393. Jag anför Danells ordagranna översättning till svenskt riksspråk.

"Föddes på hemmanet Ävja? aderton-hundra och trettitvå, den sjuttonde oktober. Så bodde vi där till adertonhundra och trettisju. Avflyttade därifrån ... till ett hemman längre bort ... den tionde april skulle min far gå in över fjorden åt Inland, efter halm, för det var torrväxt det året. Och hur det var, så blev han vilse i tåken på isen, den tionde april, och så hittade de inte på honom förrän tredje dygnet fick de rätt på honom. Så satt min mor där i ett par år och strävade med dessa små barnen. Jag var på sjätte året då, bror min var halvtannat år. Så hade hon en äldre son, vilken var tjugu år då — hon hade varit gift en gång förr — han — han köpte gården där, och skulle regera och förstörde alltihop på ett par år. Så kom mor åt fattiggården ... och vi var på bar fot ... och vid tio års ålder så fick jag ta min näring såsom vallgosse..."

Hur annorlunda låter icke den fem år yngre O. Jonassons historia från samma socken. Några små fragment av hans berättelse (skivan 1394 f) meddelas här, likaledes i Danells översättning.

"... Och då var det mycket ute i världen, mer än det är nu för tiden, ute och skoja hela nätterna, och sprang till töser ... flera mils väg. Och levde utmärkt gott. Och sen, då jag hade gått och friat i många år, så gifte jag mig, då jag var tjugutvå år ... Och jag har ångrat mig mycket i all min tid, för att jag inte gifte mig ett år förr, för det hade jag rättighet till ... Och så köpte jag en gård, som hette Svanvik, och där bor jag än i dag. Då jag varit bonde i några år, då började jag med handel, och det gick utmärkt bra ... Och jag önskar att alla kan ha samma förmån som jag. Världen har förökt sig och folk är ... snälla, och alla är muntra och glada, som vi har varit ... Vi har en trevlig by i Svanvik, med en stor byggnad, och många bönder, och alla må bra. Och här

är alla sorters hantverkare och handlande och nämndemän, och häradsdomare, och mjölnare, och smeder, och alla möjliga sorters hantverkare, så här är mycket att göra, och alla ha det gott och bra. Och nu har vi så gott väder, regnar somliga dar och torkar somliga. Så att det kan ingen bättre varken önska sig eller må, än vi gör i Svanvik."

De svenska skivorna äro icke blott av värde för forskare, utan också användbara vid undervisningen. Så har jag flera gånger varit i tillfälle att låta personer, som studera svenska, taga del av de tre skivor, som Fr. Wulff talat in och fonetiskt transkriberat. På den med repetitionsinrättning försedda apparaten kunna de hur många gånger som helst låta den intalade frasen komma igen och med största noggrannhet studera accenten eller kvaliteten av vissa ljud, som äro svåra att uppfatta för tyskar, t. ex. *u* och *y*. Wulffs skivor äro särskilt lärrika därigenom, att de erbjuda prov på olika stilarter inom det svenska riksspråket: otvunget tal, vetenskaplig prosa och föredrag av dikter med allvarligt innehåll. En stor fördel är, att varje punkt på skivan alltid frambringa samma ljud, hur ofta man än avlyssnar den, medan det för en språklärare skulle vara fullkomligt omöjligt, att korrekt upprepa en fras 30 eller 40 gånger.

Även norska, (de flesta av *V. Waschnizius*), isländska, frisiska och holländska upptagningar finnas i arkivet. *K. Brunner* har arbetat med upptagandet av engelska.

Bland de romanska upptagningar, som arkivet äger, må här nämnas de franska och rumäniska av *E. Herzog*, de franko-provencaliska, rätoromaniska och italienska i Züricharkivet.

FIG. 10. KROATISKA BÖNDER I TRAKTEN AV NIKOLSBURG, MÄHREN.

Herzog har också gjort ett intressant försök att fixera fransmännens uttal av latin och forngrekiska, som naturligtvis betydligt skiljer sig från vårt och det svenska.

Då det är en av arkivets huvuduppgifter att bevara utdöende språk och dialekter, har uppmärksamheten också riktats på de keltiska språkresterna i Bretagne och på ön Man, vilka liksom talrika keltiska språkprov från Wales, Irland och Skottland, upptagits av *R. Trebitsch*.

På sydslaviskt område ha också flera forskare varit verksamma, och deras upptagningar beröras här om de också till största delen tillhöra avd. 2. Fig. 10 visar en grupp kroatiska bönder från Gutenfeld vid Nikolsburg i Mähren framför fonografen. Prov på ryska och ruteniska dialekter ha under kriget givits av krigsfångar. En mängd skivor från Indien, framför allt på sanskrit, hemförde *F. Eæner* från en expedition, som egentligen gällde meteorologiska undersökningar,

men varvid han dock understöddes av framstående indologer. *A. Dirr* inriktade sig på armeniska och har dessutom gjort en stor samling upptagningar av kaukasiska språk.

Olika semitiska språk ha upptagits av *A. Z. Idelsohn*, kantor i Jerusalem, samt av teologen *Nivard Schlögl* i Wien. I Tunis och Marocko har *O. C. Artbauer* gjort upptagningar, i Egypten *Junker*. En samling magyariska språkprov, som tar hänsyn till såväl literaturspråk som talspråk och de viktigaste dialekterna har grundats av *L. A. Biró*. Finska och lappska ha upptagits av *Kyrle*, eskimåiska på Grönland av *A. Trebitsch* och *J. Stiassny*. *Trebitsch* har också gjort upptagningar av baskiskan.

Men bland de upptagare, som förskaffat arkivet dess värdefullaste skatter, tillhör väl den förnämsta hedersplatsen *Rudolf Pöch*. På sina båda expeditioner genom tyska och brittiska Nya Guinea gjorde han fonografiska upptagningar av många olika stammars språk och på sin forskningsfärd genom Kalahari utförde han en samling fonogram av bushmansspråket, i vilka bland annat också detta urgamla idioms egendomliga sackljud tydligt framträdde. Oskattbart är också det arbete, som *Pöch* under kriget utfört i fånglägren. Fonogramarkivet, som över huvud taget dragit nytta av kriget för sitt kulturarbete, lämnade icke tillfället obegagnat att låta krigsfångar av olika tungomål tala in språkprov, och särskilt bland de ryska fångarna fanns det många individer, vilkas upptagning varit av största värde för språkforskningen eller musikvetenskapen. *Pöch*, som tillsammans med sina lärjungar utfört många antropolo-

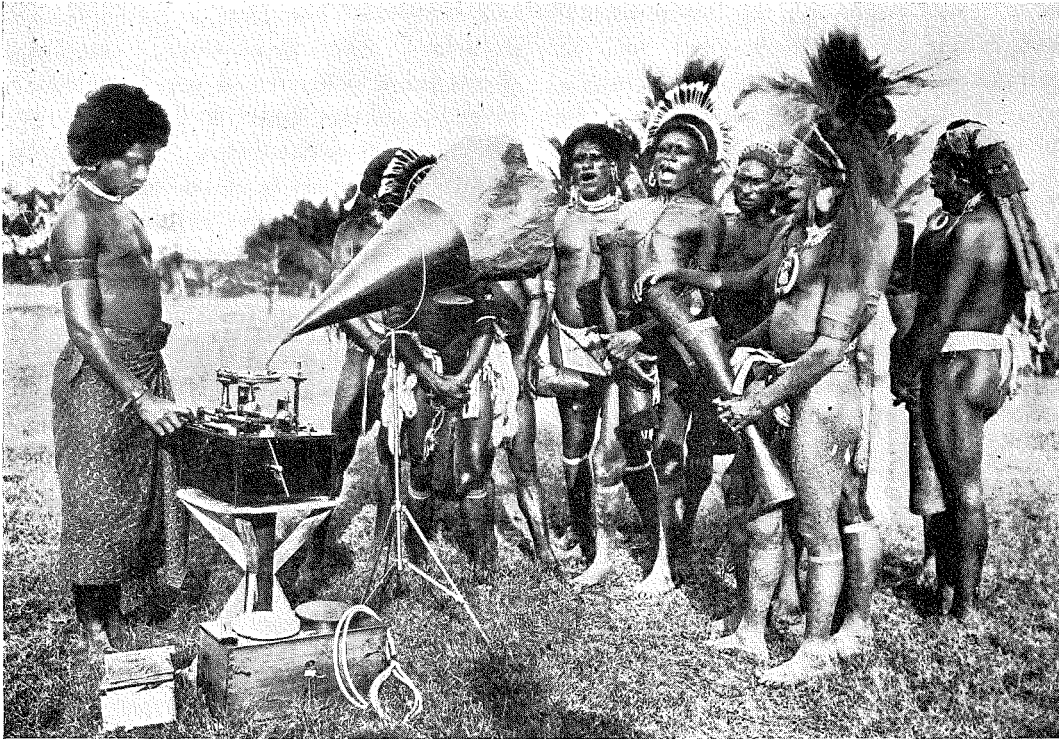

FIG 11. MÄN AV BAIFASTAMMEN, NYA GUINEA, SJUNGA IN I FONOGRAFEN. R. PÖCH FOT.

giska undersökningar i fånglägren, har bland annat upptagit följande språk på fonogram: storryska, lillryska, litauiska, lettiska, armeniska, avariska, grusiniska, mingreliska, bergsjudarnas språk, finska, estniska, tscheremissiska, mordviniska, syrjäniska, kasan-tartariska, krim-tartariska, mischerernas tartariska dialekt, baschkiriska, tshuvaschiska, nogaiska och kumykiska. Andra forskare ha bland krigsfångar fonograferat votjakiska och andra asiatiska språk.

Många av de ovan nämnda forskarna ha också försett arkivet med musikupptagningar. Särskilt böra här nämnas de sanskritrecitationer, som upptagits av F. Exner, de talrika proven på olika sätt att

föredraga bibeln, som upptagits av A. Z. Idelsohn, de exempel på kristen orientalsk och arabisk musik, som samlats av N. Schlögl och G. Klameth. Vidare äger arkivet arabiska sånger från Sokotra och Zfar, även missionärer såsom *pater Wint-huis* i Nya Pommern, *pater Mayr* i Natal och *pater van Oost* i Mongoliet ha gjort upptagningar av musik. R. Trebitsch har medfört talrika musikskivor från sina resor. I. Ramstedt fonograferade på en expedition, vilken han med finsk-ugriska sällskapets understöd företog till Mongoliet, de inföddas sånger. *Pater W. Schmidt* har upptagit en papuagosses sånger. Till det intressantaste materiet i avd. 2 hör också det som hemförts av

Pöch. Den såsom fig. 11 reproducerade fotografien av R. Pöch visar folk av baifastammen i Brittiska Nya Guinea, som just sjunga för fonografen. De ackompanjera sina sånger med handtrummor. En rik samling av tartariska och grusiniska sånger har upptagits i de österrikiska krigsfängelägren av *R. Lach*. Redan denne forskares preliminära redogörelse för dessa upptagningar (se litteraturförteckningen i slutet av denna uppsats) äro också för lekmannen i hög grad intressanta. Sydslaviska, ruteniska och ungerska sånger — delvis även instrumentalmusik — ha upptagits av åtskilliga forskare. Intressanta äro däribland från hednatiden härstammande ungerska "regös-sånger" och de till omfånget de homeriska eperna överträffande serbo-kroatiska hjältesångerna. Även den österrikisk-ungerska arméns sånger under världskriget ha upptagits av assistenten vid fonogramarkivet *Leo Hajek*. Bland dessa finns också en gammal nidvisa, som Fredrik den Stores trupper sjöngo om Maria Teresia, men som nu riktades mot ryske tsaren:

"Kaiser von Russland, zieh nicht in den Krieg!
Du wirst nicht erfechten den herrlichen Sieg.
Was nützen dir alle Reiter und Kosacken
und auch die Tataren dazu?"

Bland de framstående personer, vilkas röster avd. III bevarar, möta vi statsmän, medlemmar av förutvarande kejsarhuset, politiker, vetenskapsmän och representanter för olika konster. Många äro redan för länge sedan borta, men deras röster äro ännu levande. Den stil, som rådde i föredraget vid den gamla Burgteatern i Wien och som numera kommit ur bruk,

kan studeras i fonogram av berömda skådespelare som *Baumeister*, *Lewinsky*, *Sonnenthal*, och därmed ger fonogramarkivet ett viktigt materiel till studier till den tyska teaterhistorien. Ännu värdefullare äro måhända de skivor, på vilka framstående, numera avlidna diktare hava talat in sina egna verser, t. ex. *Marie von Ebner-Eschenbach* eller *Ferdinand von Saar*. Saars enkelt framsagda ord äro särskilt ägnade att just nu bringa tröst och styrka åt wienarnes hjärta. Det är bland annat de sista verserna ur hans härliga "Wiener Elegien":

Ja du bist noch, o Wien. Noch ragt zum Himmel
dein Turm auf,
Uralt mächtiges Lied rauscht ihm die Donau
hinan.
Und so wirst du bestehn, was auch die Zukunft
dir bringe —
Dir und der heimischen Flur, die dich
umgrünt und umblüht.
Sieh, es dämmert der Abend, doch morgen
flammt wieder das Frührot —
Und bei fernem Geläut segnet dich jetzt dein
Poet.

För litteraturhistorien torde t. ex. också *Max Burckhardts* röst vara av intresse, för historikern kan det vara intressant att höra kejsar *Frans Josef*, ärkehertig *Rainer*, förutvarande kurator för vetenskapsakademien i Wien, liksom också många nu avlidna ministrar såsom den store österrikiske statsmannen *Ernest von Koerber* eller nationalekonomen *von Böhm-Bawerk*, filologerna *von Hartel* och *G. Marchet*. En fläkt av historia känner man också, när man hör de ord, som *Viktor Adler* talade in i arkivfonografen omedelbart före antagandet av lagen om allmän, lika och direkt rösträtt den 20 dec. 1916:

"I dag kan man säga, att valreformen är färdig och att den österrikiska författningen vilar på allmän, lika och direkt rösträtt. Det är framför allt arbetareklassen, dess seghet och energi som man har att tacka för denna framgång..."

Våra dagars fysiker kunna ha intresse av att höra *Boltzmanns* röst, de rättslära-
da von Scherers o. s. v. Men också de fonogram, som upptagits efter ännu levande personer hava redan till en del historiskt intresse. Så kan man t. ex. höra, vad *Otto Glöckel*, som nu genomför skolreformen i Wien, för 10 år sedan sade om denna framtidsfråga.

Även upptagningarna i avd. III komma att bliva av värde för framtidens språkforskning. I avd. IV finner man upptagningar av barnspråk och barnsång, djurens röster, kastrater, sinnessjuka o. s. v.

Men för att en fonografisk upptagning skall äga vetenskapligt värde, räcker det icke, att den är tekniskt god och av intresse för forskaren. Upplägget av ett omsorgsfullt protokoll är jämväl ytterst nödvändigt. Detta måste innehålla noggranna uppgifter om den upptagna personens nationalitet, om de omständigheter, under vilka upptagningen försiggått och om skivans innehåll. Vid upptagningar inom avd. I måste språket (resp. dialekten) klart angivas; även anmärkningar rörande språkprovets stil äro önskvärda. Det måste konstateras, om det är eget eller främmande som talas in i fonografen. En noggrann uppskrift av innehållet kräves, och om möjligt dessutom fonetisk transkription och tysk översättning. Naturligtvis kunna icke i varje fall alla dessa fordringar tillfredsställas, men så ofta det är möjligt, måste man ta

hänsyn till dem. Den skriftliga uppteckningen och ljudbilden skola komplettera varandra; de utgöra tillsammans det bästa möjliga återgivandet av ljud.

Ett överskådligt antal studier och undersökningar har utförts i fonogramarkivet. Här skola endast sådana nämnas, som offentliggjorts i arkivets "Meddelanden".

Rörande arkivets grundande och förberedelserna därtill finna vi uttömmande upplysningar i *S. Eainers* första och andra redogörelse från fonogramarkivkommissionen (bilaga till *Anzeiger der mathem.-naturw. Kl. der Akad. d. Wiss. in Wien*, 37 Jahrgang, 13 Juli 1900 samt 39 Jahrgang, 1903). Arkivfonograferna behandlas i följande arbeten: *Fritz Hauser, Über einige Verbesserung am Archivphonographen* (Sitzungsberichte der Akademie der Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl. Band 112, Abteilung II a. 1903. 3. Bericht der Phonogramm-Archiv-Kommission); densamme, *Gebrauchsanweisung für Type III des Archivphonographen* (samma arbete Band 114, Abteilung II a, 1905, 7. Bericht der Phonogramm-Archiv Kommission); vidare *Rudolf Pösch, Beschreibung und Gebruchs-anweisung zur Type IV des Archivphonographen* (samma arbete, Bd. 121, Abt. II a, 1912, 29. Mitteilung der Phonogramm-Archiv-Kommission); densamme, *Beschreibung einer modifizierten Type des Archivphonographen mit Motorantrieb und Repetiervorrichtung* (samma arbete, Bd. 122, Abt. II a, 1913, 32; Mitteilung der Phonogramm-Archiv-Kommission).

Anordningar för överförandet av "skriften" från skivor till valsar och omvänt behandla de av *Fritz Hauser* författade re-

dogörelserna 8 och 16 resp. Anzeiger der Akad. d. Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl., 1908, Nr 24.

Rörande *tillverkningen av metall- "arkivskivan"* skriver samma författare i fonografarkivkommissionens sjätte redogörelse (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl., Band 114 Abt. II a, 1905).

Våg-skrivapparaten beskrives i följande arbeten: *Fritz Hauser, Eine Methode zur Aufzeichnung phonographischer Wellen* (samma arbete Band 117, Abt. II a, 1908, 14 Bericht der Phonogr.-Arch.-Komm.). *H. Benndorf och R. Pöch, Zur Darstellung phonographisch aufgenommenen Wellen* (samma arb. Bd. 120, Abt. II a. 1911, 24. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.); i denna avhandling ger Benndorf en vetenskaplig framställning av diagrammens utnyttjande.

En rad vetenskapliga undersökningar har byggts på mätandet och förstorandet av kurvorna: *A. Kreidl och J. Regen* hava beskrivit "*die Stridulation von Gryllus campestris*" (samma arb. Bd. 114 Abt. III, 1905, 4 Bericht der Phonogr.-Arch.-Komm.); *Leopold Réthi* ger i sin *Phonographische Untersuchungen der Konsonanten* (samma arb. Bd. 121 Abt. II a, 1912, 28 Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.) en hel atlas av konsonantkurvor. *Hans Pollak* undersöker genom mätningar av kurvor röstens sjunkande vid slutet av en tysk påståendesats (*Schlusskadenz im deutschen Aussagesatz, Phonetische Untersuchungen I*, Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-histor. Kl. Bd. 164, 5. Abhandlung 1910, 19. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.), vidare *Akzent und Aktionsart des deut-*

schen Verbums (Phonet. Untersuchungen II, samma arb. Bd. 192, 4. Abhandlung 1919, 52. Mitteilung der Phon.-Arch.-Komm.).

Med andra hjälpmedel hava följande ljudfysiologiska arbeten utförts: *Emil Fröschels, Über ein eigenartigen japanischen Sprachlaut* (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl. Bd. 122, Abt. III, 1913, 33. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.) samt *Leopold Réthi, Studien über die Nasenresonanz und über die Schalleitung im Kehlkopf und Schädel* (samma arb. Bd. 124 Abt. III, 1915, 38. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.).

Technik und Wert des Sammeln phonographischer Sprachproben auf Expeditionen framställes av *R. Pöch* (samma arb. Bd. 126. Abt. III, 1917, 45. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.).

Meddelanden om fonografiska upptagningar hava givits av: *Felix M. Exner och R. Pöch* Phonographische Aufnahmen in Indien und Neu Guinea (samma arb. Bd. 114, Abt. II a, 1905, 5. Bericht der Phonogr.-Arch.-Komm.); *R. Pöch, Zweiter Bericht über meine phonographischen Aufnahmen in Neu-Guinea* (samma arb. Bd. 116, Abt. II a, 1907, 10. Bericht der Phonogr.-Arch.-Komm.); samma förf. *Phonographische Aufnahmen in k. u. k. Kriegsgefangenenlagern* (samma arb. Bd. 124/5, Abt. III, 1916, 41. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm.); vidare *R. Trebitsch och G. Stiassny, Phonographische Aufnahmen der Eskimosprache* (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl. Bd. 115, Abt. I, 1906, 9. Bericht der Phonogr.-Arch.-Komm.); om fonografiska upptagningar av iriska,

cymriska, walesiska, bretoniska, gaeliska, manxiska samt olika musikinstrument på Irland, i Wales, Bretagne och Skottland handla de av *Rudolf Trebitsch* författade redogörelserna Nr. 12, 17 och 18 från *Phonogr.-Arch.-Komm.* (Anzeigen der Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-histor. Kl. Jahrgang 1908, Nr. 5 och Nr. 24, Jahrgang 1909, Nr. 27). Av densamme är också 34 medd. från *Phonogr.-Arch.-Komm.* om *Baskische Sprach und Musikaufnahmen* (samma arb. Jahrgang 1914, Nr. 9). Hans W. Pollak har lämnat en redogörelse över *Phonographische Aufnahmen in Schweden* (samma arb. Jahrgang 1911 Nr. 9, 21, Mitteilung der *Phonogr.-Arch.-Komm.*).

Om fonografiska upptagningar av episka sånger i Bosnien och Herzegovina handla M. Murkos meddelanden (Nr. 30 och 37 samma arb. Årg. 1913, Nr. 8 se Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-histor. Kl., Bd. 179, I Abhandlung). Jmfr. dessutom Leo Hajeks "Bericht über ... die Sammlung von Soldatenliedern aus dem Kriege von 1914—1916". 42 medd. från *Phonogr.-Arch.-Komm.*, Robert Lachs preliminära "Berichte über die Aufnahme der Gesänge russischer Kriegsgefangener". (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-histor. Kl., Bd. 183, 4. Abhandlung [1916] och Bd. 189, 3. Abh. [1918] 46 och 47 medd.) samt slutligen Karl Ettmayers preliminära "Bericht über phonographische Aufnahmen der Grödner Mundart" (samma arb. Bd. 191, 4. Abh. 1918, 53 medd.).

Fonetiska och filologiska anmärkningar till de fornindiska skivorna ha publicerats av *J. Kirste* (samma arb. Bd. 160.

1. Abh. 1908, 13 medd.). Fonetiska transkriptioner av prov på upptagna tyska dialekter ha på ett utmärkt sätt utförts av *Joseph Seemüller* och hans lärjungar i *Deutsche Mundarten I—V.* (samma arb. Bd. 158, 4. Abh. 11 medd. 11 medd. Bd. 161, 6. Abh. 15 medd. Bd. 167, 3. Abh., 20 medd. Bd. 170, 6. Abh., 27 medd. och Bd. 187, 1. Abh., 48 medd.).

Del. IV har till författare *Anton Pfalz*. Denna avhandling innehåller ej blott transkriptioner utan också ljudlära och ordbok för dialekten i Marchfeld. Prov på tyska, franska, italienska och rätormanska schweiziska dialekter ha offentliggjorts av *Otto Gröger* (samma arb. Bd. 176, 3. Abh., 36 medd.). Jämför *Hans W. Pollak, Proben schwedischer Sprache und Mundart I* (samma arb. Bd. 170, 2. Abh., 22 medd.), *Eugen Herzog, Französische Phonogramm Studien* (samma arb. Bd. 169, 6. Abh., 25 medd.), *Friedrich Schürr* lät sina *Sprachproben romagnolischer Mundarten* följas av dialektstudier (samma arb. Bd. 181, Abh. 2., 39 medd., Bd. 187, Abh. 4., 49 medd. och Bd. 188, 1. Abh., 50 medd.). Slutligen märkes *L. A. Biró, Magyarische Sprach- und Gesangsaufnahmen* (samma arb. Bd. 173, 6. Abh., 31 medd.).

Genom sysslandet med fonografiska upptagningar har *Sigmund Exner* fått uppslaget till sina studier "Über den Klang einiger Sprachen" (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien, mathem.-naturw. Kl., Abh. III, Bd. 127/8, häfte 7—10, 51 medd. der *Phonogr.-Arch.-Komm.*).

Uppteckningar och melodier efter fonogrammen meddelas, utom i de nämnda arbetena, av *R. Lach* och *van Oost, Chan-*

sons populaires chinoises de la région Sud des Ortos (Anthropos, Bd. VII, 1912, 26 medd. från Phonogr.-Arch.-Komm.) vidare *E. Felber*, "Die indische Musik der Vedischen und der klassischen Zeit (med texter och översättningar av *B. Geiger*) (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien philos.-histor. Kl., Bd. 170, 7. Abh., 23 medd.). Slutligen märkes *A. Z. Idelsohn*, vilken jämte uttalsprov på hebreiska publicerat "Gesänge der jemenitischen, persischen und syrischen Juden (samma arb. Bd. 175, Abh. 4, 35 medd.).

Die melodische Erfindung im frühen Kindesalter, är en annan, med hjälp av fonogram utförd studie av *Heinz Werner* (samma arb. Bd. 182, Abh. 4, 43 medd.).

Av dessa arbeten framgår, att ett stort antal vetenskaper dragit nytta av fonogramarkivet. Bland naturvetenskaperna är det fysiken, biologien och medicinen. Till största nytta är fonografen naturligtvis för ljudfysiologer och lingvister, men

också filologer i ordets vidsträcktare mening kunna hava mycken hjälp av den. Detta bevisar t. ex. *B. Murkos* studier av sydslavernas folksagor. För den jämförande musikvetenskapen är fonografen i våra dagar helt enkelt outhärlig, och vår samling innehåller många värdefulla musikskivor. Men också etnografen och historikern har mycket att hämta i vårt arkiv. Icke mindre torde psykologen hava att vinna av detsamma (jag hänvisar endast till arbeten av *Pösch, Lach* och *Werner*).

Om fonografens betydelse som hjälpmedel för språkundervisningen vill jag icke här tala. Jag vill endast påpeka, att den kan tjäna ett ypperligt kontrollmedel för blivande talare och skådespelare, som därigenom få tillfälle att avlyssna sitt eget sätt att tala.

Det vore sålunda en förlust för hela kulturvärlden, om fonogramarkivet i Wien skulle gå under genom Österrikes materiella nödläge.

SVINNEGARNNS KÄLLA.

AV

NILS AHNLUND.

I Åsunda härad av Fjärdhundraland ligger Svinnegarns socken, helt nära staden Enköping¹. Vål ger den sig till känna i urkunderna först i början av 1300-talet men tillhör säkerligen de delar av Uppland, där kristen tro jämförelsevis tidigt bröt igenom; och till dessa synas i allmänhet de utpräglade kustbygderna vid Mälaren kunna räknas. En runsten i Svinnegarn, rest till minne av den kristne Banké, styrman i den vittfarne Ingvars lid, visar tillbaka på tiden före mitten av tusentalet. Här i "Svinagarn" ägde en gång Aas hundare sin medelpunkt i den forna Husaby, som sedan ungefär ett sekel bär namnet Ingeborgs gård. I dess närhet har traditionen utpekats den s. k. Haraldshögen, så benämnd i upp-

teckningar från slutet av sjuttonde århundradet och uppenbarligen en gammal tingshög, ett av de många bevisen för sambandet mellan Uppsala-ödsgodsens och den lokala rättsskipningen². På Husaby-Svinagarns mark upprann den källa, som framför något annat givit orten dess namnkunnighet. Kanske den till sist kan sättas i förbindelse med tingsplatsen; tingskällor äro kända från andra håll i Uppland, sålunda från Vaksala. Jämta Teda och Tillinge, varunder Svinnegarn sedan århundraden nu utgör annex, bildade socknen av ålder ett gränsområde mot Västmanland. Mitt emot Östanbro i Tillinge, berättades 1672 vid den antikvariska rannsakingen, finnes en hage, som fordom tillhörde konungen i riket och ännu kallas Kungshägen. Här gick i gamla tider allmänna vägen förbi, och hagen var rastplats vid eriksgatan, när konungen överskred landskapsgränsen. I det nära grannskapet norrut ligger Haga anrika sätesgård, som även den i berättel-

¹ Ämnet har tidigare, med mindre utförlighet än här avses, behandlats av kyrkoherde A. Flentzberg i uppsatsen Offerkällor och trefaldighetskällor, Fataburen 1909. Vilket material, som anlåtats för skildringen, framgår av det följande. Dock bör förutskickas, att de ganska givande sockenhandlingarna från Svinnegarn i Uppsala domkapitels arkiv, nu i Uppsala landsarkiv, icke ansetts böra särskilt specialiseras i noter. För de avslutande partierna har Antikvarisk-topografiska arkivet varit av betydelse. En rad jordeböcker i Kammararkivet ha jämväl rådfrågats.

² "En stor hopburen jordehö, Haraldshögen kallad, men inge grifter där belägne", heter det i Rannsakingar om antikviteterna, Kungl. bibl., Stockholm.

sen om Svinnegarns källa genom sina ägare spelat en viss roll.

Svinnegarns kyrka är i flera avseenden märklig³. Martin Aschanæus kallar den "land- och namnkunnig". Den äldsta kyrkobeskrivningen härrör dock ej från Aschanæus utan först från Johan Hadorph, som 1681 besökte orten⁴. "Kyrkan är stor som en stadskyrka, väl funderat och byggd, men för många år sedan är kyrkan avbränd, valvet sedan nidfallet, efter kyrkan länge har sedan stått valvlös." Denna förödelse skall, enligt en notis av Aschanæus, ha inträffat 1602, då åskan slog ned i templet. Förvisso med rätta menar sig Hadorph skönja det närmaste samband mellan kyrkan och den strax i närheten, nedanför väderkvarnsbacken, belägna källan. "Det synes grant", säger han, "att stor förmögenhet har källan indragit, efter kyrkan är mycket tillökt av dess inkomst i förtiden. Ett stort stentorn haver på västra gaveln varit fordom funderat och mycket därpå byggt, men sedan avstannat. Där är en mäktig härlig och hög järndörr, som icke dess like i Stockholm finnes, väl 10 alnar hög; mäktig många, ja otaliga bomärken finnas på kyrkedörren, som de synas dit-skurit, som hava blivit bättre av sina krankheter." Denna kyrkodörr är ännu i behåll. De förändringar Svinnegarns kyrka undergått är det här icke tillfälle att skildra. Den har i gamla tider varit vackert prydd (templum pulchre orna-

tum), berättar kyrkohistorikern Baazius, återopande ortstraditionen⁵. Två av dess forna portar ha under tidernas lopp igenmurats; mot 1600-talets slut lät vice presidenten H. G. Falkenberg nedhugga de kvarstående gamla stenpelarna. I östra fönstret sågs på Hadorphs tid ärkebiskop Jakob Ulfssons vapen, väl ett vittnesbörd om en under hans dagar företagen ombyggnad eller restaurering.

Alla utsagor från äldre tid äro eniga om att knyta kyrkan och källan samman. "Svinnegarn haver fordom varit en mäktig gammal offerkyrka: så ock Svinnegarns källa", yttrar Aschanæus. Många berättelser ha fram till vår tid gått om mängden av kryckor och stavar, kvarlämnade av krymplingar till hugfästelse av helbrägdagörelsen med källans hjälp och förvarade i eller vid kyrkan. Detsamma förtäljes från andra kyrkor i närheten av bekanta offerkällor, såsom Sänga i Ångermanland och Husaby i Västergötland. Så länge en kyrka funnits i Svinnegarn, hade den nog i mångahanda måtto varit förknippad med den säkerligen äldre källkulten. Den nya tron kristnade denna, här liksom mångenstädes, genom att låta korsets skugga falla däröver. Vi äro därmed inne på frågan om källans namn. Uppgifterna ge härvidlag ingen antydning om sambandet med gammal hednisk kult, framträdande på uppländsk botten i sådana namn som Alvablotskällan vid Gamla Uppsala och Odens brunn ("Onsbrönn") vid Vendel⁶. En rad äldre sa-

³ Se om dess byggnadshistoria bl. a. E. Ekhoff, Kalundborgs kyrkas forna anordning och betydelsen av de i kyrkorna ej sällan förekommande murkanalerna, *Antiqvarisk Tidskrift*, del 13.

⁴ Hans reseanteckningar, sammanhäftade med Peringskölds *Monumenta Sveogothica II*, Kungl. bibl.

⁵ *Inventarium ecclesie Sveogothorum* (1642), s. 136—137.

⁶ Om den förra se Rudbecks *Atlantica III*, s. 298—99. "Odens brunn" vid Vendel vore värd sin särskilda behandling. Den låg på gården Husbys ägor; jämför motsvarigheten i Svinne-

gesmän ge samma svar: helga korskällan. Någon gång framkommer den tron, att källan i Svinnegarn i äldre tid brukat besökas jämväl natten till korsmässan⁷, men kända förhållanden från hela nyare tiden peka uttryckligen och allenast på trefaldighetsnatten, de mellansvenska offerkällornas vid fullmånetime infallande stora stund. Namnet korskällan förskriver sig otvivelaktigt från det stora krucifix, som medeltidens fromma nitälskan planterat vid dess brädd, och vars slutliga öde vi snart skola erfara. Baazius meddelar 1642, att källan omgavs av en krans med stenar, på vilka korssets tecken sågs in hugget. Det bör genast tilläggas, att ännu ett namn skymtar: Sankt Sigfrids källa. I äldre tid möter det oss endast hos Vexionius-Gyldenstolpe 1650, och uppgiftens isolerade förekomst bjuder till en viss försiktighet⁸. Äkta Sigfridskällor äro kända från Västergötland och Varend. Den namnkunnigaste, dopkällan vid Husaby, hette under äldre medeltid Birgittas källa, ett namn som till äventyrs styrker uppgiften om engelskt upphov till den missionsverksamhet, som är förbunden med Sigfrids namn. Ty vida äldre än vår Sankt Brita är det irländska helgonet Brigida, Bridget. Även i den andra huvudbygden för Sigfrids mission eller Varend har, enligt Hylthén-Cavallius, fun-

garn! — Ett par andra Odenskällor äro kända från Västergötland: "Odhins kyælda" nära Gudhems kloster (1287, Dipl. Suec.) och Odenskälla, nuvarande Lundsbrunn, norr om Skara; se Brunius, Antiquarisk resa 1838, s. 247.

⁷ Så Baazius, Urban Hjärne och Schulzenheim.

⁸ H. Spegel talar 1708 i sin kyrkohistoria (II, s. 269) om Sigfridskällor på vissa orter "säväl som i Uppland vid Svinnegarn", men torde ha hämtat sin uppgift från Gyldenstolpes *Epitome descriptionis Sueciæ*.

nits en "Sankta Brite källa"⁹, och vid dess sida framträda flera andra, såsom i Ekebyborna socken och i Nyckelby, Västra Stenby socken, Östergötland; måhända hit kan räknas också den s. k. Långbritas källa i Hammarby socken, Vallen-tuna härad i Uppland. Någon annan Sigfridskälla än den föregivna vid Svinnegarn synes icke vara känd från sist nämnda landskap. Frågan om namnets giltighet måste i detta fall lämnas öppen, och likaledes frågan om källans möjliga användning som dopkälla i äldre kristen tid. Den ligger söderut från kyrkan, icke västerut, som de gamla dopkällorna merendels synas ha gjort.

Bygdens medeltida berömdhet avspeglas i sägner om Joar Blås borgar. Men säkrast är den intygad genom en ganska märklig urkund, fordom förvarad i Svinnegarns kyrka, flera gånger återopad i gamla skildringar och för några år sedan återfunnen bland domkapitlets handlingar i Uppsala landsarkiv. I Namn och Bygd 1914 har numera landsarkivarien J. Sandström i korthet redogjort för dess innehåll. Det är en synnerligen vidlyftig namnlängd, betitlad "Nomina benefactorum defunctorum" (namn på avlidna välgörare), omfattande fjorton blad och upptagande män och kvinnor av frälset, präster, köpstadsfolk, bergsmän och allmoge, de äldsta från tiden omkring 1400-talets mitt, de sista synbarligen ett åttiotal år yngre. Det tidigaste namn, som med säkerhet låter datera sig, är fru Brita Magnusdotters till Fällnäs¹⁰. Denna mäktiga

⁹ Varend och virdarna, I s. 321.

¹⁰ Om hennes släkt, se uppsatser av K. H. Karlsson i *Historisk Tidskrift* 1886 och *Personhistorisk Tidskrift* 1909.

dam († 1450) var bl. a. ägarinna till Haga gård, som från henne övergick i Karl Knutssons ägo och 1470 av honom testamenterades till dottern Magdalena. Denna man Ivar Axelsson träffas också, jämte brodern Erik Axelsson, i vår namnlängd; Tottarnas vapen hängde på Hadorphs tid i kyrkans kor. Även Sparrevapnet fanns av gammalt i kyrkan, och förteckningen upptar flera medlemmar av denna ätt, som i Åsunda härad ägde jordbesittningar. Liksom de adliga namnen, tillsammans ett tiotal, synas låta hänföra sig till den kringliggande bygden, är denna starkt företrädd genom de mångdubbelt flera ofrälse. Mälardalens landskap och städer äro överhuvud talrikt representerade, även de andra Svealänderna ge sig tillkänna, och från Norrland, särskilt Gästrikland och Hälsingland, framskymta icke få namn. De enda utlännin-garna äro en norrman och dennes hustru. Sandström har i denna längd sett "en gilleurkund från medeltidens slut" — alltså en förteckning på donatorer till detta antagna gille i Svinnegarn, ett sockengille av det vanliga slaget, här kanske på något sätt förknippat med källan i Svinnegarn. Denna förmodan synes dock icke kunna upprätthållas. De avlidna välgörarna måste vara *kyrkans* välgörare¹¹. Medeltida svenska synodalstadgar, så de av 1472 för Skara stift, föreskriva uttryckligen att namnen på kyrkor-

¹¹ Men visserligen är det långt ifrån uteslutet, att i Svinnegarn funnits ett gille; i en uppsats om uppländska gillen kommer förf. på annat håll att närmare belysa denna sak. Förteckningen upptager bland donatorer, och här utan varje ordsbenämning, "fratres de convivio S:ti Bartholomei". Något Bartholomeusgille är t. v. icke bekant i Sverige, men det är kanske gillet i Svinnegarn som åsyftas.

nas donatorer, "nomina defunctorum benefactorum", skola uppskrivas i bok och uppläsas efter slutad predikan. Om urkunden sålunda framstår som ett bevis för det rykte kyrkan åtnjöt mot medeltidens slut, så förblir bakgrunden nog alltså jämt källans namnkunnighet. Intet tvivel lär nämligen råda om att offerkällan ursprungligen givit kyrkan dess karaktär av offerkyrka. Att denna synes ha utvidgats eller på annat sätt förändrats under Jakob Ulfssons tid är redan antytt, och förhållandet bör utan tvivel sammanställas med den ström av gåvor, som just dessa år tillflöt kyrkan. Dess förmögenhet vitsordas också av den indräktiga silvergård, tillhoppa mer än sextio lödiga mark, som i juli 1545 enligt riksregistraturet kom kronan tillhanda från Svinnegarn.

Men Svinnegarn besöktes ej blott av självmant givande fromma pilgrimer; även den nödtvungna botgörargärningen utvalde denna trakt för sina sonande ändamål. Utöver de många namnen i välgörarlängden känna vi från samma tid åtminstone en besökare. I Stockholms tänkebok läses under datum den 24 oktober 1487, att smedsdrängen Didrik Hemmingsson, som sköt ihjäl Lars sadelmakare av våda, skall gå pilgrimsgång till Vadstena, Örebro, Svinnegarn och Uppsala. För Birgittas och S:t Eriks städer kräves ingen förklaring, och vad angår Örebro har Gottfrid Carlsson¹² anfört övertygande skäl för den där begravne Engelbrekts helgonrykte. Svinnegarn åter kan icke sättas i förbindelse med någon dylik helgonkult. Det är helt enkelt

¹² Kyrkohistorisk Årsskrift 1920—21.

kyrkans rykte som offerkyrka, sannolikt förmålt med tron på det stora krucifixets undergörande egenskaper, som förklarar den av borgmästare och råd ådömda vallfarten. Av notisen framgår ju även, att sådana besök förekommo året runt och ej blott vid tidpunkten för tillströmningen till källan¹³.

Sommaren 1614 besöktes Svinnegarn av Martin Aschanæus. Hans uppmärksamhet ägnades mindre åt källan än åt kyrkan, och i dess inre fängslade honom särskilt den gamla offerstocken "vid krucifixet". Han företog en undersökning av dess innehåll och anträffade bl. a. ett dussintal gamla mynt, som han antecknat och beskrivit¹⁴. Flertalet är brakteater av den typ, som vanligen hänföres till Albrekts av Mecklenburg tid, däribland en med ett krönt E, ytterst ovanlig i våra svenska myntfynd enligt H. Hildebrand. Här synes också förekomma den s. k. drottning Margaretas örtug, vari Hildebrand misstänker en förfalskning från 16- eller 1700-talen, en slutsats som torde jävas av dess förekomst i den av Aschanæus utforskade offerkistan¹⁵. En noggrannare analys av dennes uppgifter skulle möjligen kunna avvinnas ytterligare fingervisningar, men i huvudsak lär materialet icke medgiva några bestämda resultat. Varför ha dessa mynt så länge blivit kvarliggande i kistan? Möjligheten, att brak-

teaterna slagits icke på 1300-talet utan först mot slutet av följande sekel, synes vinna i sannolikhet med hänsyn till detta egendomliga förhållande, men å andra sidan kan någon verklig beviskraft näppeligen tillmätas dessa omständigheter, och det är ingenting som med visshet utesluter ett antagande, att offerstocken kan ha varit i bruk redan vid slutet av 1300-talet eller ännu något tidigare. Bevarad till vår tid, på sistone förvaringsplats för kyrksilvret men numera, sedan 1900, införlivad med Statens historiska museum, företer denna offerstock i sitt yttre knappast något, som medger en säker tidsbestämning: en urhåkad ekstock, nära två och en halv meter lång, försedd med lock och fyra lås och omvirad med väldiga järnband. Arvsäggen förmålde på Karl XI:s tid, att stocken fordom legat vid källan, vars besökare däri nedsläppt sin tacksamhetsgård; troligare är dock, att den i regel förvarades i kyrkan men på trefaldighetsaftonen utflyttades för rikare kollekters vinnande. Enligt en till synes pålitlig tradition skall vid källan fordom ha funnits en kopparskopa med inristade runor; denna skopa förvarades 1672 på Husaby gård men synes nu vara förskingrad. Det är uppgivet, att den varit med järnkedja fästad vid källan. Detta antyder, att denna på något sätt varit kringbyggd eller överbyggd, ehuru detta ej längre är fallet på avbildningen i Dahlbergs Suecia. Så hade ock källan då hunnit att få pröva många hårda öden.

Berättelsen om de hart när otaliga försöken att förkväva "avguderiet" vid Svinnegarns källa är i det närmaste lika lång som protestantismens historia i Sverige.

¹³ Den på våren och hösten regelbundet infallande korsmässan synes ej här kunna komma ifråga.

¹⁴ Investigate antiquitates, s. 93 ff., Kungl. bibl. Även i handskriften S 36, s. 91 ff., i Uppsala univ.-bibl. Jfr P. Elvius—J. Arenius, De Fierdhundria, s. 125.

¹⁵ Sveriges medeltid I, s. 836—837.

Det äldsta kända av dessa försök¹⁶, tillika ett av de kraftfullaste, knyter sig till året 1544, och dess bakgrund är den nyss i Västerås hållna riksdag, som betecknade ett så kraftigt inskridande mot flera hitills jämförelsevis oantastade katolska folkbruk. Det var nu som pilgrimsfärderna förbjödos och gilleväsendet upphävdes; det var också nu som offerstockarna avskaffades, i varje fall intill dess det med dem bedrivna missbruket blivit utrotat. Om vad som nu strax skedde i Svinnegarn berättar Johannes Messenius i *Scandia illustrata* (V, 98). Utrest för att bringa de nya stadgarna till efterlevnad, ankom ärkebiskop Lars hit den 23 januari, och denna dag nedbröt han det stora krucifixet, ett mål för vallfärder från hela Skandinavien sedan långliga tider tillbaka. Detta "berömda och undergörande" krucifix lät bispnen kasta på en vagn för att forsla till Uppsala. Men innan man hunnit fram, och innan krucifixet i menighetens åsyn bränts på bål, hade ett under inträffat — det sista undret. Då den väldiga Kristusfigurens utsträckta armar törnade mot vägens grindstolpar, tog en man i följet helt enkelt en yxa och högg av ena armen. Men

¹⁶ Kanske icke det första. Jöns Johannis, som 1538 av kung Gösta sattes till kyrkoherde i Ovansjö i Gästrikland med uppgift att avskaffa den påviska vantron, var förut pastor i Tillinge. "När han tog bort det ena krucifixet, hava en hop av sockenmännen stormat till honom, hotandes sig vilja kasta honom över bogården, men han, en styv man, gripit till värje och slagit dem ifrån sig, till dess han undkom med livet behållen i prästegården." Traditionen, upptecknad vid rannsakingarna om antikviteterna (1683), knyter sig visserligen till Ovansjö; men säkert hade herr Jöns på sin förra plats ej varit annorlunda. Att Svinnegarn först under hans efterträdare synes ha lagts under Tillinge behöver ej utesluta ingripanden från hans sida.

många steg hann han icke gå efter den bedriften, förrän han segnade ner med förlamad arm, och han återfick aldrig mer dess forna bruk. Varifrån Messenius fått denna tradition, övertygande genom sin atmosfär av skräckslagen övertro, framgår av en annan, direkt tillfogad mirakelberättelse, som hänför sig till samma år, 1544. Hertig Johan, då blott ett barn, hade en dag en syn: genom slottsfnöstret såg han den korsfäste blicka in i gemaket med bistra, förskräckliga drag. Johan sprang skrikande till sin moder drottning Margareta; även hon fick skåda undret. Det är uppenbarligen på minnena inom den katolicerande hovkretsen kring Johan III, som även Messenii förra skildring bör återföras. Det krucifix han åsyftar måste ha stått ute vid källan; ett annat inne i kyrkan fick stå kvar, såsom Aschanæus vitsordat. Måhända var det vid det ärkebiskopliga besöket 1544, som öppningarna till offerstocken delvis förstängdes genom järnband och plåtremсор, ty i sådant skick har den bevarats till våra tider.

Att den varsamme Laurentius Petri med en sådan häftighet gått till anfall mot korset vid Svinnegarn, ja t. o. m. uppbränt frälsarens bild, förefaller ganska egendomligt och innebär tilläventyrs en överdrift i den sägen Messenius återgivit. Men om den talat sanning härutinnan, så blir det yttermera ett vittnesbörd om den starka ställning som katolskt kultcentrum, som Svinnegarn intog, och mot vilken alltför slöa vapen syntes meningslösa. Hade ärkebiskopen trott sig om att krossa de gamla kultformerna, så fick han i detta fall själv besanna fruktlösheten av sitt ingrepp. Från senare år

känna vi två yttranden av honom rörande Svinnegarn. I sin skrift *Om kyrkiostadgar och ceremonier av 1566* (II, 33) talar han i den mognade moderationens anda om sådana religiösa bruk, som kunde få finnas kvar, blott icke "vantro och vrånga meningar" så tydligt spelade in. Hit räknar han att "gå lovade pelegrimsresor till Rom, Jerusalem, Compostella, Stierneberg, Vadstena, Svinnegarn". 1568 berör han källkulten vid Svinnegarn i ett brev till biskopen i Strängnäs, viktigt för kännedomen om flera av Mellansveriges största offerkällor. Han klagar här över att "mycket sådant vidskepeligt avguderi mångestädes vid källorne i riket föröves, såsom vid Svinnegarns källa här i Uppland, därest de som oftast mycken penning upphänte, som varder dit lagt med mycken ceremoni av dem som resa lång väg". Källan i Svinnegarn framstår enligt detta vittnesbörd¹⁷ som en av de märkligaste i riket, i varje fall som den förnämsta i Uppland. Att fyra årtionden efter reformationsriksdagen någon nedgång i dess betydelse ännu ej förmärktes är ju ingalunda ägnat att förvåna; mera påfallande är, att den folkliga uppfattningen alltjämt krävde rätt att inom kyrkans ordning få utöva sina vallfärdsbruk.

Vid denna tid var Kristina Gyllenstierna ägarinna till Haga gård, som tillhörde hennes arvegods. Efter hennes död skiftades dessa gods (1560) mellan hennes söner halvbröderna Svante Sture och Gustav Johansson (*Tre rosor*), senare

friherre till Bogesund och Haga¹⁸. Gustav Johansson överlevdes i många år av sin gemål Cecilia Stenbock, som från sitt änkesäte Haga styrde hela trakten; sjutton hemman hörde på den tiden under gården. Ensam inom sin stora syskonkrets tog hon hertig Karls parti; säkerligen var hon en beslutsam luthersk dam. Mer än en gång sökte hon förmodligen att stävja kulten vid Svinnegarn; man kan också förutsätta, att ärkebiskop Abrahams visitation icke gått spårlöst förbi, ehuru traditionen här ej bevarat något minne av det förföljarnit, som sägnen förknippat med hans uppträdande vid t. ex. Elins källa nära Skövde. Från slutet av fru Cecilias dagar berättar emellertid Messenius (*Scondia* ill. VIII, 104) om ett ingripande från hennes sida. Händelsen förlägges av honom till 1608, det året då Messenius hemkom från sin landsflykt; uppenbarligen har han berättelsen från de hemliga papistiska kretsar, för vilka den fosterländska medeltidslegenden ännu icke upphört att skapa. Mot en vacker belöning hade fru Cecilia förmått en slottstjänare och en skrivare att tilltäppa källan med stora stenar. De utförde också uppdraget men grepos kort därpå av vansinne och återfingo aldrig mer sitt fulla förnuft. Källan befanns nästa morgon rensad från stenarna och med ett rikare flöde än någonsin. Ofta nog, säger Messenius, har den fått utstå dylika anslag, "men försöket har alltid lyktat på samma sätt, vare sig nu undret får tillskrivas Gud eller djävulen, vilket jag i min enfald ej mäktar avgöra." Berättelsen visar ju, hur den frodiga mirakel-

¹⁷ Brevet återgives av J. G. Hallman i *levnadsteckningen över bröderna Petri* (1726). Det är uppvisat, att Hallman i detta arbete åtminstone i ett fall gjort sig skyldig till förfälskningar i form av understuckna brev; här kan dock knappast något tvivel råda om äktheten.

¹⁸ Samlingen från Vik, vol. I, Riksarkivet.

fantasien verkade på folkdjupet i början av sextonhundratalet. Samma legend berättades på orten ännu på den gustavian-ska tiden, och just den avvikande utsmyckning, vari den nu framträder, synes bevisa ett oberoende av litterär påverkan, d. v. s. från Messenius, och en karaktär av självständigt fortplantad folksägen. Den läses i Uppfostringssällskapets tidningar 1782; berättaren är dåvarande ägaren till Husaby sätesgård, den bekante läkaren och politikern David v. Schulzenheim. En adelsfru, som i gamla tider ägde Husaby, lät en gång med grus igenfylla Svinnegarns källa, men sedan det skett begav det sig, att både frun, som givit befallningen, drängen, som dityft gruset, och oxarna, som dragit lasset, förlorade sin syn. Efter grusets bortförande, mycket offerande och många mässors sjungande blevo dräng och oxar seende; frun förblev blind till sin död. Sägner har som synes ganska naivt förlagt händelsen till katolsk tid.

Det var vid mitten av 1500-talet, som Svinnegarn lades under Tillinge som annex. Vilken ställning därvarande prästerskap intog till kulten vid källan är för denna äldre tid icke bekant. Visserligen måst den te sig högst betänklig för kyrkans män, men den obekymrade och påstridiga vanan hos menige man var i längden en sak att taga hänsyn till; och lämpor som ingenting nyttade förde lätt med sig längre gående hänsyn och till sist en viss neutralitet. Den gamle Harald Erici Arosiander hade under sin tid i Tillinge, där han satt från 1612 till 1658, mer och mer funnit bäst att hava fördrag med vantron i detta stycke. Han var ej ensam om denna

toleranta politik; talar han sanning, så hade både ärkebiskoparna Kenicius och Lenæus och rikskanslern Axel Oxenstierna¹⁹ efter personliga besök vid källan övertygats om, att "emot så många mäniskor" alla maktbud måste vara fruktlösa. Men ärkebiskop Laurentius Paulinus, som överhuvud skärpte kampen mot katolicismens minnen och folktrons övriga obibliska uttryck, var ej sinnad att låta fredstillståndet fortfaara. En tillskyndelse gav förmodligen den ganska utförliga skildring, som kyrkohistorikern Johan Baazius d. ä. i sitt 1642 utkomna verk ägnade åt Svinnegarns källa, den enda han särskilt utpekar i sin skarpt klandrande redogörelse för den forna papistiska källkulten i riket. Det var föreskrivet, säger han, att de som besökte denna källa skulle kasta ett träkors i vattnet och sedan med vördnadsbetygler offra penningar eller andra skänker åt den heliga platsen. Denna Baazii skildring skulle efter ordalagen närmast åsyfta förfluten tid men gäller bevisligen samtida förhållanden vid Svinnegarn. Dessa blevo nu snart bragta i ljuset. Sedan ärkebiskopens uppmärksamhet riktats på saken, kom det 1643 till en skarp räfst med herr Harald. Slottsprästen på Haga hade gjort sitt för att stilla oväsendet på trefaldighetsnatten; herr Harald åter hade låtsat som om det regnat. "Men så förnimmer man i detta året, att där hava varit mycket flera än tillföre: somlige hava klätt av sig och kastat sig i källan och tumlat

¹⁹ Denne hade 1638 av kronan inköpt Gamla Haga; flera bevarade brev till honom från Harald Erici Arosiander röra hans besittningar på orten.

sig, somlige hava gängit upp i skogen, bärandes vatten i ämbar och byttor etc. och tvagit sig, somlige hava kastat i källan ringar, somlige enekors, etc.” Kyrkoherden i Tillinge sökte fåfängt att urskulda sig och fick lova bot och bättring; det var vid detta tillfälle som den gamla namnlängden överantvardades till domkapitlet. Saken var före i konsistoriet i september²⁰ men upptogs till yttermera visso följande månad vid den då sammanträdande riksdagen i prästerskapets besvär. ”Alldenstund än tilldrager sig på somliga orter ett uppenbart avguder, som till exempel vid Svinnegarns källa i Tillinge socken, dit stort conflux sker av några hundrade människor, från åtskillige landskaper, vilka på H. Trefaldighetsafton dit komma . . . , begäres att H. K. Majestät ville låta häröver utgå ett strängt förbud till att förhindra och avskaffa sådant och högt straffa dem, som på ett sådant sätt dit söka”. Det begärda mandatet gavs genom åttonde paragrafen i resolutionen på prästerskapets besvär. Trolldom och signeri av den art, som vid Svinnegarn förövades, borde med lagligt straff fullföljas och utrotas. Visade sig prästerskapets ”flitiga förmaningar och lagsens predikning av predikstolen” icke tillräckliga, så måste adsiestens lämnas av landshövdingar och befallningsmän, vilka skulle tillhållas i detta stycke ”göra sitt ämbete tillfyllest”. Tvivel uttalades dock om prästernas nitiska medverkan härvidlag: ”så är till att beklaga, att många sådane synder tilltaga igenom deras stilletigande, som vet-

skap därom hava.” Detta var 1643²¹. Nästa år beordrades herr Harald jämte prosten i Enköping av domkapitlet att vara tillstädes vid källan på trefaldighetsnatten och iakttaga vad som där tilldrog sig. Herr Harald inberättade efteråt, till synes fullständigt omvänd, att han ”icke utan misshag förnummit”, vad folket tagit sig före; den utförliga relation om kultskicken, som han bifogade, har tyvärr gått förlorad. Något kraftigare steg mot folkseden synes emellertid knappast ha kommit till stånd denna gång.

Ej längre beskärmade av kyrkan och ett led i hennes fromma ordning hade vandringarna till Svinnegarn nödgats antaga en förändrad karaktär. Trofastheten mot gammalt och fornt, till vilken kulten nu uteslutande hänvisats, bidrog otvivelaktigt till att förstora begreppen om ortens tidigare namnkunnighet. Enligt Harald Arosianders övertygelse upptog namnlängden alla dem, ”som halftannat tusende år sedan” sökt sig till Svinnegarn från England och andra länder: för deras gåvor hade kyrkan byggts. Även Baazius kände tillvaron av förteckningen, som då ännu ej blivit överlämnad till domkapitlet, och ville däri se ett bevis för Svinnegarns rykte även i sådana fjärran länder som Italien och Spanien. Andreas Erics Lilonius, som 1650 i Dorpats lärosalar med en latinsk oration, ”Uplandiæ Elogia”, förhärligade sin fäderneprovinns Uppland, trodde sig veta, att källans rykte fordom ”flugit ända till Rom”. Till synes fullt övertygad om sanningen av det gamla talet om dess

²⁰ Fant, Upsala stifts herdaminne III, s. 185; Flentzberg i Fataburen 1909.

²¹ Riksdagshandlingar 1643, riksarkivet; Stiernman, Riksdagars och mötens beslut.

underbara kraft berättar Lilonius, att en mängd kryckor efter botade besökare ännu förvarades i en vrå av kyrkan. "Icke allenast i Sverige utan ock på andra, utrikes orter" hade källan i gamla tider varit "mycket renommerat", förmäldes det vid den antikvariska undersökningen ett tjugotal år senare.

Det sega stöd vördnaden för källan ägde hos folket blev icke tillfyllest i brottningen med de andliga och världsliga auktoriteterna. Ty källan gick förfallets tider till mötes. Hadorph fann vid sitt besök, att den tid efter annan uttorkade, efter hans mening på grund av vanvård. Men Hadorph vet ingenting om en sak, för vilken Urban Hjärne är sagesman i en samtidig skrift. En numera avliden herre hade låtit sätta "dörr och lås för brunnen"²². Detta hade han gjort "icke till att utestängja någon, varken hög eller låg, fattig eller rik, utan av en allvarsam nit till Guds ära velat hindra och hämma en så ogudaktig vidskepelse, som med rätta hel och hållen borde utrotas och avskaffas". Med allt sitt ogillande av den gamla kultsed, som "ännu i denna dag uti gemena folket hänger", och vari han såg "intet annat än avguder", kan dock Hjärne ej undertrycka sitt intresse för ämnet. Han ställer Svinnegarns källa främst bland de

²² Een uthförlig berättelse om the nyys opfundne suurbrunnar widh Medewij (1680). — Hjärne talar endast om "den salige herren" och nämner intet namn. Landshövdingen frih. Jakob Mac Duvall hade 1659 fått Husaby gård i sitt gifte med Brita Skytte. Men Duvall, efter vars död Husaby reducerades, levde ännu, när Hjärne skrev (+ 1684). Ej heller kan dåvarande ägaren till Haga avses, emedan Gustav Persson Natt och Dag först 1694 avled. Hjärne måste åsyfta den 1679 avlidne kyrkoherden i Tillinge Olaus Israelis Dalecarlus.

offerkällor han känner i Sverige; bland dessa framhäver han dessutom Sankt Olofs i Köle i Värmland och Sankt Ragnhilds i Söderköping. Han menar, att källan i Svinnegarn besöktes på "korsmässo- eller ock helga trefaldighets-söndagsnatten", och vet att besökarna "med synnerliga åtburd skulle kasta var och en sitt träkors och med stor andakt offra några penningar eller andra skänker till det förmente heliga rummet". Dessa och föregående uppgifter om kultskicken i Svinnegarn fullständigas på det mest värdefulla sätt av Johan Schwede i en vid denna tid utgiven dissertation (*De sortibus, præ. Andreas Norcopensis, Uppsala 1681*). Dels genom pålitliga sagesmän, dels genom egna iakttagelser på platsen hade Schwede gjort sig noga underrättad om förhållandena. Med hänsyn till detta är det givetvis betydelsefullt, att han ej vet av något samband mellan källan och korsmässan. Hans skildring må i översättning återges.

— Denna källa lär fordom ha varit så hälsobringande, att sjuklingar, även sådana som måst förtvivla om sitt vederfående, efter att ha druckit därav blivit fullständigt friska. Mången som kom dit med lama lemmar, framsläpande sig med möda eller buren av andra, kunde bege sig hem till fots, ja i gångens raskhet tävla med de friskaste. I den kyrka som ligger vid källan visades därför fordom en väldig massa stavar, som lämnats kvar för att visa världen, att de tidigare ägarna ej behövde dem mer. Av denna anledning började man sedan tro, att någon gudomlig kraft bodde i vattnet, och att källans naturliga hälsokraft vore att tillskriva något visst övernatur-

ligt väsen. Härigenom fick demonen ett lämpligt tillfälle att snärja människoförståndet. Det berättas, att han brukade visa sig i skepnaden av en fisk, och att den fåkunniga hopen inbillat sig, att vattnet i källan bleve särskilt hälsobringande, när det bragtes i svallning genom fiskens rörelser. Vid denna källa möter man ännu upp i stora skaror, fastän ej mera så talrikt som förr, då också från avlägsna orter många strömmade till. Den bestämda tidpunkten för dessa besök är natten till trefaldighetssöndagen. — Schwede ser i valet av denna kyrkliga högtid ett vittnesbörd om djävulens listiga uträkningar. — Nu är den kraft hos källan, som en gång stod att hämta därur, för länge sedan försvunnen, men folket fortsätter att dricka dess vatten, tydligen endast för att ej svika gammal plägsed. De binda ihop spön i form av kors och kasta dessa kors i källan för att se om de flyta på ytan eller sjunka till botten och härigenom gissa sig till längden av sin levnad. Deras ögon förvillas till den grad av demonen, att de ofta icke ens ha sinne för, att sådana friska grenar, som många göra sina kors av, gärna gå till botten med ens, i motsats till de torra grenar, vilka andra taga i bruk. Vad helst som först faller i ögonen, blott det är av trä, användes nämligen utan åtskillnad. Man får också se, hur folket kastar gåvor, t. ex. kopparmynt, i källan, alldeles som på Plinius' tid skedde vid källan Clitumnus. Sedan man fullgjort dessa riter, ägnar man sig med liv och lust åt dryckeslag och lekar, åt sång- och ringdanser, så att åskådaren tror sig ha en skara bacchanter framför sig.

Denna skildring av Schwede synes framför allt märklig genom uppgiften om tron på källräet i fiskens skepnad. Det är endast på detta ställe, som den omtalas i samband med Svinnegarn, men redogörelsen är också den ojämförligt sårrikaste, vi äga från äldre tid. Till jämförelse tjänar på vissa punkter den relation om ortens märkvärdigheter, som Enköpings magistrat 1690 ingav till den med Sueciaverket sysselsatte Erik Dahlberg²³. När soluppgången tillstundade, ansträngde sig alla att ösa upp så mycket vatten som möjligt från källan; ty i detta ögonblick troddes vattnet besitta sin allra största kraft. Signerierna med träkors (jämför "enekorsen" 1643) omtalas också här utförligt, och man får veta, att om korset flöt, troddes dess kastare leva det året ut, men icke, om korset sjönk. Det var förmodligen mot sådana "immundiciæ et sortilegia", som medeltidskyrkan sökte skydda kyrkornas dopfuntar, varom dåtida svenska synodalstatuter på flera ställen upplysa.

Hjärnes och Schwedes nämnda arbeten blevo icke utan följder för källans egna öden. Det var förklarligt, om den nye kyrkoherden i Tillinge, Olof Sparrman, efter denna ovanliga uppmärksamhet från litteraturens sida för förhållandena i Svinnegarn kände sig observerad på sin post; snart fick han också mycket annat otalt med sina församlingsbor. Vid ett besök i Stockholm ingav han till regeringen en klagoskrift angående förhållandena vid källan med begäran om åtgärder mot "det oväsen en stor myckenhet

²³ Palmsköldska saml. n:r 276, Uppsala univ.-bibl.; Topografiska anteckningar om Sueciaverket, Kungl. bibl.

av gemene man från många och långvide orter härifrån håller årligen vid Svin-garns källa natten mot H. trefaldighets-fest". Följde så ett kungligt brev den 18 maj 1683 med bemyndigande för landshövdingeämbetet att göra ett slut på förekommande oskick. Denna förordning upplästes nu i god tid från predik-stolen och yttermera av länsmannen på trefaldighetsaftonen vid källan, vilket allt enligt Sparrman också "den effekt hade, Gudi lov, att den natten innehölls med fylleri, ölsäljning, oväsande och oljud, och gick allt tyst och vackert till". Någon avspärrning av källan tycks icke längre ha ägt rum; de av Hjärne omtalade skrankorna hade uppenbarligen måst uppgivas. Verkan av 1683 års kungliga brev, som i det följande ej sällan åbe-ropades, blev knappast större än verkan av 1643 års resolution. Vid stiftssyno-den i Uppsala 1703 klagade præpositus i Enköping magister Johan Wessman rätt bittert över det årliga sammanloppet "av åtskilliga slags folk" till Svinnegarns källa. Fåfångt hade både forna och nu-varande pastores loci, ehuru all flit från deras sida kommit till synes, sökt för-hindra dessa gamla oseder. Det beslöts nu, att kyrkoherden skulle anlita den världsliga maktens handräckning för att få bukt på vidskepelsen²⁴. Förmodligen uppträdde länsmannen ånyo vid källan, och förmodligen gick det i hans närvaro mera behärskat till.

Om källkulten i Svinnegarn och dess brytningar med det nya i tiden är oss ingenting särskilt bekant från flera här-näst följande årtionden. Ett akademiskt

²⁴ Svenska synodalakter efter 1500-talets in-gång, utg. af Herman Lundström.

snilleprov från 1717 (Elvius-Arenius: De Fierdhundria) har sammanfört en del uppgifter, dock utan att egentligen lämna nya bidrag till vår kunskap. Källan i Svinnegarn anges här som den erkänt yppersta av de "otaliga" källorna i Fjärd-hundraland. Ej heller Salvius' Upplands-beskrivning av 1741 fogar några själv-ständiga drag till tavlan utan bygger i allt huvudsakligt på föregångare. Sal-vious vet emellertid, att besökarna "dricka av vattnet och göra sig lustiga med var-jehanda roliga lekar". Fortfarande gav källan myndigheterna sysselsättning; nya brev och maningar hade följt de gamla. En av domkapitlet "för någon tid tillbaka" utfärdad skrivelse fördes på tal vid den ärkebiskopliga visitationen i Tillinge-Svinnegarn midsommaren 1746. Det blev dock till sockenallmogens be-röm vitsordat, att den höll sig fri från slika vidskepliga tänkesätt; det var mest "utsocknes och undertiden långväga", som visade sig fångna i de gamla före-ställningarna om källans märkvärdiga egenskaper. Vid visitationen 1755 bety-gades emellertid, sorgligt nog, att "ännu mycket vidskepligt oväsande" bedrevs i Svinnegarn på trefaldighetsnatten, och liksom 1746 erinrades nu menigheten om tillvaron av äldre stadgar och bud. Hur starkt rotat detta "oväsande" fortfaran-de var inom vidsträckta bygder — samma Mälarbygder som oftast ge sig tillkänna i Nomina benefactorum defunctorum — därom vittnar fullkomligt övertygande en skildring, som läses i n:r 43 av In-rikes Tidningar 1763, daterad Enköping trefaldighetsaftonen, som detta år inföll den 28 maj.

— Ehuru långt över 200:de år sedan reformationstiden äro förflutne, finnas likväl ännu hos allmogen flera kvarlevor av den myckna vidskeppelse, som munkarne, till sin vinning, under påvedömet inplantat. En ibland de största här å orten kan räknas den vallfart, som årligen Hel. Trefaldighetsafton av många 100:de människor till S:t Sigfrids²⁵ eller Svinnegarns källa vid Svinnegarns kyrka, $\frac{1}{2}$ mil härifrån belägen, förrättas i gammal påvisk vantro att igenom vattnets drickande endast i solens nedgång och dess påföljande uppgång finna bot för alla slags krämpor. Hela denna dagen har folk ej allenast 100:detals gått och åkit dit härigenom, utan ock en myckenhet kärror med sjuka och krymplingar passerat igenom staden, utan att räkna flera 100:de, som ifrån andra vägar på flera mil häromkring sig därstädes i afton infinna, somlige för ro och somlige för bots skull, samt halta och krymplingar, i den vidskepliga förhoppning att bliva helbrädda och till vedermälen kunna lämna sina kryckor kvar bland den övriga hopen, som omkring källan därav förvarad finnes. Men ehuru orimlige berättelserne låta, att folket skulle blivit botat för allehanda sjukdomar medelst Svingarnsvattnets undransvärda kraft, då de allenast dricka därav denna lördagsafton vid solens nedgång och söndagsmorgon vid solens uppgång, samt att ingen annan dag och tid nyttjas därtill,

²⁵ Säsom härrörande från en tydligen god kännare av ortens förhållanden vore denna uppgift anmärkningsvärd, därest det ej syntes uppenbart, att den i detta fall har rent litterära rötter. I fortsättningen återopas Salvius' beskrivning, och Salvius, som lämnar namnet S:t Sigfrids källa, anför som hemulsman Vexionius-Gyldenstolpe.

synes likväl sådant förtjäna någon närmare undersökning, och ifall Svingarnsvattnet skulle visa någon synnerlig kraft, bör sådant göras allmänt bekant och källan på behörigt sätt besökas, men om denna brunnsresa företages endast av vidskeppelig van (såsom man har anledning att sluta av Direkt. Salvii beskrivning över Uppland pag. 273), så torde alltid finnas utvägar att hindra sådana resor, på det enfaldige hopen ej må förledas och kristendomen ej tryckas av påviskt mörker. —

Medan åtskilliga av allmogens gamla offerkällor av ett upplyst tidevarv kunnat tas till nåder som hälsokällor, skulle det tyvärr synas omöjligt att påvisa några särskilda egenskaper hos vattnet i Svinnegarn. Källan kunde därför icke undgå att framstå som en härd för en desto ohöjldare vidskeppelse, ju talrikare de skaror voro, som mer eller mindre medvetet följde fädernesedens drift. Abraham Hülphers, den så högt förtjänte topografen, framställer i sin traktat om surbrunnar 1770 enahanda yrkanden som skribenten i Inrikes Tidningar. Med särskild hänsyftning på Svinnegarns källa, den enda som av honom uttryckligen nämnes, skriver han här: "Sådana brunnsresor, såsom oskickelige och i vår upplysta tid mindre anständige, borde förbjudas, eller ock dylike källor igenkastas, på det påviskt mörker icke åter må ibland oss taga överhand." Det fanns emellertid ett praktiskt intresse, som starkare verkade i just denna riktning: jordägarens ovilja över allehanda intrång av de besökande. David von Schulzenheim blev vid denna tid ägare till Husaby gård, som under honom ännu behöll

sitt gamla namn. Folkskockningar och uppträden, som han på sin mark fick härbärgera, väckte snart nog hans förargelse; där försiggick också vid Svinnegarn på trefaldighetsaftonen en livlig köpslagan, som rimligtvis icke kunde behaga laglydiga borgare. Han förde våren 1780 sina klagomål inför överheten och föreslog en rad åtgärder: förbud mot försäljningen av rusdrycker på platsen, militär handräckning för ordningens upprätthållande, ja t. o. m. för exemplets skull uttagandet till kronans tjänst av flinka ungdomar, som ingen ursäkt hade i förmodad bot för obefintliga krämpor. Landshövdingeämbetet i Uppsala län ville för sin del gå Schulzenheims yrkanden till mötes: militär vakthållning borde anordnas, betalning erläggas av besökare åt possessor fundi, och prästerlig attest erfordras för den som ville begagna källan. Domkapitlet, som även yttrade sig i ärendet, valde den ännu radikalare linjen att förorda källans förstöring. Därhän gick det nu icke, utan regeringen åtnöjde sig med att den 10 april 1780 uppliva förordningen av 1683, av vars "noga och allvarliga handhavande" man räknade på önsklig verkan. Konungens befallningshavande skulle "på det eftertryckligaste" göra dessa halft bortglömda bestämmelser gällande, och konsistoriet skulle tillhålla prästerskapet att varna menigheten för så grova synder. Några nya kraftåtgärder blev det sålunda egentligen icke tal om. Den huvudsakliga ändringen var, att Schulzenheim vid källan fick uppsätta en sparbössa, vars behållning han skänkte ortens fattiga, varjämte utbudandet av starka drycker belades med uttryckligt förbud.

Av Schulzenheims hand är, som redan blivit nämnt, den osignerade beskrivningen av Husaby sätesgård i Uppfostrings-sällskapets tidningar maj 1782. Här berättas mycket om de dåtida förhållandena vid källan²⁶. Trots alla bemödanden av överhet och prästerskap fortforo ännu vallfärderna vid trefaldighetshelgen, ja, ända till 4—6,000 människor kunde då strömma dit, somliga från 20 till 30 mil avlägsna orter. Den tron var gängse, att man genom att vid solens nedgång och uppgång dricka ur källan och bada i en nedanför rinnande bäck kunde få bot för verk, lamhet, ofruktsamhet och krämpor. En sägen gick, att vattnet i källan vid soluppgången ett ögonblick förvandlades till vin. De flesta kommo väl numera för att träffa vänner och roa sig med folklekar, men fortfarande berättades det dock om märkvärdiga helbrägdagörelser. Vattnet syntes eljes icke olika vanligt gott dricksvatten; möjligen ägde gyttnan vissa fördelaktiga egenskaper.

Schulzenheims uppsats synes genom sin ton visa, att ägaren av Husaby nu sluttit fred med källkulten. Men kyrkan var icke sinnad att sluta något ackord. Kort förut, i början av år 1782, hade vidskepsen vid Svinnegarn kommit under dryftning vid prästmötet i Uppsala. Ännu en gång betonades vikten av "prästerskapets behöriga och försiktiga undervis-

²⁶ Att S. tror sig veta, att Sankt Sigfrid i källan döpt de första kristna på orten, och kallar den Sigfrids källa, får ju, i betraktande av den litterära tradition han måste ha känt, ej alls vara utslagsgivande för sägens rotfasthet. — En annan helga-korskälla, i Mortorps socken i Kalmar län, har också ställts i förbindelse med Sigfrids namn, men uppenbart med lika litet fog.

ning och varning", och en cirkulärskrivelse till samtliga församlingar i stiftet utfärdades härom²⁷. Det gällde att vinna sitt mål på övertygelsens väg, vilket ju i själva verket sedan länge varit kyrkans program i fallet Svinnegarn. I enlighet därmed funno ärkebiskoparna Menander och von Troil lämpligast att vid visitationerna 1784 och 1790 undvika alla vidlyftigheter, sedan de förvissat sig om att den närboende rättänkande allmogen icke tillägnade källan "någon övernaturlig kraft och verkan" och för sin del ej heller besökte den på trefaldighetsaftonen. Hur förhållandena just vid denna tid gestaltade sig, därom upplyser oss en ortskunnig mans skildring av år 1792²⁸.

— Denna källa har även blivit kallad Trefaldighetskällan, därav, att icke allenast närmast boende utan ock till 20, 30 à 40 mil långväga folk, bättre och sämre, särdeles det sednare,, av bägge könen, trefaldighetsafton eller lördagen för trefaldighetssöndagen alla år inställa sig till ett antal av emot 4000:de personer, dels för att dricka av källan, dels att bada uti utloppet därifrån eller rännen, vilken plägsed i flera år varit bruklig och skall efter allmogens tanke och berättelse medföra mycken verkan, i ty att många skola därigenom ifrån invärtes sjukdomar blivit befriade och många åter, som på ett eller annat sätt haft ofärdiga eller förlamade lemmar m. m., genom badningen friska.

Källan är för övrigt helt simpel, utan någon byggnad, har ett gott rensmakande

vatten, vilket dock alltid på förenämnda aftnar blir förvandlat till lervatten i anseende till folkmängden, som där trängas, men vilka dock det oakttat icke allenast därav dricka utan ock i flaskor och krus förse sig med ansenliga provisioner därav. Om vattnet för övrigt har någon annan kraft än vanligt källvatten, det hörer till medicorum insikt att upplysa, men sannolikt är, att fördomar och rörelse hava större del i de omnämnda sjukas återvundna hälsa, i händelse berättelsen är sann, än vattnets kraft och verkan. Allt avsalu av starka drycker är vid källan förbjudit; även samteliga kronolänsmän äro anbefallte att vid källan förenämnda afton sig infinna till ordningens bibehållande. —

Schulzenheim synes under sin återstående tid på Husaby ha levt på fredlig fot med källan. Hans efterträdare assessor Carl Daniel Frunck, som 1813 förvärvade godset, blev hennes dödsfiende. Frunck var prästson från Tillinge och alltså upväxt med de bruk och åskådningar, som förknippade sig med källkulten på orten, alldeles in på ögonen. Till förklaring på sitt handlingssätt har han själv gjort gällande, att den genom sin ålder ärevördiga folktron nu fullständigt fått rymma fältet för allsköns kommers i förening med "pöbelaktig levnadsyra". När han övertog gården, höllos vid källan både krögeri och fullkomlig marknad med uppslagna stånd och dylikt. De tidigare ordningsföreskrifterna hade, om vi få tro hans försäkningar, fallit alldeles i glömska, så att livet vid källan på trefaldighetsaftonen utmärktes av "hägnaders uppbrännande för kaffekokning, brännvins- och ölförsäljning, superi

²⁷ Svenska synodalakter.

²⁸ Enköping den 24 aug. 1792, H. P. Westman. Elers samlingar om Sveriges vägar, S. 12, Uppsala univ.-bibl.

och oljud m. m." Tillståndet anmäldes av Frunck 1816 till konungens befallningshavande, som förbjöd laglösheterna; påminnelser skedde genom en kungörelse följande år, men utan verkan enligt Fruncks högtidliga försäkran. Kronobetjeningen såg genom fingrarna med uppträdena; Frunck själv nödgades stämma påflugna smideshandlande till tings. 1822 fattade han så sitt beslut och inlade ansökan om tillstånd att få igenfylla källan. Resolution synes ej ha följt; någon sådan åberopas i varje fall icke i handlingarna. 1828 hölls biskopsvisitation i Tillinge-Svinnegarn på själva trefaldighetssöndagen. Protokollet har visserligen denna gång icke något att berätta om källan, men det är sannolikt att visitorator, ärkebiskop von Rosenstein, efter personligt besök på valplatsen uppmanat Frunck att fullfölja sina ansträngningar. Innan årets slut hade i varje fall gjorts ny framställning hos k. m:t i saken. Domkapitlet understödde oförbehållsamt förslagen och krävde i bestämda ordalag källans förstöring. Sedan landshövdingeämbetet i Uppsala förklarat sig ingenting ha att invända mot en sådan åtgärd, ansåg sig Frunck ha fria händer. Våren 1831 lät han igenfylla Svinnegarns källa och sedan pålysa detta genom kungörelser, som landshövding Kræmer i Uppsala omedelbart tillställde länsstyrelserna i Stockholm, Nyköping och Västerås i och för publicering ute i orterna i god tid före trefaldighetsaftonen. För att skydda Fruncks person mot befarade anslag av en uppretad folkmassa erhöll kronobefallningsman Morén tillika Kræmers order att vidtaga nödiga steg. I själva verket kom det trots detta till

orostillbud, om vilkas närmare art handlingarna dock tåga.

Men fram på höstsidan inträffade ett bakslag. K. M:t resolverade omsider, att Fruncks framställning om källans förstöring till ingen åtgärd föranledde, och samma landshövdingeämbete, som sekunderat hans tidigare mått och steg, fann sig nu nödsakat, efter att ha erinrats om tillvaron av 1828 års förordning om bevarandet av fornminnesmärken, att med hot om stämning fordra källsprångets öppnande, vartill Frunck djupt överraskad fick bekväma sig. Han var emellertid icke sinnad att ge tappt utan förnyade nästa vår, 1832, sin ansökan. Den obetydliga källan, nu helt simpelt en "vattugrop av 6 kvarters diameter och omkring samma djup", kunde väl icke rimligtvis gälla som någon historisk märkvärdighet! Fruncks klagomål över bullret och oordningarna "mitt emot församlingens tempeldörr" understöddes särdeles livligt av prosten F. E. Alner i Tillinge i en bifogad skrift, från början till slut ett enda verop över Svinnegarns källa och dess förförelser, vilka dock icke längre hade sin rot i "blind vantro" utan i den smak för "dygdlösa lustbarheter", som därav uppammades hos ungdomen. Framför allt, och förmodligen icke utan grund, klagade prosten över den i samband med trefaldighetsfärderna framträdande onykterheten. Källans klintel utgjordes, säger han med eftertryck, till större delen av "personer, som äro ingenting mindre än törstande efter ett hälsovatten". Motståndet mot källans förstöring ville han helt enkelt härleda från ett visst därigenom förfördelat "mäktigt brännvinsintresse". Nykterhetssynpunkten

kunde emellertid ej få bli utslagsgivande vid den nu följande förnyade prövningen av ärendet. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, som fick yttra sig i saken, ansåg källan vara "av en erkänd historisk märkvärdighet" och väl förtjänt att bevaras; endast dess medlem Berzelius reserverade sig i annan riktning. Frunck hade i sista stund förgäves erbjudit sig att på platsen uppföra "ett större tackjärnskors" till erinran om den källa han hoppades kunna kväva, men som nu genom k. maj:ts utslag uttryckligen tillförsäkrades rätten att finnas till. Man får hoppas, att assessor Frunck med myndigheternas hjälp omsider kom till rätta med de f. ö. kanske något överdrivna missförhållandena vid källan. Hans fruktlösa kamp mot henne har emellertid i folkminnet bidragit till uppkomsten av en ny legend, icke olik den gamla berättelsen om friherrinnan Cecilia. Gamle män på orten visste ännu vid sekelskiftet berätta, att en av Frunckarna en gång i tiden låtit igenstena Svinnegarns källa. Men det hjälpte icke: källan bröt sig fram strax nedanför sin gamla plats, och Frunck fick sedan stå i halsjárn på stortorget till straff för att han velat förstöra en hälsokälla.²⁹

De upprepade försäkringarna, att tron på källans kraft vid denna tid var så gott som utdöd, få nog icke fattas alltför bokstavligt. Visserligen säger prostén Alner, att den tillströmmande mängden nu icke längre var så stor som förr, bestående allenast av 3 à 400 för upptåg hägade

ungdomar, mest drängar och pigor. Men Frunck vitsordar samtidigt, att källan ännu brukade besökas av "en stundom till några tusende personer uppgående folksamling". Uppsala domkapitel försäkrar i ett av sina yttranden, att besökare alltjämt infunno sig "också från avlägsnare orter i riket samt, efter berättelse, någon gång ifrån Norge". Man kommer ovillkorligen att tänka på den enstaka uppgiften i Nomina benefactorum defunctorum. Med vilken styrka nedärvda åskådningar ännu gjorde sig gällande, visar också den skiidring, som Arvid August Afzelius, då kyrkoherde i det närbelägna Enköping, lämnat i den 1841 utkomna tredje delen av sina Sago-häfder. Alltjämt vandrade folk i tusentals till Svinnegarn på trefaldighetsaftonen, även långväga resenärer, "förande med sig lama, blindas och spetälska att låta dem dricka av källan och bada i rännen, kring vilkens bräddar man ser de olyckliga sjuklingarne, vid och efter solgången, två och bada sina lidande kroppsdelar".

Ännu i vår tid har Svinnegarns källa bevarat åtminstone något av sin gamla betydelse.³⁰ Bruket att bada i bäcken och gnida sig med vattnet och leran tillhörde vid utgången av förra århundradet det förflutna, och inga i ögonen fallande plägseder kunde längre skönjas vid nyttjandet av källan. Dock har en del mer avlägset boende bland besökarna fram till våra dagar brukat taga med sig krus och kaggar för att spara kallvattnet till framtida behov. Tron på dess läkande kraf-

²⁹ Anteckning från ett besök i Svinnegarn 1897 av dr Sune Ambrosiani, vilkens sagesman vid tillfället var en bondgubbe, enligt egen uppgift den äldste i byn.

³⁰ Se härom även Flentzberg, Fataburen 1909, och Mats Åmark, Att dricka hälsa och mærg i benen, Stockholmstidningen den 11 juni 1922.

ter har sålunda icke fullständigt utslocknat, om också mycket få av den minskade skaran besökare torde infinna sig för annat än för gammans skull. Det kommersiella inslaget i folkvimlet, företrätt av kramhandlare, liesmeder och andra, har också länge hållit sig kvar. Denna utveckling var, som vi funnit, redan tidigare klart skönjbar, men i stort sett är det tydligt, att det var under senare delen av 1800-talet, det stora genombrotts-skedet i vårt folks liv, som den källan kringsvävande folktron verksammast tömdes på sitt ännu sparade innehåll. Av dess en gång sorlande flöde återstå endast kringstänkta droppar i skuggans skonande vrår.

Under tidernas lopp ha säkerligen flera prov anställts med Svinnegarnskällans vatten, varigenom dess kemiskt indifferent natur faststälts. Redan Urban Hjärne torde i sådana värv ha be-

sökt orten. Även de, som icke tillgripit översinnliga förklaringar, ha trots allt velat tro på någon särskild beskaffenhet hos vattnet. Enköpings magistrat företräder en sådan uppfattning i sin förut omtalade relation till Dahlberg. "Själva jordmånen vid staden", säges här, "är eljest så särdeles tempererat, att den här växande jordfrukt för dess egentliga behag och välsmaklighet är både mycket berömd som ock framför andra begärlig uppå åtskilliga orter, av vilket jordens besynnerliga temperatur tvivelsutan och de här vid och i staden fintelige kostelige källor hava sitt ursprung". Återstår så blott den frågan, om en viss förklaring, här liksom på icke så få andra håll, skulle ligga i vattnets grad av radioaktivitet, en tanke som alltjämt icke synes ha blivit prövad i detta fall. Kanske de hundratusenden, som under seklerna gästade Svinnegarn på trefaldighetsnatten, icke *alldeles* i fåvitsko dit styrt sina fjät.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

HENNING FREDERIK FEILBERG. MINDEORD VED HANS ELLEKILDE.

I en alder af over 90 år er nu nordisk folkemindevidenskabs grand old man Dr. H. F. Feilberg i Askov d. 8:de oktober 1921 stille sovet hen, arbejdsom og åndsfrisk lige til det sidste. Hans død væk-

ker vemod hos hans mange ældre og yngre forskerfæller rundt om i norden, men egenlig ikke sorg. Vi glæder os over, at han fik lov til at se sit livsværk: Bidrag til en ordbog over jysk almues-

mål I—II, som han jævnt og stadigt havde arbejdet paa i henved 40 år, fuldfærdigt nogle år inden sin død. Vi glæder os dernæst over, at han, for hvem arbejdet i al hans legemlige skrøbelighed var den store umistelige livsværdi, ikke skulde opleve sottesengsår, hvor det var ham umuligt, selv i beskedneste målestok, at fortsætte det samlings- og ordningsarbejde af hjemligt og fremmed folkemindestof til gavn for eftertidens forskere, der efter afslutningen af Jysk ordbog havde været hans kære, stadige alderdomssyssel. Men lad mig nu, før jeg vurderer hans videnskabelige forfatterskab, give et lille rids af hans livssaga.

Henning Frederik Feilberg er ikke, som man let fristes til at tro, Jyde af byrd. Han er både på fædrene og mødrene side af borgelig københavnsk æt, og han er født d. 6 aug. 1831 i Hillerød i Nordsjælland, hvor faderen var adjunkt ved Frederiksborg latinskole. Men han blev allerede i sin spæde barndom knyttet til Jylland med bånd som aldrig brødes. Faderen blev i 1834 præst i Alslev ved Varde og 1838 præst i Vester Vedsted i Ribe enge ved Vesterhavet. Feilbergs "Barndomsliv i Vesteregnet" i Sønderjyske årbøger 1897 vidner om, hvor uudslætteligt barndomsindtrykkene af det store åbne marskland med de dejlige solnedgange, nær det snart saa smilende, snart så farlige Vesterhav, og af det gammeldags troskyldige folkeliv, havde præget sig i hans sind.

Vester Vedsted hørte til Sønderjylland, og drengen fik derved tidlig dybe livsbestemmende indtryk af den nationale kamp. Hans fader blev af sin øvrighed stemplet som "ein sehr gefährlicher

Mensch", fordi han med kraft og myndighed havde modsat sig at bringe dens tyske bekendtgørelser til den kærnedanske befolkning. Henning Frederik og hans brødre kom paa latinskole i den fuldtro danske by Ribe. Lærte han, til sin senere beklagelse, kun altfor lidt historie i Ribe skole, så oplevede han til gengæld historie; i hans sidste skoleår udbrød det slesvig-holstenske oprør 1848. Han var selv med at støbe kugler, da Vedstedbønder og Ribeborgere væbnede sig for at forsvare hus og hjem imod slaverne fra Rendsborg tugthus, som man fejlagtig troede, oprørerne havde sluppet løs, for at de skulde hæрге Jylland med røv og brand. Han var efter sin studietid i København 1849—55 mellem de mange unge danske embedsmænd, som efter oprørets underkuelse vilde vie deres liv til at vinde de vildførte Mellemslevigere og Angelboere tilbage for danskheden. Han blev først 1856 kapellan hos sprogforskeren Eiler Hagerup i Store Solt i Angel, blev derefter selv præst 1859 i det fattige hedesogn Valsbøl vest for Flensborg — hans første bog, Fra Heden, 1863, er en skildring af folkelivet i denne egn, — og han kom igen 1862 tilbage til Angel som præst i det dansk-talende, men slesvigholstensk sindede Store Vi. Her blev han i 1864 brutalt forjaget af Prøjserne, (se hans "Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig", Sønderjyske årbøger 1895). Endnu i sin høje alderdom kunde den milde sagtmodige mand ikke forvinde sin harme over den uværdige behandling, der var bleven ham til del. Hans livsgærning var blevet brudt, og han måtte begynde forfra, som hjælpepræst i Marslev på Fyn.

og som lærer ved realskoler i Odense. Først i 1869 fik han igen præstekald i Brørup og Lindknud tæt ved den nye voldsgrænse ved Kongeåen, og også ret nær ved den nyoprettede højskole i Askov, hvor han havde slægt og venner. Men det nære forhold til Askov var ingen anbefaling for ham i Brørup, hvor storbønderne hadede grundtvigianismen og højskolebevægelsen af et ærligt hjærte. Da de økonomiske forhold tillige var yderst knappe til den stærkt voksende familie, fik han her ret trange kaar. Det blev til redning for ham, at han kom tilbage til barndommens kyst: 1876 blev han nemlig præst i Darum-Bramminge et par mil nord for Ribe. Her kom han hurtig i det hjærteligste og bedste forhold til sin menighed, og blev en præst ret efter de gammeldags Darumbønders hjærte. Hans ophold i Darum blev yderst gavnligt for udviklingen af hans forfatterskab. Her påbegyndte han seddelarbejdet til Jysk ordbog d. 6 januar 1877, her lagde han grunden til hele sin rige folkemindeviden, her skrev han sin mest almenkendte bog, Dansk Bondeliv I. 1889.

1891 tog han på grund af nedbrudt helbred sin afsked og flyttede til Askov. Her levede han ret hurtig op igen, fri for overanstrengende pligtarbejde som han nu var. I de omtrent 30 aar der endnu var ham beskåret, fuldbyrdede han den forskergerning som har gjort ham kendt og elsket af hans landsmænd og højagtet og æret af fagfællerne rundt om i verden, ikke mindst i de nordiske lande. Det var ham en stor glæde, at han også skulde opleve det nordlige Sønderjyllands genforening med moderlandet, selv om det var vemodigt for ham,

at hans eget kære Valsbøl ikke kom hjem. Men jævnlig fik han i sine sidste dage vidnesbyrd om, at hans ungdoms gærning dernede ikke havde været for-gæves, men at han stadig mindedes af de gamle med kærlighed. Ved hans begravelse var der da også en smuk krans fra Valsbøl med rødhvide baand.

Feilbergs Valsbølsbog "Fra Heden", 1863, danner en værdig indgang til hele hans senere videnskabelige forfatterskab. Han har dengang næsten intet af sin senere folkemindelærdom, men han har allerede da øjne at se med, ører at høre med og hjærte for alt det tilsyneladende ubetydelige og dagligdags, "almuens egentlige daglige liv og karakter"; hans lille bog bliver derved den første moderne videnskabelige beskrivelse af livet i en enkelt dansk bygd. Feilberg har egenlig kun een forgænger, præsten Joachim Junge med hans Nordsjællandsk landalmue, 1798, men dette arbejde har ved sin overdrevne, opstyltede "lærdom" og ved sin stærkt delte følelse overfor menigmand frastødt Feilberg mere, end det har givet ham tilskyndelse og vejledning i hans eget arbejde. Han fortsætter 1872 med en skildring af livet i Brørupegnen "Almuens sæd og skik i egnen mellem Kolding og Ribe" i Nordisk månedsskrift og 1882 med livet i Darum "Fra Vester Jylland", i "Fra alle Lande" I. Han er da udrustet til at skrive sit mest kendte og folkeelskede værk "Dansk bondeliv, som det i mands minde førtes, navnlig i Vestjylland", I. 1889. Det er den første og hidtil eneste almene skildring af folkelivet i Danmark som helhed, og det bliver ikke let at skrive den bedre. I ly af denne bog er en kraftig videnskabelig folke-

livsskildring, navnlig fra de danske øer, og en værdifuld hjemstavnsdigtning — J. Åkjær, Th. Gravlund — groet op. 10 år senere udsender han anden del af Dansk Bondeliv med skildring især af bryllup, barsel og begravelse. Her som i første del med dens dagligliv, næringsveje og bylavsskik o. s. v. tegner han de vigtigste hovedlinjer af dansk folkeliv med fast hånd og sikker menneskeforståelse. De til bunden gående specialundersøgelser af enkeltområder indenfor folkelivet bliver det fremtidens sag at foretage. Feilberg viser selv i sit videnskabelige hovedværk "Jul I—II, 1904" hvor omfattende og grundigt et sådant arbejde må gøres. Han holder sig ikke her til Danmark alene: Norges og Sverrigs håndskriftsamlinger har måttet åbne for deres stof af norsk og svensk juleskik. Han søger at vise, at julen ikke oprindeligt er nogen solfest, i jubel over at solhverv er inde, men at det tværtimod er en dødefest, i vinterens mørkeste og mest knugede tid, et hedensk sidestykke til de sydlige landes allesjælesfest.

Desvære fortsætter Feilberg ikke f. eks. med lignende gennemført undersøgelse af høst eller andre folkelige fester; han samler der i mod sine kræfter om undersøgelsen af de nordisk-keltiske bjærgtagnings-sagn til sin bog "Bjærgtagen", 1910. Stofsamlingen i denne bog er højst værdifuld og ligeså også Feilbergs dybt forstående udredninger af de naturmæssige og sjælelige betingelser for bjærgtagningsstroens opkommen. Men det glipper for ham, når han skal gøre sine slutninger over bjærgtagningsagnenes rent digteriske udvikling og sammenhæng, i folkeviserne f. eks., det bliver kun til spredte, lidet-

sigende iagttagelser. Han kan ikke, så gerne han end vil, tilegne sig sin unge ven og arbejdsfælle dr. Axel Ollriks rationelle sagnforskningsmetode, han er jo ikke, som denne, folkedigtningforsker af natur og uddannelse. Hans næste bog "Sjæletro", 1914, er væsentlig kun en udvidelse af nogle omtrent 20 år gamle populære afhandlinger fra Årbøger for dansk kulturhistorie 1894—96. Der er her slet ikke tale om en gennemført stofsamling og gennemgribende undersøgelse af den nordiske almues udødelighedsforestillinger, sjælebegreber og gengangertro, det har den gamle forsker givet i arv til sine efterfølgere.

I sin smukke lille bog Skabelsessagn og flodsagn 1915, holdt som foredrag på Askov højskole, kritiserer Feilberg med hjærtelig sund fornuft de tyske orientalistes teorier om den hebræiske skabelsesberetning som afhængig af det babyloniske skabelsessagn om Marduk der fælder urdragen Tiamat. Derimod er han ikke i tvivl om, at de jødiske syndflodssagn er afledt fra de babyloniske, og at disse igen hører sammen med de mange flodsagn der findes rundt om i verden, hos natur- og kulturfolk. Hans sidste bog "Nissens historie" 1919, der handler om yndlingsskikkelsen i dansk sagnverden "Bitte Nis" og om hans fæller og frænder i nord og nabolandene, har samme grundlæggende, men ikke afsluttende karakter som "Bjærgtagen". I modsætning til denne noget dystre, tungt skrevne bog er Nissens historie velgørende præget af et livfuldt og festligt lune. Et efterladt manuskript "Radikaler til sagndannelse" vil måske give fremtiden det klareste indtryk af Feilberg som sagn-

forsker. Han fremstiller her i et digterisk beåndet sprog de vigtigste sagnskabende momenter i naturen og menneskelivet, rigelig udstyret med eksempler af hans vældige seddelkasser. Mere end mangan fagmæssig uddannet folkedigtningforsker har Feilberg umiddelbar føling med folkets mytiske tænkesæt; han havde selv fra sin barndom i Vester Vedsted, uudslættelige indtryk af naturens betagende magt over menneskesind.

Det var den ene række af Feilbergs folkemindevidenskabelige værker. Hånd i hånd går hermed fra 1877 arbejdet på Jysk ordbog. Dette værk er på een gang en folkemålsordbog over de danske mål der tales fra Skagen til Slien, og en folkemindeordbog, omfattende trosforestillinger og sagntræk snart sagt fra alverdens lande.

Af disse to sammenvoksede ordbøger, den snævert afgrænsede dialekt ordbog og den ganske uafgrænsede kultur ordbog, står den sidste Feilbergs hjærte nærmest; han er ikke filolog, han er kulturforsker. "Da jeg bestemte mig til at begynde", skriver han til mig en måned før sin død, "var jeg fuldstændig klar over, hvad jeg formelt ønskede at nå. Ordbøjninger og lydovergange interesserede mig grumme lidt, jeg kunde intet gøre med det... men jeg ønskede at give sproget som udtryk for folkets liv, tanker, tro, skik, så tog jeg det andet nødvendige med". Man må beundre, hvor redeligt Feilberg har taget det med dette "andet nødvendige", de filologiske betingelser for gennemførelsen af et saadant værk, den pinlige nøjagtighed i de mindste småting, den sikre brug af lydskrift etc., og ligeledes, at han har kunnet få sine mange

medarbejdere rundt omkring i Jylland, mest blandt almueskolelærerne, til at arbejde på samme vis. Men ordbogen har jo også fra mest kompetent hånd, den svenske sprogforsker Lundell, 1888 fået sit velfortjente skudsmål; "Som dialektordbog överträffar arbetet allt vad Skandinavien förut äger i den vägen." (Sv. Landsmålen VI s. CCIIJ).

Og om den anden side af værket, kulturordbogen, kan man sikkert sige: "Som folkemindeordbog overtræffer arbejdet alt, hvad verden forud ejer i den art." Den er for alle nordiske folkemindeforskere det ganske uundværlige hjælpemiddel til alle undersøgelser over folketro, sagn, skik, æventyr, leg o. s. v., og den vil mer og mer blive det for de store landes forskere, når de i forvejen kan, eller for den bogs skyld lærer sig dansk. Skal den engelske antropologiske forskerskoles regnskab gøres op, så kommer det på dens indtægtsside, at den har fremelsket en så verdensomfattende folkemindeordbog som Jysk ordbog. Det er i overbevisning om rigtigheden af den engelske skoles synsmåder om det afgørende fællesskab mellem de forskellige folk i verden, lige fra de vildeste til de højst civiliserede, at Feilberg har givet sig det mægtige arbejde i vold at gennemsnøge, udskrive og ordne henvisninger til folkemindebøger fra alle lande og af alle slags. Som han selv siger i en afhandling (i Historisk månedsskrift 1889 s. 264): "En stor mængde af hvad folket således har, er ikke særeje for Jyderne eller for det danske folk, eller engang for de nordiske folk, men fjerne folkeslag har deres lod og del i det alt sammen." Efter afslutningen af det vægtige Tillægs-

bind til ordbogen 1914, især vigtigt for de første bogstavers vedkommende, har som ovenfor nævnt Feilberg ufortrøden fortsat sit gamle vante seddelarbejde i et sådant omfang, at hans seddelkaasser ved hans død mindst indeholder 50,000 sedler, som ikke er benyttet i ordbogen. Han ventede aldrig at se det allermindste af sin alderdoms flid på tryk: den skulde sammen med hans store folkemindebogsamling gå i arv til Dansk Folkemindesamling på det kgl. Bibliothek i København (oprettet af ham selv i forening med Axel Olrik 1904), og her skulde den komme fremtidens danske og fremmede folkemindeforskere tilgode. Det er et smukt træk i den gamle forskers personlighed, at han, da han på grund af alderens tryk ikke længer kan være med i første linje i selve den videnskabelige ud-

forsknings strænge dagværk, søger i anden linje uegennyttigt at lette arbejdet for de unge forskere, som kommer efter. Ære være hans minde.

LITTERATUR.

Askovtidsskriftet: Dansk Udsyns festhæfte til Feilbergs 90 årsdag d. 6 aug. 1921; her også I s. 230—34 en fortegnelse over Feilbergs arbejder ved hans sønnesøn Carl Gunnar Feilberg og et udvalg af hans breve til Svend Grundtvig og Axel Olrik; Marius Kristensen i Dania 1891 VIII s. 113—138, Nordisk digtning i nytiden I s. 325—331, Dansk Bondeliv I^o 1910 indledningen; Poul Bjerger: H. F. Feilberg i Sønderjyske Aarbøger 1902 s. 1—21; H. Ellekilde: Breve fra en dansk Folkemindesamler 1918 s. 53—58; M. Groshennig og Hauch Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1880—1911 s. 135—138.

SÄNGUTSTÄLLNINGEN I NORDISKA MUSEET AV GÖSTA SELLING.

För den möbelintresserade gavs det under en kort månad i våras ett i denna stad kanske allt för sällsynt och kortvarigt tillfälle att studera sängtypens utveckling i de högre stånden; visserligen i detta fall en ganska begränsad tid — från omkring 1650 fram till empiren. Det var Nordiska Museet, som i sin tillfälliga utställningssal utställde sitt av utrymmes-skäl magasinerade sängbestånd. Och att utställningen även beaktades visar den aktningssvärda besökssiffran.

Utställda voro dels herrgårds- och praktsängar från 1600-talets förra hälft till empiren, dels en samling resesängar. Utställningen var i två fall kompletterad från Livrustkammaren bl. a. med utställ-

ningens tidigaste sak, ett sängomhänge från tiden omkring 1650; ett vackert och väl bibehållet prov på en sängutstyrsel från renässanstid. Det var avsett till en tämligen låg fristående stolpsäng, där intet av trävirket skönjes, enkelt fyrkantigt i formen. Materialet var vitt, småmönstrat siden med hörnväder och kappa i svart blommerat siden och den verkade i sin lugna form och vackra textilbehandling som en förnäm bakgrund till barocktidens mången gång uppkomlingsaktiga arkitektoniska och textila utsvängningar. Sängen stammar från Torpa och har enligt "traditionen" använts vid Gustaf Vasas biläger med Katarina Stenbock 1552.

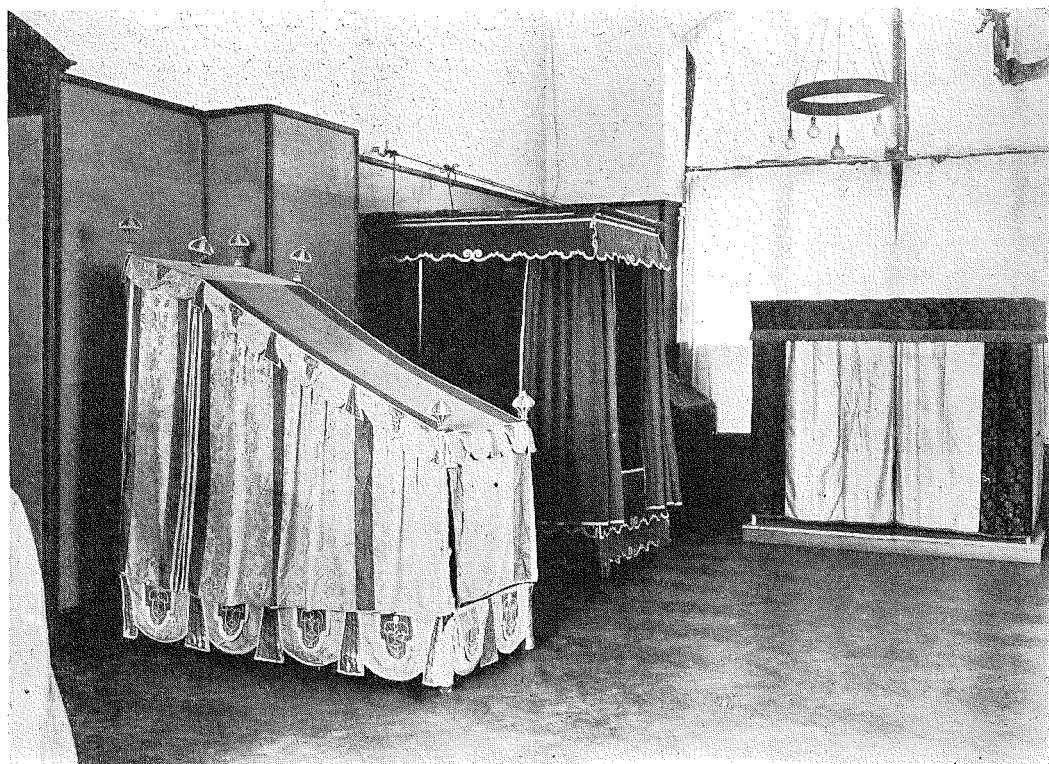

FIG. 1. SÄNGUTSTÄLLNINGEN, NORDISKA MUSEET. TILL HÖGER SÄNG FRÅN OMKRING 1600, I MITTEN BAROCKSÄNG FRÅN RUNNGARN, TILL VÄNSTER CARL PIPERS RESSÄNG.

Man kunde av utställningen på ett ganska intressant sätt följa denna Vasatypens utveckling fram till den för barocken typiska sängen; med gaveln mot väggen, hög himmel och böljande draperier. Början göres helt enkelt genom att höja sänghimlen, varvid själva bädden delvis skönjes och förses med kappor, gaveln sättes mot väggen och de främre hörnstolparna försvinna. En sådan mellanform visade en säng från Runngarn från omkring 1700, i all sin enkelhet en ovanligt förnäm pjäs. Träverket var även här helt och hållet dolt av klädseln, som var av blå yllemoiré med vita band.

Klädseln var mönstrad genom någon slags limning i bandornament, en tämligen unik textilbehandling. Sängen hade endast två hörnstolpar men ännu förhängen i de främre hörnen. Bädden var försedd med två profilerade kappor.

Ungefär samtidigt, men av mera utpräglad barockkaraktär var ett sängskelett från Steninge, försett med Steninge byggherres, Carl Gyllenstierna, monogram. Rikt skulpterat och förgyllt i tessinsk stil. Kornischerna till himlen, som troligen varit välvd, voro högt bågformade och försedda med sittande putti och genombrutna plymhållare. En fjär-

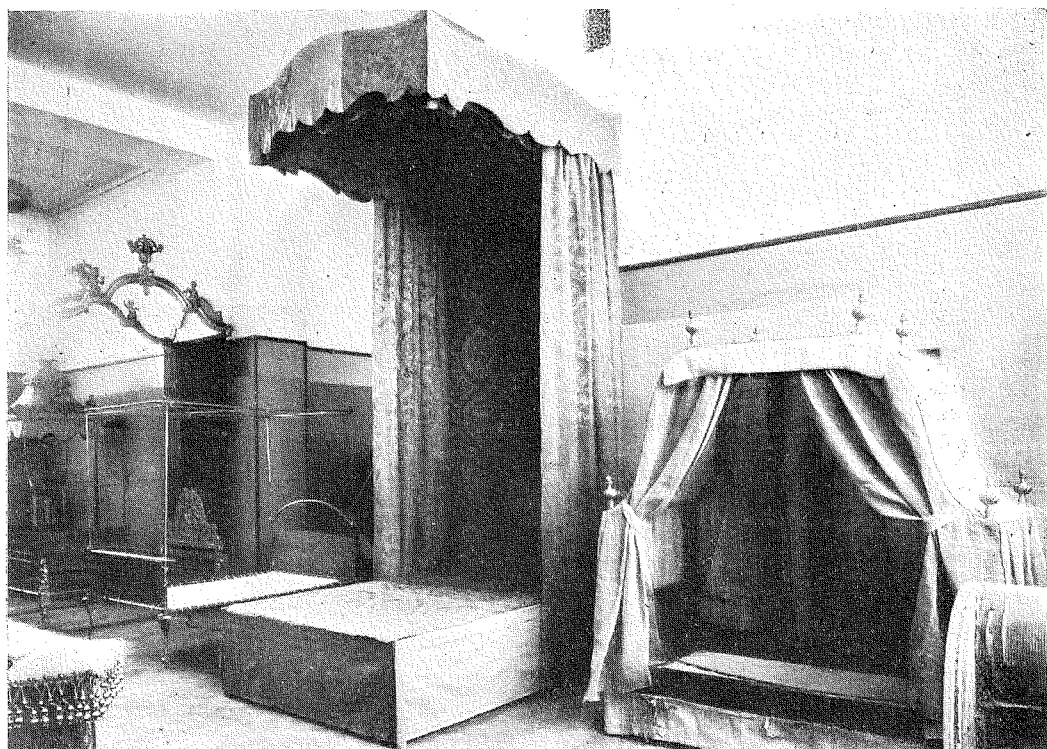

FIG. 2. SÄNGUTSTÄLLNINGEN, NORDISKA MUSEET. SÄNGEN I MITTEN FRÅN STOCKHOLMS SLOTT, FLANKERAD AV EN BAROCKSÄNG OCH EN RESESÄNG.

de sådan plymhållare har troligen krönt himlen. Här har tydligen fondväggen varit öppet synlig och himlen avsedd att ge intryck av att sväva över bädden. Ett gott prov på en praktbädd från barocktid. Ett par andra sängar från samma tid, men av betydligt mindre omfång och prakt, voro även utställda.

Knappast lika starkt företrätt var 1700-talet. Från gustaviansk tid fanns intet exemplar utställt, men man hade genom några målningar sökt fylla bristen. Där- emot fanns från mitten av århundradet en praktpjäs av mindre vanlig art. Det var en sängutstyrelse av samma franska typ som Steningesängen, i blå sidenda-

mast, stammande från något av de kungliga slotten. Att den kommit från Stockholms slott är troligt: sidoförhängena voro nämligen därifrån, tillhöriga Kungl. husgerådskammaren. Av stilistiska skäl kan man på goda grunder anta, att det bredbandade mönstret är ritat av Jean Eric Rehn. Utstyrelsen var tämligen ofullständig; guldgalonerna, som kantat kappor och förhängen, ha tydligen fått användning på annat håll och den runda pölen, som legat vid huvudgärdan, är likaså borta.

Empiren var företräd med ett par typiska sängar, av vilka en, som tillhört Karl XIV Johan, åtminstone icke visade

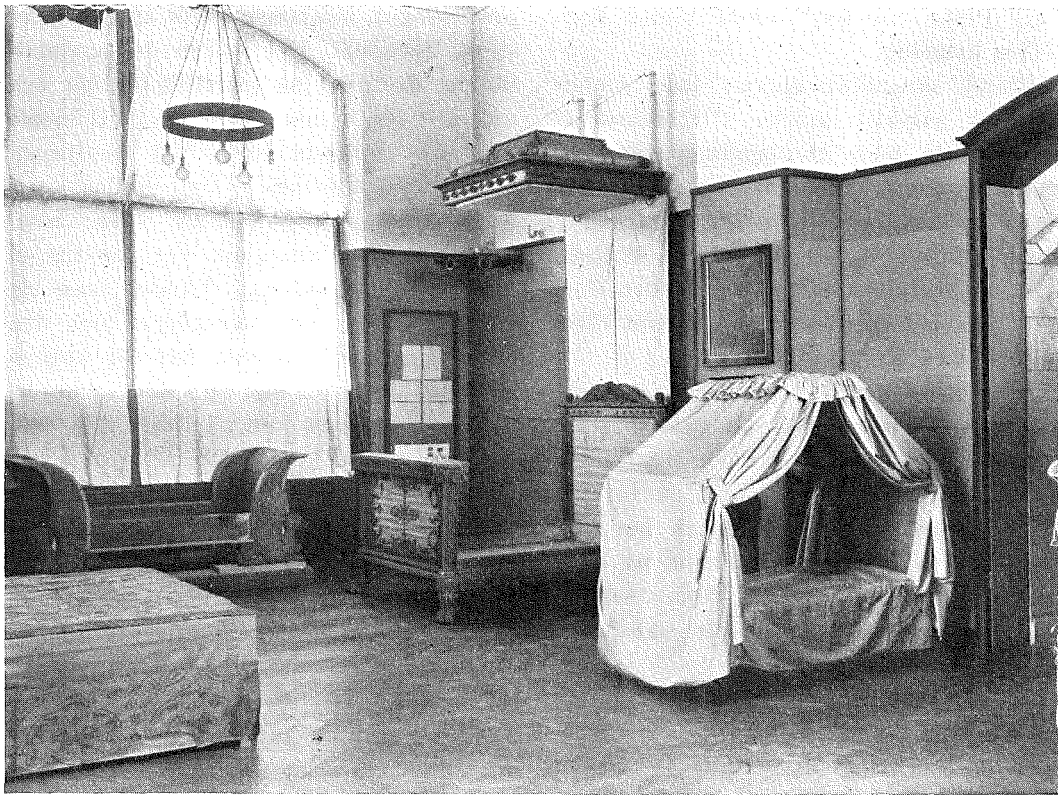

FIG. 3. SÄNGUTSTÄLLNINGEN, NORDISKA MUSEET. I FONDEN KARL XIII:S RESESÄNG. I BAKGRUNDEN 2 EMPIRESÄNGAR.

tidens vackraste möbelkonst; en underbar blandning av antika detaljer med moderna smaklösheter. Ur estetisk synpunkt kan man endast vara glad att de draperier och snörmakerier, som fullständigat utrustningen nu voro borta. Betydligt förnämre var den andra, en enkel säng som uppbars av fyra liggande, mörkt patinerade sphinxer. Några exempel på tidens så typiska rika sängdraperier fick man genom utställda teckningar, utförda av två fröknar Mörner och Silberstolpe på 1830-talet.

Vid sidan av dessa praktmöbler var dessutom utställd en samling resesängar

huvudsakligen från 1700-talet, en del av järn och utan klädsel. Man fick ett starkt intryck av att dessa resesängar helt enkelt voro förminskade praktsängar och många gånger var det endast storleken och stommens hopfällbarhet, som skilde de båda grupperna.

En var dock i form och utförande synnerligen originell: typens franska namn "lit à tombeau", ger en ganska träffande karaktäristik. Fotändan var här lägre, för att sängen bättre skulle rymmas i ett tält. Förhängena i vitt och grönt, voro delvis vadderade och försedda med snörmakerier. Sängen har tillhört greve

Carl Piper och följt denne under Karl XII:s krigståg.

Bland sängställningarna lade under-teknad särskilt märke till tvenne av engelsk typ, båda chippendalepåverkade: en av järn med svängda ben och fågel-fötter av mässing; den andra av mahogny med ovanligt vackert svarvade stolpar. Den har enligt traditionen tillhört Carl XIV Johan men förskriver sig från 1700-talets förra hälft.

Slutligen bör väl påpekas den kanske historiskt märkligaste sängen, en liten elegant resesäng, som med sin ljusblå taftklädsel tyckes bäst passa en förnäm dams utrustning. Men sängen har tillhört Carl XIII och följt denne på hans resor och under hans krig. Och i samma säng utandades konungen sin sista suck på Stockholms slott.

Ser man utställningen mot bakgrunden av våra nuvarande förhållanden får den en viss betydelse. Vår svenska möbelkonst torde väl ännu, som helhet betraktad, vara ett inom vår unga konsthistoria tämligen outrett gebit. Trots vissa epokers eller kanske snarare namns grundliga litterära behandling stöter man, även vid en första orientering, på stora luckor och brister. Speciellt gäller detta om sängen, något som naturligtvis delvis beror på materialets användbarhet och förgänglighet, vilket gjort att sängar fortare än andra möbler skattat åt förgängelsen. Men å andra sidan är, utöver vad som kan hänföras under rubriken slotts- och

praktsängar, knappast något känt för det stora flertalet. Och redan dessa slotts-sängar äro rätt så svårtillgängliga och icke allt för kända. Närmast till hands och mest bekanta torde väl Drottningholms, Skoklosters, Gripsholms och Nationalmusei praktsängar vara; sammanlagda men knappast var för sig en imponerande samling. Vänder man sig däremot till våra herrgårdar och den borgerliga stadskulturen, ett för kulturhistorien kanske mer givande område, finner man snart hur oändligt litet som är känt. Här kanske en allmän inventering med avseende på allt kulturhistoriskt viktigt inventarium hör till de fromma önskningarna.

Det var för att i görligaste mån fylla den lucka som vidlåder den enklare sängtypens historia, som denna utställning var tillkommen. Det var för att ge oss en om möjligt hel bild av en möbelkonst som ännu är utforskad, för att ge ett komplement till de suveränas och slottsherrarnas praktkonst, ett skelett, som det sedan gäller att bygga vidare på. Det var ett synnerligen gott grepp av Nordiska Museet att anordna denna utställning och om man medräknar, vad som finnes i den permanenta utställningen, måste man medge, att syftet var uppnått och att utställningen var ovanligt givande. Slutligen bör man här giva utställningens anordnare Dr. S. Wallin en eloge, att av ett så krävande och heterogent material kunna ge en så hel och tilltalande bild.

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIAS STYRELSE-
BERÄTTELSE FÖR ÅR 1921.

Föreningen har under år 1921 tillryggat sitt fjärde arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna arbetsmålen har Styrelsen tillgodosett på följande vis:

Allmänna sammanträden hava hållits å Svenska Läkarsällskapets lokal i Stockholm:

Måndagen den 7 februari. Efter docenten Sune Lindqvists korta föredrag "Några uppsvenska kungshögars yttre och inre" diskuterades med konstnären Gunnar Hallström som andre inledare ämnet Arkeologisk rovdrift och arkeologisk kulturtjänst (Rig 1921, sid, 1—18). Efter inledningsanförandet följde ett livligt meningsutbyte, och sedermera fortsattes i dagspressen en längre tid med diskussionen.

Måndagen den 4 april höll Kustos am Museum für Völkerkunde, Wien, doc. Arthur Haberlandt ett med skioptikonbilder belyst föredrag över ämnet "Volksleben bei den Südslaven auf dem Balkan".

Måndagen den 3 oktober: professor Nils Lithberg talade över den svenska korgtekniken, amanuens G. Malmborg lämnade ett meddelande om den samma dag i Livrustkammaren öppnade utställningen av föremål från den år 1621 i Mitau tagna rustkammaren och f. riksantikvarien Oscar Montelius redogjorde för ett bronsåldersfynd vid Egtved på Jylland.

Måndagen den 5 december. Vid sammankomstens början ägnade v. ordföranden några ord till Oscar Montelius' minne. Därefter höll doc. C. W. v. Sydow föredrag över "Folksagan som källa för

fortro och fornsed" och efter honom lämnade konstnären Gustaf Ankarcrone en redogörelse för fyndet av en medeltida kardskäppa i Rättvik.

Trots de svårigheter varigenom föreningens ekonomi råkat genom de dryga tryckningskostnaderna har föreningen utgivit ett dubbelhäfte av Rig för senare hälften av 1920 och ett liknande för första hälften av 1921. Det senare dubbelhäftet för 1921 var ej tryckt vid årsskiftet, men är det att hoppas att det snarast på nyåret skall kunna distribueras.

Av Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige har tredje häftet utkommit och manuskript till ett fjärde har iordningsställt.

Etnologiska studier, tillägnade N. E. Hammarstedt den 3 mars 1921, har utgivits som n:r 2 i Föreningens bokserie. Dessa studier ha redigerats av Föreningens sekreterare, Sigurd Erixon och Gustaf Hallström. Konstnären Gunnar Hallström har utfört den kolteckning av Hammarstedt, som reproducerats som försättsplansch. Av boken har tryckts 1,000 ex., därav 50 ex. på bättre papper.

Föreningen har stått bland dedikatorerna i "En Bergsbok", några studier över svensk bergshantering, tillägnade Carl Sahlin, den 15 december 1921. Flera av rådets medlemmar ha genom bidrag till publikationen också deltagit i hyllningsgården.

Dessutom ligga vid årsskiftet ett flertal kulturvetenskapliga skrifter tryckfärdiga i avvaktan på rådets avgörande. Ett

väsentligt hinder för deras utgivande ligger emellertid i Föreningens svaga ekonomi.

Till Museum und Verein für Volkskunde i Wien har överlämnats genom dr. A. Haberlandt ett mindre belopp för att stödja denna förenings publikationsverksamhet.

Föreningen har under året åtnjutit statsanslag, stort 2,500 kronor till utgivande av Rig, för vilket belopp 50 ex. skola avlämnas till departementet.

Ingående balansräkning:

Tillgångar den 1 januari 1921	
Svenska handelsbanken, giro	17,176:54
" " deposition... ..	8,000:—
Ledamöter, årliga, ej redov. medl.-avg.	260:—
Räntor, upplupna, ej bokförda	804:34
Kassabehållning	206:18
Varulager: 16,751 häft. tidskr. Rig	
å 1,089 kr. per häfte	18,246:37
	<hr/>
	Kronor 44,693:43

Skulder den 1 januari 1921	
Ledamöter, stödjande	6,000:—
" ständiga	14,600:—
Diverse kreditorer, skulder enl. räkn.	24,093:—
	<hr/>
	Kronor 44,693:43

Vinst- och förlustkonto:

Inkomster:	
Årliga ledamöter	8,000:—
Broschyrer, försålda	19:34
Försäljning av Rig	1,194:—
Klichéer, försålda	30:85
Professor Almgrens festskrift, försålda ex.	360:—
Räntor	943:64
Statsbidrag	2,500:—
Varulager 25,464 ex. av Rig å 0,51557	13,128:53
	<hr/>
	Kronor 26,177:24

Stockholm i mars 1922.

CARL SAHLIN.
SUNE AMBROSIANI.

Styrelsen har sammanträtt den 30 aug. och den 23 december. Det vetenskapliga rådet den 5 jan., 27 maj och 12 dec. samt styrelse, råd och revisorer den 4 febr.

Genom f. riksantikvarien Oscar Montelius' fränfalle har styrelsen förlorat sin ordförande och, då dödsfallet inträffade så sent på året, att nytt ordförandeval icke hann företagas inom årets utgång, är denna plats ännu obesatt.

Föreningens ställning framgår av följande:

Utgifter:

Provisioner	1,116:25
Författararvode	1,077:60
Tryckningskostnader	5,154:66
Omkostnader, porton etc.	711:16
" övriga	700:38
Div. kreditorer	17,417:19
	<hr/>
	Kronor 26,177:24

Utgående balansräkning:

Tillgångar den 31 december 1921:	
Svenska handelsbanken, giro	22,147:76
" " ... deposition... ..	8,395:88
Div. debitorer	2,485:25
Kassabehållning	943:08
Varulager 25,464 ex. av Rig å 0,51577	13,128:53
	<hr/>
	Kronor 47,100:50

Skulder den 31 december 1921:

Ledamöter, stödjande	6,000:—
" ständiga	14,600:—
Div. kreditorer	26,500:—
	<hr/>
	Kronor 47,100:50

ELIS SIDENBLADH.
STEN WESTERBERG.

KULTURHISTORISK LITTERATUR

UR 1920 OCH 1921 ÅRS LITTERATUR

AV

OSSIAN PAULIN.

PERSONALIA.

- Feilberg, H. F., av M. Kristensen.
Hovedtræk.
- Feilberg, H. F., og Askov, av M. Kristensen. Dansk Udsyn.
- Feilberg breve, av H. Ellekilde. Dansk Udsyn.
- Garborg, Arne, av O. Midtun. O. o. B. Gravlund, Thorkild, av Å. Campbell. Folkm. o. folkt. B. 8.
- Gravlund, Thorkild, av A. Uhrskov. Hovedtræk.
- Hallwyl, Walter von. Minnesord av Nils Lithberg. Vet. soc.
- Oscar Montelius som fornforskare av Sune Lindqvist. Ymer 1921.

KULTURMINNESVÅRD OCH TEKNIK.

- Arill, D.: Riktlinjer för Folkminnesinsamlingen. Västs. folkm. för. småskrifter 1.
- Levander, L.: Folkmålen betydelse för hembygdsvården. T. f. Hembygdsvård.
- Lindblom, A.: Om världens största museum samt några tankar om museer i allmänhet. O. o. B. 1921.
- Romdahl, A. L.: Skaramuseets uppställning. Västerg. form. för. t.
- Sarauw, G.: Upptecknandet och beskrivningen av hednatidens fornminnen i Göteborgs och Bohus län. Gbg. 20 s.
- Traung, O.: Sjöfartsmuseernas uppgift och deras betydelse för sjöfartsnärningen.

KATALOGER.

- Stockholm.
- Livrustkammaren. Vägledning. 7:e uppl. 180 s. Ill. + 8 pl. Upps. Nordiska Museet.
- Avdelningen för svenskt skråväsen av Sune Ambrosiani, jämte förteckning över svenska skråföremål och handlingar i Nordiska Museet. 50 s. ill. Sthlm. Kr. 2:00.
- Skansens Kulturhistoriska avdelning. Red. av Nils Keyland. 149 s. Ill. Kr. 2:00

ÅRSREDOGÖRELSE.

- Sverige.
- Anteckningar med anledning av Motala Museiförenings 10-åriga tillvaro 1911—1921. 17 s.
- Göteborgs museum. Årstryck 1920 86 s. Ill.; 1921 126 s. Ill.
- Livrustkammaren i Fataburen. Nordiska museet i Fataburen. Statens Hist. museum i Fornvännen. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1918—19. 62 s. Lund; 1919—20. 30 s. Lund.
- Malmö Fornminnesförening Minneskrift 1909—1919. 335 s. Ill. Malmö 1920.
- Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Redogörelse för 1919—20. 35 s.
- Malmö museum. Årsredogörelse 1919. 13 s. Ill.

Östra Södermanlands Kulturhistoriska förening i Södertälje. Årsberättelse 1920.

Norge.

Norsk Folkemuseum. Aarsberetning 1918—19 33 s. III. 1919—20 30 s. III. 1920—21 36 s. III.

Danmark.

Det Danske Kunstindustrimuseum i de første 25 aar. 12 dec. 1895—12 dec. 1920. 98 s. III. Kbhvn.

Nationalmuseets anden afdeling. Virksomheten i Finansaarene 1917—18, 1918—19, 1919—20. Fortid og Nutid.

SAMMELVERK OCH ALLMÄNNA FRAMSTÄLLNINGAR.

Arwidsson, I.: Kräftpesten i Sverige. Anteckningar under åren 1907—1919. 126 s. m. 2 kart. Med. från K. Lantbruksstyrelsen nr 229.

Becket, F. og Jensen, Chr. A.: Gammel Dansk Kunst. Bygninger og Kunsthaandværk. 133 s. III. Kbhvn.

Cederblom, G.: Svenska allmogedrakter. 79 s. + XLVIII pl. Sthlm. Kr. 18:—.

Fischer, E.: Möbelkonsten. 68 s. III. Sthlm. Kr. 10:—.

Fürst: När de döda vittna.

Keyland, N.: Julbröd. Julbockar och Staffanssång. 160 s. III. Sthlm. Kr. 25:—.

Keyland, N.: Svensk allmogekost. Del I, vegetabilisk. Kr. 25:—. Del II, animalisk. Kr. 20:—. III. Sthlm.

Klein, E.: Stenåldersliv. 116 s. + 32 s. planscher. Sthlm. Kr. 10:—.

Lithberg, N.: Nordisk folklivsforskning. Norden. Årsboken.

Lorenzen, V.: Studier i Dansk Herregaards Arkitektur i 16. og 17. aarhundrede. Kbhvn. 365 s. III.

Mackeprang, M.: Vore Landsbykirker. En oversigt. 143 s. III. Kbhvn.

Vetenskaplig forskning. Årsbok 1920. Folkuniversitetsföreningen. 211 s.

Sthlm. Kr. 10:—. Innehåller bl. a.: Arne, T. J.: Svensk fornkunskap.

Hammarstedt, N. E.: Svensk folkkännedom.

Nerman, B.: Forntiden.

Wersén, E.: Runologi.

Runestam, A. o. Samuelsson, S.: Om den värmländska allmogens liv i helg och söcken under gångna tider. 228 s. III. ur: En bok om Värmland. Del III.

ALLMOGENS MATERIELLA KULTUR.

Ambrosiani, S.: "Lada" vid Biskops, Bunge socken, Gottland. Fatab. 1921.

Bannbers, O.: Något om Malungs skinnare i anslutning till en samling skinnarredskap i Dala Fornsal. M. fr. Dal. forn. för. n:o 7.

Cambell, Å.: Våra bondgårdar. En översikt av den svenska allmogetnografien samt riktlinjer för uppteckningsarbetet. 182 s. Lund. Kr. 6:25.

Cederblom, Gerda: Till förklädets historia. Fatab. 1921.

Cederblom, Gerda: En klädstuga i Rättvik. Etn. st.

Erixon, S.: Bostadskultur och manlig hemslöjd hos gestrikebönderna. Fornt och sentida.

Erixon, S.: Ett skärlag och dess arkiv. Fatab. 1920.

Erixon, S.: Gården och familjen. Etn. st.

Erixon, S.: Gestriklands byggnadskultur. M. fr. Gestrikl. forn. för.

Grevenor, H.: Navneduker. Norsk Folkemuseum særutstilling XII ill. 8 s. Kria.

Grosch, H.: Gammel Norsk vævekunst. Putetræk og tæpper i farvetrykte gengivelser. Häft. 8. Kunstindustrimuseum. Kria.

Hansson, Ollas A.: Något om det gamla Rättviksmåleriet. Dal. hembygdsförb. T.

Hofrén, M.: Den ångermanländska allmogens hem och hemslöjd. Sv. turistf. årssk.

Hofrén, M.: Bondesniekaren Zakris Pehrsson. Fatab. 1920.

- Hofrén, M.: Något om den norrländska allmogens handel och köpenskap. Etn. st.
- Johnsson, P.: Allmogeliv i Göinge. 207 s. Trelleborg. Kr. 10:—.
- Keyland, N.: Sentrådsspinnning, tenn-dragning och bältsmyckegjutning hos lapparna i norra Jämtland. 43 s. III. Fatab. 1920.
- Keyland, N.: Linberedningsverk. Fatab. 1921.
- Wiklund, K. B.: Några tankar om snöskors och skridskors upprinnelse. Etn.
- ALLMOGENS ANDLIGA KULTUR.**
- Ambrosiani, S.: Några notiser om bärnsten som skyddsmedel. Etn. st.
- Andersson, O.: Stråkarpan. Etn. st.
- Behm, A.: Några drag ur forntida djurkult. O. o. B. 1921.
- Billow, A.: Kyrkoböckernas etnologiska innehåll. Etn. st.
- Cambell, Å.: Svensk folklig tradition om bygder och bygdefolk. Folkm. o. folkt. Band 8.
- Cambell, Å.: Omen och tabu. Etn. st.
- Ellekilde, H.: Genoplivelsen av folkediktningen. Hovedtræk.
- Erixon, S.: Ynglingalaget. En gångare i samhället. Fatab. 1921.
- Feilberg, H. F.: Tanker efter tid og Lejlighed. Dansk udsyn.
- Forsblom, V.: Hur sjörået bindes. Etn. st.
- Geijer, H.: En byskomakares historia. Sv. Landsm. 1920.
- Hagberg, Louise: Brudstrumpeband. Fatab. 1921.
- Hagberg, Louise: Gammaldags seder och bruk uti Olden i Nordfjord, Norge. 14 s. III. Fatab. 1920.
- Hagberg, Louise: Några anteckningar om smöjning. Etn. st.
- Hallström, Gunnar: Halmstaffan. Etn. st.
- Hammarstedt, N. E.: Svensk forntro och folksed i bild och ord. Häft. 1. 60 s. III.
- Hammarstedt, N. E.: "Niga för ny". Fatab. 1921.
- Hammarstedt, N. E.: Smedens anseende hos skilda folk. En Bergsbok.
- Heurgren, P.: Djurskrock. 238 s. Malmö. Kr. 25:—.
- Jirlow, R.: Nattfrierier i Skellefteådal. Etn. st.
- Keyland, N.: Dablot prejsne och dablot duoljesne. Etn. st.
- Klein, E.: Några svenska slaktriter. Etn. st.
- Larsson, L.: Barnabrunnarna i Ödetofta. H. C. F. årsb. 1920.
- Lindqvist, N.: En isländsk svartkonstbok från 1500-talet. Uppsala. 77 s. III. Kr. 5:—.
- Lid, N.: Um Finnskot og Alvskot. Eit område av Norsk sjukdomsmagi. III. M. o. M.
- Lithberg, N.: Runstavens uppkomst. Fatab. 1921.
- Lithberg, N.: Rimstavar med rättat gyllental före år 1600. Fatab. 1920.
- Lithberg, N.: Första vinterdag. Etn. st.
- Neergaard, S.: Gaard og grund. Folke-minne fra østardalen. I. 164 s. Kria.
- Nikander, G.: Näringsfång och folk-karaktär i Svenska Österbotten. Etn. st.
- Nilsson, M. P.:sson,: Kråknedanet. Etn. st.
- Olrik, J. og Ellekilde, H.: H. F. Feilberg og Folkeminderne. Dansk udsyn.
- Olrik, J.: En magisk genstand i Dansk Folkemuseum. Etn. st.
- Reichbom-Kjennerud, I.: Bustein. 17 s. III. M. o. M. 1921.
- Reichbom-Kjennerud, I., Lid, N. og Falk, Hj.: Innsamling av Norsk Folkemedisin. Rettledning och ordlister. M. o. M. 1920.
- Rosén, H.: Från Bosgården och Tuvefälad. 108 s. Lund.
- Schnittger, B.: Några i Statens Historiska museum befintliga stenåldersföremål, som varit i vidskepligt bruk. Etn. st.

- Sirelius, U. T.: Om gästabad i Finland för släktens samtliga avlidna. Etn. st.
- Stridsberg, Laura: Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning. Ett utkast. Fatab. 1921.
- Sverdrup, G.: Sagnet og Eventyret. Nord. T.
- Sydow, C. W. von: Gudinnan Fröja i folktraditionen. Etn. st.
- Sydow, C. W. von: Våra Folkminnen. En populär framställning. 203 s. Lund.
- Sydow, C. W. von: Jättarna i mytologi och folktradition. En kritisk studie. 45 s. Malmö.
- Sydow, C. W. von: Mytologiens Jättar. Ett svar till Professor Edv. Lehmann. Folkm. o. folkt.
- Wikman, K. B. V.: Die Magie des Webens und des Webstuhls im Schwedischen Volksglauben. 21 s. Åbo. Acta Academiae Aboensis. Humaniora I:6.
- Wikman, K. B. V.: Finlands svenska folkdiktning. Finsk T.
- Wikman, K. B. V.: Veden och trädet. Etn. st.

ÖVRIGA SAMHÄLLSKLASSERS ODLING UNDER NYARE TID.

- Ambrosiani, S.: Från de svenska skrämbetenas dagar. 188 s. Ill. Sthlm. Kr. 18:—.
- Ambrosiani, S.: Järnhantering i Varend. En Bergsbok.
- Ambrosiani, S.: Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige. H. 3.
- Billow, A.: Från slott till koja på Öland. Sv. turistf. årsskr. 1921.
- Boëthius, G.: Ett blad ur bergshanteringens historia. Gruvdriften i Åls socken i Dalarna. Dal. hembygdsförb. T.
- Boivie, Hedvig: Några svenska lut- och fiolmakare under 1700-talet. Fatab. 1921.
- Bäckström, A.: Till Stockholms stollmakareämbetes historia 1664—1846. Fatab. 1921.
- Bäckström, A.: Ett 1700-tals hus i Djurgårdsstaden och dess väggmålningar. 36 s. Ill. S:t Erik. 1921.
- Carlborg, H.: Om järnhanteringen i Skinskattebergs bergslag från mitten av 1500-talet till omkring 1620. En Bergsbok.
- Cederström, R.: Per Gustavsson i Kassmyra. En Bergsbok.
- Cederström, R.: Uppbådsfanor från karolinska ofredstiden. Urd.
- Cornell, H.: Jernkontorets samlingar av brukshistoriska bilder. En bergsbok.
- Dahlgren, E. W.: Ett bidrag till valloninvandringens historia. En Bergsbok.
- Fett, H.: Samlere og Kunsthandlere. 61 s. Ill. Särtryck ur Aarsb.
- Fleetwood, G. W.: Livrustkammarens metod för avbildning av vapenstämpelar. Fatab. 1921.
- Flodmark, J.: De la Chapelles gård; en bit kulturhistoria från det gamla Stockholm som gått. S:t Erik. 1921.
- Folcker, E.: Rörstrands äldre fajans. Nat. årsb.
- Folcker, E.: En okänd svensk fajansfabrik. Nat. årsb.
- Granström, G. A.: Liebert Wolters i Rio Tinto. En Bergsbok.
- Hahr, A.: Studier i vasatidens konst och andra nordiska renässansstudier. 286 s. Ill. Upps.
- Hahr, A.: Kalmar slott. 32 s. Ill. Svenska slott och herresäten.
- Hahr, A.: Ett par vasapaneler på Kalmar slott. Arkitektur årg. 50.
- Heckscher, E. F.: Den gamla svenska brukslagstiftningens betydelse. En Bergsbok.
- Henschen, Ingegerd: Svenska sidenvävnader från 1700-talet. Sv. slöjdf. T.
- Johnsson, P.: Bössmeder i Göinge under äldre tider. Fatab. 1920.
- Kinander, E.: Några anteckningar rörande Jernkontoret och den bergshistoriska forskningen i senaste tid. En Bergsbok.
- Kjellberg, S. T.: Smederna vid Jäders bruk. En Bergsbok.
- Larsson, L.: Herr Nils Svensson och hans välnad. H. C. F. årsbok 1920.

- Leffler, J. A.: Lancashiresmidets införande i Sverige. En Bergsbok.
- Lundberg, E.: Studier över renässansskulptur i Östergötland och angränsande trakter. M. fr. Österg. fornm. o. mus. för.
- Lundberg, J.: Pappermasseindustrien. 115 s. Ill. Sthlm. Kr. 3:50, Folkbildningsförbundets skriftserie 6.
- Sahlin, C.: Historien om den förstena-
de gruvarbetaren i Falun etc. Jernk.
ann. 1920.
- Schnitler, C. W.: Malerkunsten i Norge
i det Attende Aarhundrede. 152 s. Ill.
Kria.
- Selander N. och E.: Två gamla stock-
holmares anteckningar. 264 s. Ill.
Sthlm.
- Silow, A.: Den äldre arkivvården vid
Stora Kopparberget. En Bergsbok.
- Stenkula, A. O.: När Malmö blev svenskt.
Kulturhistoriska skisser. 256 s.
Malmö.
- Tunberg, S.: Det svenska bergsbrukets
älsta organisation. En Bergsbok.
- Upmark, G.: Arboga guldsmedsämbe.
Fatab. 1921.
- Wallin, S.: Ljuskronan från Östra
Ryds kyrka. Fatab. 1921.
- Vejde, P.: Eknaholm. En gammal
sätessgård i Varend. H. C. F. årsb.
1920.
- Olsson, M.: Några ord om Rid-
darholms-
kyrkans järns-
pir och ny-
gotikens ge-
nombrott i
Sverige. En
Bergsbok.
- Sundholm, H.: Från vilken tidpunkt kan
man räkna det svenska bergsbrukets
uppkomst. En Bergsbok.
- Toll, H.: Konung Sverker den andres
drottningar. Fornv. 1920.
- Thordeman, B.: Alsnö Hus. 194 s. Ill.
Sthlm.
- Tynell, L.: Skånes medeltida dopfuntar.
Utgivet av Kungl. Vitterhets, Historie
och Antikvitets Akademien. 4:e häft.
204 s. Ill. Sthlm. Kr. 15:—.
- Romdahl, A. L.: Några observationer
i Nicolaikyrkan i Örebro. Fornv. 1920.
- Roosval, J.: Om rumsbildningen i den
gotländska medeltidskyrkan. Arki-
tektur årg. 50 h. 6.
- Salin, B.: Förgylld flöjel från Söderala
kyrka. Fornv. 1921.
- Salvén, E.: Den medeltida skulpturen
i Hamrånge kyrkas konstsamling. M.
av Gestrikl. kultur. för.
- Schnittger, B.: Hjälmén från Årnäs.
Fornv.
- Simonsson, I.: Erik den helige som
Stockholms skyddspatron. 22 s. Ill.
S:t Erik.
- Wählin, H.: Fransk stil i Skånes me-
deltida träskulptur. 98 s. Ill. Lund.
Kr. 7:—.

MEDELTIDENS KULTURHISTORIA.

- Cornell, H.: Målningarna i Hille gamla
kyrka. Fornt och sentida.
- Cornell, H.: Sigtuna — Gamla Uppsala.
Ill. Sthlm. Kr. 45:—.
- Fischer, E.: Västergötlands kyrkliga
konst under medeltiden. 156 s. Ill.
Uppsala. Kr. 8:—.
- Frödin, O.: Alvastra under medeltiden.
Undersökningarna år 1920. M. fr.
Österg. fornm. o. mus. för.
- Fürst, C. M. och Olsson, M.: Magnus
Ladulås och Karl Knutssons gravar i
Riddarholmskyrkan. 255 s. Ill. Sthlm.
- Lindroth, Hj.: Var dog Birger Jarl.
Fornv. 1920.

FORNTIDEN OCH DEN ÄLDRE MEDELTIDEN.

- Almgren, O.: Svenska folkets äldsta öden.
Fordomtima. 38 s. Upps. Kr. 2:—.
- Anjou, S.: Knut den heliges kyrka i
Lund — Lunds nuvarande domkyrka.
Fornv. 1920.
- Beckman, N.: Kungagravar och medel-
tidshistorier. Fornv. 1921.
- Beckman, N.: Några randanteckningar
vid studiet av Torins "Västergötlands
runinskrifter". Västerg. fornm. för.
T. Bd. 4.
- Bring, J.: Bidrag till sydöstra Skånes
bebyggelsehistoria före megalitgravar-
nas tid. Sydöstra Skåne skrifter I.

- Brinkmann, Aug. og Shetelig, H.: Ruskeneset. En stenalders Jagtplass. 45 s. III. Kria.
- Brøgger, A. W.: Ertog og øre. Den gamle norske vegt. 112 s. III. Kria.
- Brøgger, A. W.: Rohsø gættten. Bergens mus. Aarb. 42 s. III.
- Brøndum-Nielsen, J.: Danmarks gamle landskabs love med kirkelovene. H. 1, 128 sid., h. 2, 258 sid. Kbhavn.
- Brønsted, J.: Nordisk og fremmed ornamentik i Vikingetiden. 120 s. Aarb. 1920.
- Ekholm, G.: Det baltiska kulturområdet. Fornv. 1920.
- Ekholm, G.: Uppländska depåfynd från bronsåldern. Uppl. fornm. för. t. XXV.
- Ekholm, G.: När kommo svenskarna till Finland. Fornv. 1921.
- Friesen, O. v.: Rökstenen. 147 s. Sthlm. Kr. 30:—.
- Friesen, O. v.: Forntida utvandringar från Sverige. Uppl. fornm. för. t. XXV.
- Hallström, G.: Gravplatser och offerplatser i ryska Lappmarken. Etn. st.
- Jónsson, Finnur: Sagoformen i Helte-digtene i Codex Regius. 104 s. Aarb. 1921.
- Jungner, H.: Fornvästgötar på vandring. Västerg. fornm. för. t. Bd. 4.
- Kjær, H.: Nordisk Archeologmøde i København. 62 s. Aarb. 1920.
- Lindquist, S.: En historisk runinskrift på en berghäll i Horreds socken, Marks härad. Västerg. fornm. för. T. Bd. 4.
- Lindqvist, S.: Ynglingaättens gravskick. 134 s. III. Fornv. 1921.
- Lindqvist, S.: Snorres uppgift om hednatidens gravskick och gravar. Fornv. 1920.
- Lindqvist, S.: Den keltiska Hansan. Fornv.
- Lindqvist, S.: Hanga-Drotten. Etn. st.
- Montelius, O.: Hur länge har järnet tjänat oss? En Bergsbok.
- Müller, S.: Nye Fynd og Former. 23 s. Aarb. 1920.
- Müller, S.: Billed og Fremstillings Kunst i Broncealderen. 36 s. Aarb. 1920.
- Müller, S.: Oldtidens Kunst i Danmark II. Broncealderens Kunst. 54 s. III. Kbhvn.
- Naumann, E.: Sjö- och myr-malmens bildningshistoria. En Bergsbok.
- Nerman, B.: Folktraditioner, arkeologiskt bestyrkta. Etn. st.
- Nerman, B.: Eddans sägen om smeden Valund, arkeologiskt daterad. En Bergsbok.
- Nerman, B.: Gravfynden på Gotland under tiden 550—800 e. Kr. Ant. T. f. Sverige. Del 22 n:r 4. 102 s. III.
- Nordman, C. A.: Offertrumman från Budense. Aarb. 1920.
- Noreen, A.: Nordens älsta folk och ortnamn. Forv. 1920.
- Rydbeck, O.: Hava den äldre stenålderns redskapsformer stundom levat kvar ända in i gångriftstiden? Fornv. 1920.
- Rydh, Hanna: En ristning på lös skifferplatta. Fornv. 1921.
- Rydh, Hanna: Den magiska ringen från Hamrånge. M. fr. Gestrikl. kult. för.
- Schnittger, B.: Hälles och Kisas gravar på Kinnekulle. Två hällkistor från stenåldern. Västerg. fornm. för. T.
- Sundelin, U.: Om stenåldersfolkets och sjönötens invandring till småländska höglandet. Ymer 1920.
- Tacitus: Germanerna. Framställd på svenska av N. E. Hammarstedt. Andra bearb. uppl. 177 s. Kr. 6:25.
- Wessén, E.: Forntida gudsdyrkan i Östergötland. M. fr. Österg. fornm. o. mus. för.
- Åberg, N.: Stil III och Jellingestil. Fornv. 1921.
- Hallström, G.: Nämnforsens hällristningar. Sv. turistf. årsskr.
- Kjelland, Th.: Fra Munkelid Birgittinerkloster. Norges Vadstena. Aarsb..
- Kjær, H.: Nye fund fra Broncealderen i Salling. Gads Danske Magasin. Kbhvn.

Kjellmark, K.: En gravlund och andra fornminnen i hjärtat av Varend. H. C. F. årsb. 1920.

EUROPEISK OCH ALLMÄN ETNOLOGI.

- Holmberg, U.: Den tvåhövdade örnen i norra Sibirien. Etn. st.
Lindblom, K. G.: Några exempel på allmänna vilodagar bland ostafrikanska folk. Etn. st.
Steffen, G. F.: Världsåldrarna. Samhällets och kulturens allmänna utveckling. 3:e del. 509 s. Ill. Sthlm.

TOPOGRAFI.

- By, Folkare härad, Dalarna. Larsson i By, C.: En Dalasockens historia. By i Folkare härad. 287 s. Ill. Sthlm.
Dalarna. Forsslund, K. E.: Med Dalälven från källorna till havet. Ill. Sthlm. Del I. Öster-Dalälven. Bok II. Älvdalen. 179 s. Bok III. Orsa Finnmark. Ore. 141 s. Bok IV. Orsa och Wämhus. 184 s. Bok V. Mora. 176 s. Bok VI. Siljan (Sollerön och Siljansnäs). 182 s. Kr. 7:50 per st.
Frosta härad. Sockenbeskrivningar från Frosta härad. Författade av häradets präster åren 1746—1747. Utgivna av Gunnar Carlquist. 202 s. Lund.
Gefle. Hagen, Ellen: Ur Gefle slotts historia. Fornt och sentida.
Gotland. Ambrosiani, S.: Om profanbyggnader på Gotland. Arkitektur årg. 50 h. 6.
Gökhem, Marka och Sörby socknar, Västergötland. Blomberg, A.: Socknarna Gökhem, Marka och Sörby. 64 s. Falköping.
Göteborg. Althin, T.: Tegeltillverkningen ur historisk synpunkt. Tegel.
Sarauw, G.: Skansen Juteskrämman och Kronan på Ryssåsen i Göteborg. Göteborg. o. Bohusl. form. för. T.
Cederbourg, E.: En kort Beskrifning öfwer den wid Wästra Hafvet belägna, wäl bekanta och mycket berömliga Siö- Handels och Stapelstaden Göteborg. Tryckt hos Joh. Ernst Kallmeyer år 1733. Facsimilieuppl. 1920. Leipzig.
Jämtland. Bygdén, L.: Kungsnäs gods i Jämtland och dess ägare under medeltiden. Jämtl. fornm. för. T. 7:e band. h. 2—4.
Modin, E.: Hogdalssocknarnas kyrkliga minnen. Jämtl. fornm. för. T. 7:e band. h. 2—4.
Nordlander, J.: Strider och tvister på gränsen mellan Jämtland och Ångermanland. Jämtl. fornm. för. T. 7:e band. h. 2—4.
Koversta, Gästrikland. Eriksson, A.: Koversta. Fornt och sentida.
Lassåna, Närke. Wallin, S.: Lassåna bruksherrgård. En Bergsbok.
Lessebo, Småland. Vejde, P.: Om Lessebo järn- och pappersbruk. H. C. F. årsb. 1920.
Luleå. Steckzén, B. och Wennerström, K.: — — — stads historia 1621—1921. Ill. Uppsala.
Malmö. Isberg, A. U.: — — — stads 600-års jubileum. Malmö. 722 s. Ill. Kr. 50:—.
Mölnadal, Västergötland. Aktiebolaget Papyrus. Mölnadal.
Närke. Sundholm, H.: Vestra och östra bergen. Jernk. an. 1920.
Norderön, Jämtland. Andrén, K. O.: — — — Jämtl. fornm. för. T.
Norra Sandsjö, Småland. Sandstedt, E.: — — —. 73 s. Ill. Eksjö.
Norrbotten. — — —, av skilda författare. Utgiven av Norrbottens läns jubileumsutställningsbestyrelse. Del I och II. Ill. Gbg.
Norge. Norges kunstneriske opdagelse. Malerne Erik Pauelsens norske landskaper 1788. Utgit av Carl W. Schmitter. 87 s. Ill. Kria.
Setesdalen. Norske Bygder. Bind. I. Setesdalen. 267 s. Ill. + 8 färgtr. o. 47 pl. Kria.
Norrköping. Holmens Bruks och fabriksaktiebolag.

- Partille, Västergötland. Bergendahl, E.:
Partille krönika. 412 s. Ill. Gbg.
- Skåne. Hahr, Aug.: Skånska Borgar.
H. 11 och 12. Resp. 42 och 20 s. Ill.
Sandby och Hofdala. Kr. 30:—. Sthlm.
- Osterman, J.: Till en karta över
Cimbrishamn från år 1705. Sydöstra
Skåne.
- Skultuna, Västmanland. Erixon, S.:
Skultuna Bruks historia. Del I jämte
särsk. kartbilaga. 750 s. Ill. 60 kar-
tor. Sthlm. Kr. 80:—.
- Skåne. Sahlgren, J.: Carl Linnæi
Skånska resa. 434 s. Kr. 90:—.
- Sjælland, Danmark. Gravlund, Th.: En
vestsjällensk Bygd. — Vaarby Aa og
Skørpinge Skel. Etn. st.
- Stockholm. Tidner, A.: Palats och Kå-
kar. Anteckningar om gamla Stock-
holm i våra dagar. 2:a saml. 156 s.
Sthlm.
- Sundsvall. Ahnlund, N.: — — — —s
historia. Del. I—III. Ill. Sundsvall.
- Trönö, Hälsingland. Salvén, E.: Vad
Trönö gamla kyrka har att berätta.
31 s. Ill. Kr. 1:75. Söderhamn.
- Uttersberg, Västmanland. Carlborg, H.:
Uttersbergs Bruk. En historisk skild-
ring. 122 s. Ill. Sthlm.
- Vadstena. Klemming, F.: — — — slott.
24 s. Ill. 30 pl. Sthlm. Svensk arki-
tektur 1918—19. Bd. III.
- Vallö, Danmark. Jensen, A. Chr.: —
— —. Danske Herregaarde ved 1920.
- Värend, Småland. Vejde, A.: Södra
Värends äldre tider. H. C. F. årsb.
1920.
- Västerbotten. Västerbottens läns Hem-
bygdsförenings årsbok 1920. Utgiven
under redaktion av E. Gafvelin och R.
Jirlow. Ur innehållet: Bexelius, A.:
Hur har Skellefteå stad tillkommit?
Cederblad, C.: Ferdinand Læstadius.
Jirlow, R.: Ur Säwars herrgårds histo-
ria. Jirlow, R. och Brännström, L.:
Gamla dagars bröllop i Burträsk.
- Westerlund, E.: Skrock och övertro
från Skellefteå socken.
- Västergötland. Lund, A.: En bok om
— — —, 216 s. Ill. Lund. Kr. 4:75.
- Åland. Bidrag till kändedomen af Hem-
bygden. Utgivna af Föreningen Ålands
vänner. VI. Innehåller bl. a. Han-
sen, Reinh.: Ur Ålands forntid II.
Hfors 1920.
- Örgryte, Västergötland. Stenström, F.:
Örgryte genom tiderna. 157 s. Ill.
Gbg.

CITERADE PUBLIKATIONER. 5. Jfr.
Rig 1918 s. 128, 246—246; 1920 s.
207; 1921 s. 94.

Dansk Udsyn. I redaktionen: J. Th.
Arnfred, C. P. O. Christiansen, H. Lund,
J. Rosenkjær, Tidskrift udgivet af
Foreningen "Askovs Lærlinge".

En Bergsbok. Några studier över svensk
bergshantering tillägnade Carl Sahlén
¹⁵/₁₂ 1921. Redaktion: K. Huldt, H.
Lundhelm, A. Grave, S. Ambrosiani.

Etn. st. = Etnologiska studier. Tilläg-
nade Nils Edvard Hammarstedt ²/₃
1921. I redaktionen: S. Ambrosiani,
S. Erixon och Gustaf Hallström.
Stockholm 1921. Föreningen för Svensk
Kulturhistoria Böcker nummer 2.

Fornt och sentida från Gästrikland. Ut-
given av Gestriklands hemslöjdsföre-
ning, Gävle.

H. C. F. = Hyllén Cavallius Föreningen
för hembygds-kunskap och hembygds-
vård. Årsbok 1920. Växjö.

T. f. Hembygdsvård. = Tidskrift för
Hembygdsvård. Utgiven av Samfundet
för Hembygdsvård. Redaktör Fritjof
Hazelius.

Vet. soc. = Vetenskaps-societeten i Lund.
Årsberättelse.

Värml. bok. = En bok om Värmland av
värmlänningar. Redigerad av H. H.
Hildebrandsson och S. Samuelsson.

Västsv. folkm. för. = Västsvenska Folk-
minnesföreningen, Göteborg.